

FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ARHEOLOGIJU
IVANA LUČIĆA 3, ZAGREB

Diplomski rad

KRONOLOGIJA RANOSREDNJOVJEKOVNIH CRKVENIH GROBLJA NA
PODRUČJU SJEVERNE DALMACIJE

Maša Udovičić

Mentorica: dr.sc. Mirja Jarak

Komentorica: dr.sc. Maja Petrincec

Zagreb, 2017.

SADRŽAJ

1. Uvod	3
2. Groblje na Mastirinama u Kašiću	6
2. 1. Crkva i crkveni namještaj	10
2.2. Nekropola.....	15
2.3. Grobni nalazi.....	18
3. Groblje na Bukorovića podvornici.....	39
3.1. Crkva i crkveni namještaj	40
3.2. Nekropola.....	45
3.3. Grobni nalazi.....	48
5. Grobna arhitektura.....	76
6. Zaključak.....	83
7. Popis slika.....	86
8. Popis literature.....	89

1. Uvod

Krajem 19. stoljeća fra Lujo Marun započinje istraživanje ranosrednjovjekovnih groblja. Zahvaljujući arheološkim istraživanjima na području Knina pod njegovim vodstvom dolazi do osnivanja *Kninskog starinarskog društva*, a potom i *Prvog muzeja hrvatskih spomenika* (danas *Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu*; dalje u tekstu MHAS). Početkom 20. stoljeća arheološka istraživanja se s okolice Knina šire na cijelu sjevernu i srednju Dalmaciju. S obzirom na način vođenja dokumentacije, odnosno njen manjak, raspolažemo sa skromnim podacima. Istraživanja su često vodile nestručne osobe sve do 30-ih godina 20. stoljeća kada u stručni odbor društva *Bihać* ulazi Ljubo Karaman. Prvi je napisao znanstvenu studiju o razvoju starohrvatskih groblja te je u hrvatsku arheološku literaturu uveo pojam *groblja na redove*. Također, prvi provodi sustavna istraživanja pojedinih groblja poput Mravinaca na solinskom području. Kod istraživanja starohrvatskih grobova u vremenu prije Ljube Karamana i Stjepana Gunjače ranosrednjovjekovnim grobovima nije se pridavala velika važnost. Ovo je vidljivo na primjeru Crkvine u Biskupiji kod Knina gdje za najveći broj nalaza, upravo iz Marunovih istraživanja, nemamo podatke o okolnostima pronalaska istih. Većina predmeta koji su pronađeni tijekom istraživanja danas se čuva u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. Nakon Drugog svjetskog rata na čelo MHAS – a dolazi Stipe Gunjača koji provodi revizijska istraživanja kako bi se lokaliteti što bolje i stručnije istražili.

U radu sam, kao temelj istraživanja, koristila knjigu Maje Petrinec koja je u sintezi *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države* dala pregled dosad otkrivenih groblja na tom području i podatke koji do tada nisu bili objavljeni. Kod određenih groblja može se vidjeti kako ona nikad nisu sustavno ili u potpunosti istražena. Veliki problem je bio i nestručno vođenje odnosno manjak dokumentacije. Takve primjere možemo pronaći na cijelom području ranosrednjovjekovne hrvatske države bilo da je riječ o grobljima s poganskim ili kršćanskim načinom pokapanja. Na položaju Bračića podvornice u Biskupiji uz kosturne grobove otkriveno je nekoliko jama s paljevinom. Nalazi nisu sačuvani, tj. ne mogu se identificirati među predmetima u fundusu Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika. U selu Stankovci južno od Benkovca na položaju Klarića kuće kopanjem pijeska nailazilo se na srednjovjekovne grobove koji su pritom bili uništavani. Na istom lokalitetu se tijekom sljedećih godina vode arheološka istraživanja i pronađeno je 13 grobova koji predstavljaju samo dio prethodno uništenog groblja. U Cisti Velikoj na nalazištu Crkvine vođena su sustavna istraživanja i riječ je o kompleksnom nalazištu s ostacima sakralne arhitekture ranokršćanskog

razdoblja na čijim se ostacima razvija srednjovjekovno groblje koje nije u potpunosti istraženo. Na položaju Glavičine u Mravincima pronađeno je 130 grobova s kršćanskim načinom pokapanja no nalazi su u MHAS došli bez dokumentacije na čijoj bi se osnovi mogla odrediti njihova pripadnost pojedinim grobnim cjelinama. Na području sjeverne Dalmacije situacija je slična kao i na cijelom području ranosrednjovjekovne hrvatske države. Na Crkvini u Galovcu krajem osamdesetih i početkom devedesetih provedena su sustavna arheološka iskopavanja. Otkriveno je višeslojno nalazište s ostacima antičke i starokršćanske arhitekture. Istražen je 521 grob od kojih manji broj pripada kasnoantičkom razdoblju ali rezultati istraživanja nisu u potpunosti objavljeni. U Ninu je u sklopu župne crkve otkrivena sakralna građevina koja je podignuta u starokršćansko vrijeme i tijekom stoljeća pregrađivana. Istraživanjima je pronađeno nekoliko grobova koji pripadaju ranom srednjem vijeku, ali opet, rezultati nisu publicirani stoga se ne može odrediti u kojem su položaju grobovi u odnosu na arhitektonske ostatke. Istu stvar vidimo i na groblju u Lepurima. Ovdje je riječ kompleksnom lokalitetu s ostacima starokršćanske crkve koja je doživjela preinake u razdoblju predromanike. Uz prevladavajuće kasnosrednjovjekovne grobove otkrivena su i najmanje dva ranosrednjovjekovna groba. S obzirom da ni u ovom primjeru rezultati istraživanja nisu objavljeni, njihov odnos prema sakralnoj arhitekturi nije poznat. Kao primjer kompleksnog groblja navodim groblje na Begovači u Biljanima Donjim. Na njoj su između 1959. i 1962. Dasen Vrsalović i Dušan Jelovina otkrili 604 ukopa, najvećim dijelom u dva sloja, ranosrednjovjekovnom i kasnosrednjovjekovnom. Istraživanja na Begovači otkrila su više kulturnih slojeva na temelju kojih je utvrđen kontinuitet lokaliteta od antičke epohe do novovjekovnog razdoblja. Najstariji grobovi su se nalazili sjeveroistočno od crkve, a ujedno su bili na najvećoj dubini. Tu su pronađene karolinške ostruge s priborom za zakopčavanje, nožićem i kresivom, a datiraju se od kraja 8. do prvih desetljeća 9. stoljeća. U gornjem sloju nalazili su se grobovi koji su i po vremenskoj pripadnosti kasniji (kasnosrednjovjekovni i novovjekovni grobovi). Nad ostacima antičke arhitekture je u srednjem vijeku sagrađena starohrvatska crkva oko koje se formira groblje. Ranosrednjovjekovni sloj čini najveći broj grobova s najvećim postotkom inventara. U njemu su pronađeni gotovo svi primjerci starohrvatskih naušnica. Ukopavanje na groblju počelo je tijekom 8. stoljeća i završava u 17. stoljeću. Ovo su samo neki od primjera koje iz različitih razloga nisam mogla uzeti u obzir. Još su tu i nalazišta poput Groblja na Bribiru gdje je dio lokaliteta uništen, Gradac kod Drniša, Kapitul kod Knina gdje je većina predmeta izgubljena i nema podataka o istraživanjima, zatim položaj Crkvine u Koljanima Gornjim i još veliki broj drugih.

S obzirom na to što dio lokaliteta nije nikada istražen, što nalazi nisu publicirani ili lokaliteti nisu u potpunosti istraženi, kao i zbog kompleksnosti pojedinih lokaliteta, za ovaj rad odabrala sam dvije nekropole na području sjeverne Dalmacije. U ovom radu obradit ću crkvena groblja na Mastirinama u Kašiću i Bukorovića podvornice u Biskupiji. Ona su relativno kratkotrajna i opširno istraživana. Groblje Mastirine istraživano je 50-ih godina 20. stoljeća pod vodstvom Stjepana Gunjače. Dušan Jelovina 1982. godine objavio je grobne nalaze s lokaliteta, a Vedrana Delonga bavila se analizom arhitektonskih ostataka. Mnogi drugi autori bavili su se ovim lokalitetom i bio mi je dostupan veliki broj radova koji su mi poslužili u radu. Stjepan Gunjača se također bavio i grobljem na Bukorovića podvornici. Nalaze je objavila i Maja Petrinc u članku *Dva starohrvatska groblja u Biskupiji kod Knina u Vjesniku za arheologiju i povijest dalmatinsku*. Zahvaljujući svim objavama o navedenim grobljima prikupila sam dovoljno podataka koji su važni za cilj mog rada, a on je na temelju položaja grobova na lokalitetima i grobnih nalaza pokušati odrediti horizontalnu stratigrafiju, odnosno preciznije datirati pojedinu skupinu grobova unutar samog groblja te utvrditi, ako je moguće, način širenja groblja.

Želim zahvaliti svojoj mentorici prof.dr.sc. Mirji Jarak i komentorici dr. sc. Maji Petrinc na pomoći, savjetima i suradnji tijekom izrade mog diplomskog rada. Osobito zahvaljujem svojoj obitelji; mojim roditeljima Ani i Anti na strpljenju i podršci tijekom studija, kao i sestrama Ivi i Lani na pomoći i riječima ohrabrenja kada su bile potrebne. Posebno želim iskazati zahvalnost kolegici i prijateljici Antoniji na nezaboravnim studentskim danima, zajedničkim iščekivanjima rezultata ispita i potpori u mnogim životnim trenucima. Hvala mom Robertu na svesrdnoj pomoći i ljubavi. I na kraju mojoj retriggerici Vaki, koja mi je bila terapija i veliki „pomagač“ u trenucima opuštanja u periodu koji je za mnom.

2. Groblje na Mastirinama u Kašiću

Selo Kašić nalazi se na zapadnom dijelu ravnokotarskog prostora u zadarskoj subergiji. Na jugoistočnoj strani Kašića, na blagoj kosi koja se proteže od jugoistoka prema zapadu, smjestio se lokalitet Mastirine. Položaj je otkriven 1954. godine rekognoscirajući teren u okolini sela. U okviru programa Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, od 1955. – 1957. godine odvijala su se istraživanja kojima je rukovodio Stjepan Gunjača uz suradnju Dušana Jelovine.¹ Tijekom trogodišnje arheološko istraživačke kampanje na Mastirinama na temeljima antičke građevine otkriveni su ostaci ranosrednjovjekovne šesteroapsidalne crkve, kompleks kasnosrednjovjekovne arhitekture i srednjovjekovna nekropola.² Radovi su počeli na sjeverozapadnoj strani gdje je kosa bila najuža i otkriveni su temeljni ostaci građevine za koju se kasnije potvrdilo da se radi o samostanskom kompleksu koji je mogao biti u upotrebi do najkasnije 17. stoljeća. Po sredini kose, na njezinoj najvišoj točki, otkrivena je starohrvatska crkva centralnog oblika sa šest apsida i naknadno dodanim narteksom koji se jednim dijelom naslanjao na zidove spomenutog samostana.³

Slika 1. Pogled na lokalitet s istoka (Jelovina 1982.)

¹ Delonga 1988., str. 39

² Delonga 1988., str. 39

³ Jelovina 1982., str 35

Slika 2. Početak iskopavanja na lokalitetu (Jelovina 1982.)

Izgrađena je na ostacima antičke zgrade, u sklopu rustične vile nekog većeg posjeda.⁴ Fragmenti antičkih nadgrobnih natpisa, ara i titula, iznijeli su pretpostavku o postojanju svetišta u okviru rustične vile, a fragmenti ranokršćanske skulpture navode na zaključak da je tu bio i ranokršćanski oratorij, što očito pokazuje kontinuitet kulnog mjesta.⁵ Odmah je vidljivo kako crkva svojim tlocrtom pripada skupini dalmatinskih šesterolista. To je grupa od desetak predromaničkih rotunda, crkvice kružne osnove sa šest obliha apsida radijalno raspoređenih ukolo kružne jezgre nad kojom se diže tambur s kupolom. Nastali su u gradovima bizantske Donje Dalmacije – u Zadru, Trogiru i Splitu – te na području stare hrvatske države u zaleđu navedenih gradova – u Pridragi, Škabrnji, Kakmi, Bribiru, Brnazama te Kašiću.⁶ Ove crkve izgrađene u 9. stoljeću uglavnom su privatni oratoriji s oltarnom pregradom koja je dijelila tri apside od ostatka prostora.⁷ Na temelju tlocrta primjećujemo kako se, poput ostalih šesterolista, crkva u Kašiću sastoji od kružnog prostora u sredini i šest polukružnih apsida koje su promjerom približno jednake. Ulazna apside je kao i kod crkve u Pridrazi šira gdje je krak polukružno oblikovan. Još jedna sličnost kod ovih dvaju crkvi je oplošje građevine koje je izvana raščlanjeno lezenama.⁸ Sa zapadne strane ulazne konhe u Kašiću, dograđen je pravokutni prostor s debljim usporednim zidovima te se smatra kako bi to mogao biti temelj zvonika. Na tom su položaju otkriveni i ostaci ranije arhitekture. Predvorje šesterolista u Kašiću pokazuje srodnost s onim u Pridragi. Postavljeno je u osi rotunde također s ulazom na sjeveroistočnoj

⁴ Jurković 2000., str. 186

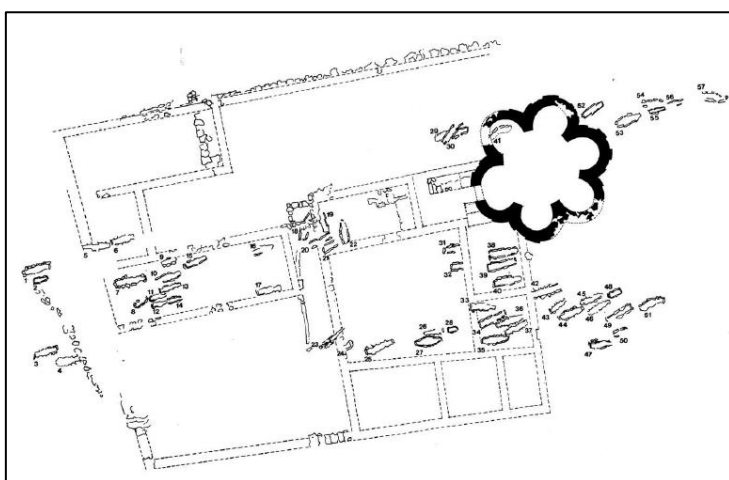
⁵ *Isti*

⁶ Vežić 2002., str. 41

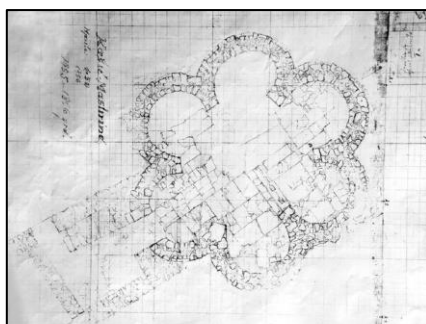
⁷ Jurković 2000., str. 186

⁸ Vežić 2002., str. 46

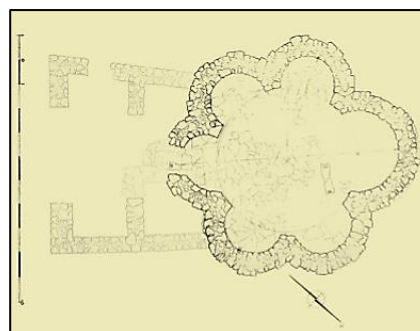
strani tako da tvori hodnik u obliku „L” tlocrta. U dnu hodnika nalazi se niša, možda za smještaj sarkofaga.⁹ Sama dispozicija zidova zatvara travej poput onoga u Zadru. Stoga je V. Delonga pretpostavila da se i nad njim dizao zvonik. Tome u prilog govorio bi i ulomak jednog osmerostranog stupića koji također ukazuje na dvojni otvor svojstven arhitekturi ranoromaničkih zvonika. Pretpostavku da je gradnja zvonika uslijedila u romanici moglo bi se protumačiti kao posljedicu određenih promjena nastalih u općoj obrednoj funkciji crkve, koja od manjeg feudalnog oratorija sve više dobiva širu kongregacijsku namjenu, s vremenom poprimivši i karakter seoske župne i cimiterijalne crkve u sklopu dijela groblja.¹⁰

Slika 3. Tlocrt s prikazom rustične vile i šesterolisne crkve na Mastirinama (Jelovina 1982.)

Slika 4. Tlocrt šesterolisne crkve na Mastirinama (Vežić 2002.)

Slika 5. Tlocrt šesterolisne crkve u Pridrazi (Vežić 2002.)

⁹ Vežić 2002., str. 57

¹⁰ Delonga 1988., str. 83

Orijentacija crkve slijedi pravac sjeverozapad–jugoistok. Zidovi crkve sačuvani su prosječno na visini od oko jednog metra od poda, a u sjevernoj konhi i do visine od 1,5 metara.¹¹ Os crkve koja prolazi kroz zapadni ulaz i središnju apsidu, odudara od idealnog pravca Z – I za 50 stupnjeva prema JI.

Slika 6. Pogled na očuvane zidove (Delonga 1988.)

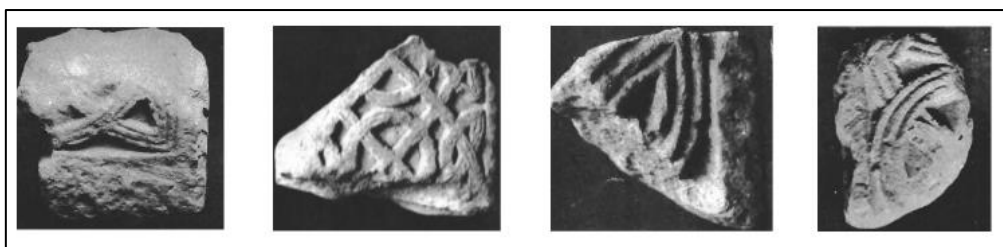
Zidovi su građeni priklesanim lomljencima u nepravilnim redovima i u oblinom malteru. Podne ploče dobro su klesane i pravilno slagane. Ulaz u crkvu nalazio se na sredini zapadne konhe od čega je sačuvan ulomak nadvratnika. Na nadvratniku su vidljive udubine pa se pretpostavlja kako su izvorno na tom mjestu postojala dvokrilna drvena vrata. Od prozora je ostao dio profiliranog praga ili doprozornika. Ulomak stupića osmerokutnog presjeka također se pripisuje jednom prozorskom otvoru, najvjerojatnije bifori.¹²

¹¹ Marasović 2009., str. 230

¹² Marasović 2009., str. 231

2. 1. Crkva i crkveni namještaj

Unutrašnjost crkve bila je popločana o čemu govore ostaci izvornog pločnika, sačuvanog *in situ* na većoj površini četiriju apsida i posred crkve. Originalni crkveni pločnik bio je načinjen od pravokutnih vapnenastih kamenih ploča neujednačenih dimenzija postavljenih na sloj gline. Ploče koje su otkrivene, raspuknute i s vremenom oštećene, uglavnom su pravilno postavljene, uzdužno u pravcu od ulaza prema istočnoj apsidi. Po spolijama u pločniku crkve vidljivo je da je za popločavanje korišten i građevni materijal s nekadašnje rimske građevine, što potvrđuje i ostatak većeg profiliranog praga ugrađenog u pločnik s unutrašnje strane ulaza u crkvu.¹³ U ruševinama crkve i oko nje pronađen je veći broj kamenih ulomaka ukrašenih pleternom dekoracijom koji su pripadali crkvenom namještaju. Od kamenog namještaja sačuvani su ulomci oltara, oltarne pregrade, kladenca za posvećenu vodu i svodne patere. Delonga navodi kako su utvrđeni ostatci šest pilastara koji su se nalazili u donjoj zoni pregrade. Na njima su vidljivi uobičajeni predromanički ukrasi.¹⁴ Najveću srodnost s pilastrima iz Kašića pokazuju primjeri na pilastru iz Knina, plutejima iz Biograda i Božave.¹⁵

Slika 7. Fragmenti crkvenog namještaja s Mastirina (Delonga 1988.)

Slika 8. Primjerci s kninskog područja (Gunjača 1960.)

¹³ Delonga 1988., str. 64

¹⁴ Delonga 1988., str. 65

¹⁵ *Ista* str. 66.

Slika 9. Primjerci s područja Božave (Petricioli 1954.)

Čista geometrijska kompozicija provedena je i u dekoraciji donjeg dijela fragmentarnog pregradnog stupca kojeg Vedrana Delonga ubraja u skupinu većih pilastara. Po sačuvanom segmentu dvaju prekriženih troprutih kružnica čini se da su u osnovnoj dekorativnoj koncepciji prevladavali jednostavni nizovi troprutih kružnica pa možda i u kombinaciji s većim phecima niz rubove pilastra.¹⁶ Na ulomku manjeg pilastra vidljivi su ostaci troprutih kružnica koje su bile povezane troprutim vrpčama. Tipološke paralele su mreža pilastara i pluteja iz Sv. Križa u Ninu, na reljefu pluteja iz Mijovilovca u Pridrazi, pluteju iz Plavna i pilastru iz Zadra. Vedrana Delonga smatra kako osnovnim formalnim odlikama te likovno stilskom razradom elemenata ukrasne kompozicije, oba pilastra pripadaju istoj tipološkoj grupi spomenika kakvi su nam inače poznati u fondu predromaničke plastike 9. – 10. stoljeća.¹⁷ Ograda pripada tzv. visokom tipu s jednim ulazom i četiri pilastra sa stupićima koji nose trabeaciju sa središnjim trokutnim tegurijem.¹⁸ Od četiri kapitela što su nosila tegurij odnosno grede, tri su ostala sačuvana; ukrašena su kutnim volutama u gornjoj zoni, odnosno listovima oblikovanim poput troprutih arkada u donjoj. Na gredama su u višoj, gornjoj zoni dvoprute kuke, a na donjoj glatko polje bez natpisa. Od trokutna tegurija ostala su samo tri ulomka od kojih se razabire ukras kuka na vanjskoj zoni, kimation s arkadicama u srednjoj te dio paunova lika uz hastu središnjeg križa u donjoj zoni.¹⁹ Pronađen je manji ulomak koničnog recipijenta gornjeg dijela kamene posude, na kojem su ostali manji izduženi dršci sa strane (kladenac). Sačuvan je kamen valjkasta konična oblika, profiliran plitkim žlijebom koji pateru dijeli na užu gornji dio i donji, širi dio,

¹⁶ Delonga 1988., str. 66

¹⁷ *Ista* str. 67

¹⁸ Marasović 2009., str. 231

¹⁹ Marasović 2009., str. 233

okrenut prema unutrašnjosti crkve poput obrnute čaše. Nedostaje središte patere u kojem su se vjerojatno nalazile željezne kuke za pričvršćenje viseće svjetiljke.²⁰ Navedene stilske osobine iskazuju se podjednako u dekorativnoj plastici pilastara i pluteja, a potvrđuju se na domaćem tlu već u ranoj fazi predromaničke skulpture osobito u dalmatinskim ranosrednjovjekovnim gradovima, a svoj daljnji stilski razvoj doživljavaju u zreloj predromaničkoj plastici podjednako u gradovima i zaleđu. Najslikovitiji primjer razvoja stilske varijante, kakav se očituje u ukrasu pilastra iz kašićkog šesterolista, pruža kompozitni dekorativni reljef pluteja iz zadarske katedrale klesan u stilskoj maniri rane predromaničke skulpture 8. – 9. stoljeća.²¹ Pilastar koji je tu uklopljen u monolitni reljef plutejne ploče, osnovnom koncepcijom u rasporedu motiva i stilskoj razradi višelatične rozete, najbliži je ukrasnoj shemi i oblikovanju predromaničkog pilastra iz Kašića.²²

Slika 10. Plutej iz zadarske katedrale (Hrvati i Karolinzi 2000.)

Dekoracija na pilastru iz lapidariju u Benkovcu, ukrasna shema gornjeg pojasa na nadvratniku iz Sv. Križa u Ninu te ukras uskog pilastra s Kapitula, neki su od primjera koji pripadaju srodnim (ili stilski ili vremenski) spomenicima kao i ovaj primjer iz Kašića.²³ Sačuvani fragmenti za koje se smatra da su pripadali tipu užeg pilastra na pregradi s obzirom na prethodno navedene, razlikuju se u stilskoj varijanti. Kao i na prethodnim primjerima, vidljiva je kompozicija koja se sastoji od nizanjanja troprutih kružnica koje u međuprostorima sadrže ljiljane no u ovom slučaju pojavljuje se drugačiji motiv u središtu kružnice.

²⁰ Marasović 2009., str. 233

²¹ Delonga 1988., str. 69

²² *Ista*

²³ Delonga 1988., str. 69

Pavuša Vežić smatra da stilske odlike reljefa, poput onih u Pridragi ukazuju na zadarske klesarske radionice i drugu polovinu 9. stoljeća, što bi zacijelo bilo i vrijeme izgradnje samoga šesterolista u Kašiću.²⁴ Fragmenti oltarne pregrade iz Kašića pokazuju niz sličnosti s pregradama iz Rižinica, Vrpolja i Lopuške glavice. Ulomak zabata spomenik za dataciju sličnih skulptura s drugih lokaliteta.²⁵ Navedene crkve bile su ili podignute ili pregrađene u doba kneza Trpimira (845. – 864.) pa ih zbog njihovih stilskih značajki ubrajamo u razdoblje djelovanja Trpimirove radionice. Posebice se ističe izvedba trolisnog ljiljana i male izdužene "s" vitice s ispunama praznih prostora. Ulomak zabata oltarne pregrade iz crkve u Rižinicama koji spominje Trpimira (PRO DUCE TREPIMERO) pritom je prvorazredan spomenik za dataciju sličnih skulptura s drugih lokaliteta.²⁶

Slika 11. Fragment zabata iz Rižinica
(https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/b/bd/Fragment_grede_s_natpisom_kneza_Trpimira_9_st.jpg/200px-Fragment_grede_s_natpisom_kneza_Trpimira_9_st.jpg)

Slika 12. Fragment arhitrava iz Rižinica (Hrvati i Karolinzi 2000.)

²⁴ Vežić 2002., str. 46 (autor citira radove T. Marasovića, V. Delonge i I. Petriciolia)

²⁵ Jurković 1992., str. 28

²⁶ Jurković 2000., str. 28

Slika 13. Fragment zabata iz Lopuške glavice (Hrvati i Karolinzi 2000.)

Slika 14. Fragmenti zabata iz Kašića (Delonga 1988.)

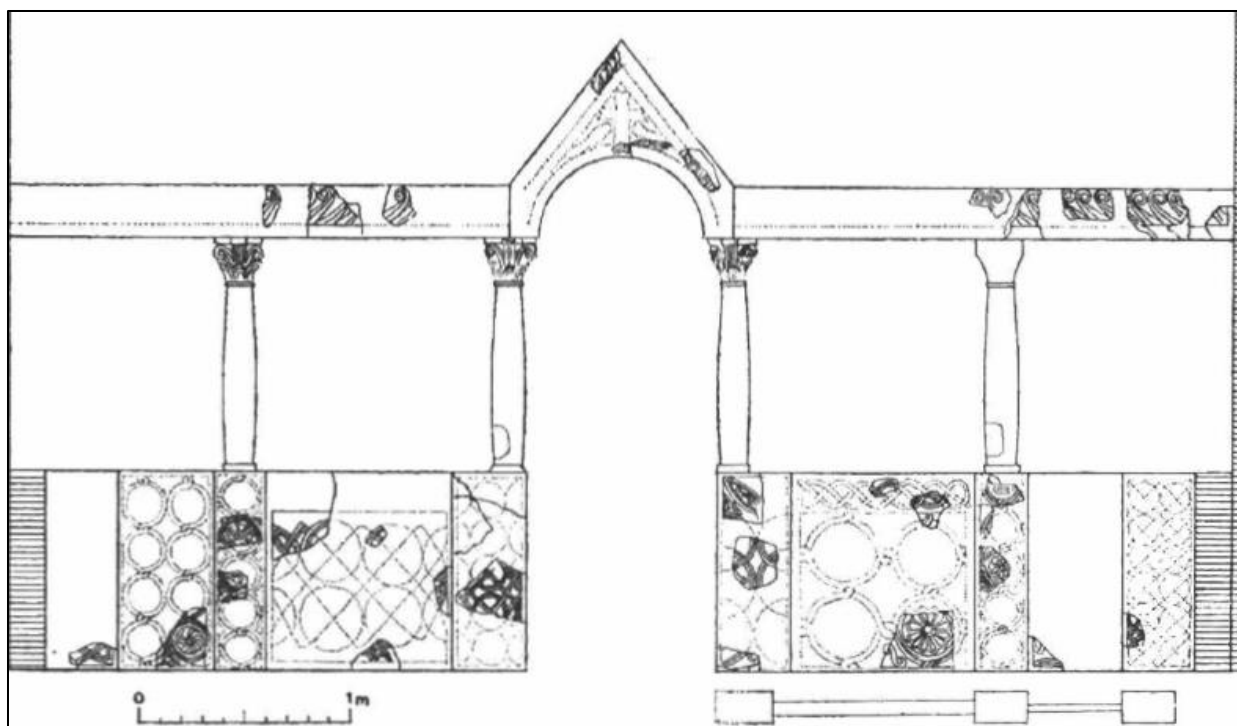
Slika 15. Fragment arhitrava iz Kašića (Delonga 1988.)

Slika 16. Fragment iz Kašića (Delonga 1988.)

Elementi dekoracije sačuvani na ulomcima iz Kašića pokazuju jasne odlike predromaničkog stilskog oblikovanja poznatih na drugim lokalitetima koji pripadaju navedenom periodu. Oltarna pregrada čiji su fragmenti pronađeni iskopavanjem, iskazuju prepoznatljivi stil koji potvrđuje njezinu izvornost i istovremenost sa šesterolistom čime se utvrđuje gradnja objekta u drugoj polovici 9. stoljeća.²⁷

²⁷ Delonga 1988., str. 87

Slika 17. Prijedlog idejne rekonstrukcije oltarne pregrade na Mastirinama (Delonga 1988.)

2.2. Nekropola

S južne i jugoistočne strane crkve otkrivena je i istražena nekropola koja je ukupno imala 136 grobova. Istražujući jugozapadni segment kompleksa, otkriveni su arhitektonski ostaci zgrade. Prigodom iskopavanja 1957. godine na temelju nalaza arhitektonskih dekorativnih ulomaka u nasipu kao i spolije u grobovima i kasnijim građevinama utvrđeno je da otkriveni temeljni ostaci pripadaju rimskoj građevnoj fazi, čije su ruševine kao građevni materijal raznošene i upotrebljavane u druga kasnija zdanja. Većina grobova na Mastirinama bila je orijentirana u pravcu jugoistok – sjeverozapad (99 grobova), manji broj grobova imao je pravilnu orijentaciju istok – zapad dok je nekoliko grobova bilo okrenuto i u drugim pravcima. Dubina grobova bila je različita. Na najvećoj dubini koja je iznosila od 120 – 157 centimetara nađeno je 8 grobova. U najmanjoj dubini od 10 do 25 centimetara pronađeno je 7 grobova. Relativna dubina iznosila je od 30 do 80 centimetara. Najmanji grob je bio dug 70 centimetara (28) a najveći su bili dugi 220 cm (65 i 81). Najčešća širina kretala se između 45 do 60 cm. Kao i kod većine nekropola ovog područja susrećemo tri tipa grobova: ovalni, pačetvorinasti i trapezoidni. Najbrojniji su bili ovalnog oblika i pronađeno je 94 primjeraka. Svi grobovi, bez obzira kojem tipu grobova pripadaju, načinjeni su od vapnenastih nepravilnih ploča, od neobrađenih kamenih lomljenaca ili pak u kombinaciji ploče i kamena.

Obložne stijenke grobova sačinjavale su dvije, tri ili više vertikalno nasađenih nepravilnih kamenih ploča ili složenog neobrađenog kamena u više redova.

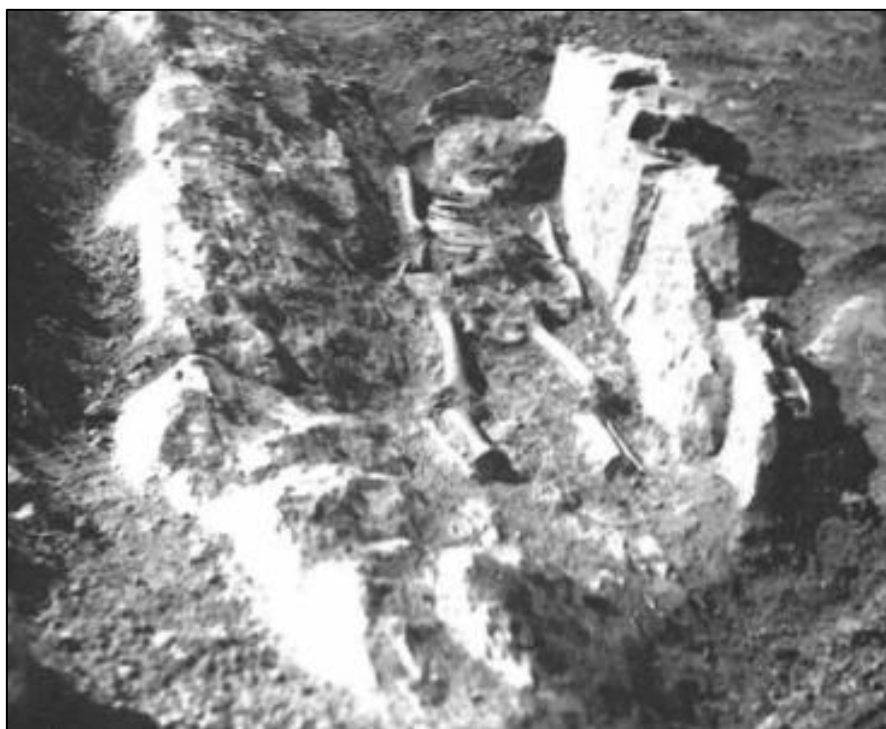

Slika 18. Grobovi načinjeni od nepravilnog kamena (Jelovina 1982.)

Kod većine grobova dno je sačinjavala obična zemlja ili su se zbog strukture terena mrtvaci polagali na prirodnu liticu. Bilo je i grobova kod kojih je dno bilo popločano tanjim pločicama. U grobovima je uglavnom bio pokopan po jedan pokojnik. Po više ukopa bilo je u 22 groba. Posebnost je grob br. 110 u kojemu su pronađena dva kostura odraslih osoba muškarca i žene gdje su kosturi ležali jedan iznad drugog. Prema osteološkim podacima od ukupno 136 grobova spol se mogao odrediti kod 88 kostura, od kojih je 45 muških, a ženskih 43. U 23 groba nalazila su se djeca, a za ostalih 26 spol nije bilo moguće odrediti.

Slika 19. Grob načinjen od kamenih ploča i neobrađena kamena (Jelovina 1982.)

Slika 20. Grob na živoj stijeni djelomično načinjen od nepravilnih kamenih ploča (Jelovina 1982.)

2.3. Grobni nalazi

Nalazi su pronađeni u 56 grobova, te ih većinu čini nakit. Grobni nalazi bili su izrađeni od srebra, bronce, bakra, željeza, pozlaćenog srebra dok je samo jedan nalaz izrađen od zlata.²⁸ Od nakita, najčešće su pronalazene naušnice od kojih se pojavljuje nekoliko vrsta. Najveći broj naušnica pronađenih na ovom groblju pripada tipu običnih karičica. Ovakva vrsta spada u najjednostavniji starohrvatski nakit. Izrađivale su se od kružno savijene brončane, bakrene ili srebrne žice.²⁹ Najbrojnije su ovalne karičice od srebrne, brončane ili bakrene žice, samo u nekoliko slučajeva i zlatne, kojima su krajevi ravno ili koso odrezani, a pronalazimo ih na svim grobljima i to kao jedini nakit glave u grobu ali i u kombinaciji sa svim ostalim tipovima naušnica ili sljepoočničarki. Najčešće su u paru, a ponekad su zastupljene i većim brojem primjeraka. Karičice nemaju značenja u kronološkom smislu jer se zbog jednostavnosti oblika i načina izrade pojavljuju u raznim vremenskim epohama i na raznim područjima.³⁰

Na nekropoli u Mastirinama nađeno je sedam primjeraka karičica kojima je jedan kraj završavao u obliku slova "s". Svi su primjerci jednostavne i skromne izrade i načinjeni su od bronce ili srebra. Ovakve se naušnice često pronalaze na grobljima s kršćanskim načinom pokapanja. Karičice koje završavaju "s" petljom čest su nalaz na lokalitetima bjelobrdske kulture te se nekad smatralo kako predstavljaju bitan element kod etničkog opredjeljivanja pokojnika. Proučavajući nalaze s područja starohrvatskog prostora, autori su došli do zaključka da je riječ o proizvodima domaćih radionica, te ih vremenski opredijelili već u 9. stoljeće, znači znatno ranije od karičica bjelobrdske kulture.³¹ Malu razliku u izradi predstavlja par srebrnih karičica iz groba 87 kojima je obruč tordiran, a "s" nastavak spljošten. Ovakav primjerak pronađen je ovdje i na Bribiru. Naušnica iz Bribira pronađena je na nekropoli Groblje. Tu se nekropola počinje formirati početkom 10. stoljeća. Pronađeno je 59 grobova. Nekropola je prema nalazima datirana od 10. – 14. stoljeća.³²

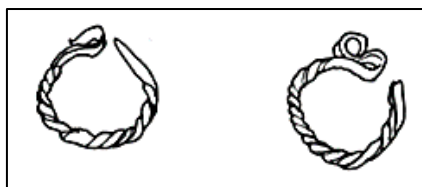
²⁸ Jelovina 1982., str. 56

²⁹ *Isti*

³⁰ Petrincec 2009., str. 200

³¹ *Ista* str. 236 (autorica citira rad D. Jelovine)

³² Zekan 1987., str. 48

Slika 21. Primjerci tordiranih karičica s Mastirina (Petrinec 2009.)

Slika 22. Primjerak tordirane karičice s Bribira (Petrinec 2009.)

Ovaj bribirski primjerak identičan je nalazu s Mastirina te tordirane karičice možemo smatrati nalazom iz kasnijeg 11. stoljeća iz razloga što se karičice sa "s" petljom tijekom stoljeća mijenjaju te postaju sve manje, češće se izrađuju od srebra, a jedna od značajki kasnijih tipova jest kanelirana "s" petlja.³³

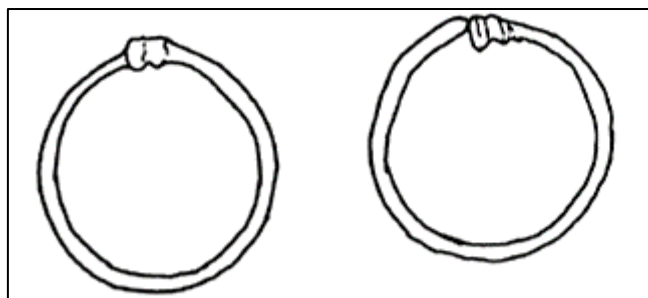
Brončane i srebrne karičice s koljencima od ovijene žice relativno su rijedak nalaz u okviru groblja na redove s kršćanskim načinom pokapanja. U najvećem broju pronađene su na groblju Vratnice na Bribiru gdje je pronađeno osam primjeraka.³⁴ Sve naušnice s Vratnica pripadaju istoj inačici, očuvane su i načinjene od brončane i bakrene žice. Radi o se o naušnicama s tri koljenca. Dušan Jelovina ovakvu vrstu naušnica smješta u standardni hrvatski nakit s obzirom na to da su kao i karičice sa "s" nastavkom, rasprostranjene na cijelom području starohrvatske države te ih datira u razdoblje od druge polovice 9. do kraja 11. stoljeća, s tim da potvrđuje mogućnost i kasnije upotrebe pojedinih inačica.³⁵ Na Mastirinama su pronađene u grobu 62 gdje su se nalazile s lijeve i desne strane lubanje. Najčešće imaju po tri koljenca, dok primjeri s Mastirina imaju po jedno. Ovakav tip karičice s jednim koljencem pronađen je još na lokalitetu Bukorovića podvornice. Karičice iz groba 62 izrađene su od srebra, imaju koljence od srebrnog lima koje je u obliku valjka.³⁶

³³ Petrinec 2009., str. 237

³⁴ Ista str. 227

³⁵ Jelovina 1982., str. 58

³⁶ Jelovina 1982., str. 58

Slika 23. Primjerci s Mastirina (Petrinec 2009.)

Općenito se pojavljuju u paru unutar grobova u kojima nema drugih nalaza. Dvije takve pozlaćene karičice, od kojih je jedna srebrna, a druga brončana, otkrivene su na groblju na Glavičinama u Mravincima, a kao nalaz izvan groba registrirane su na Novom putu na Bribiru. Analiziranjem srednjovjekovnog groblja na Putalju, Tonči Burić uočio je kako se ovakav tip nakita u većem broju javlja tijekom 12. i 13. stoljeća, gdje je zastupljen i u razvijenijim inačicama. Usporedbom nalaza s nekoliko lokaliteta, s naglaskom na bibriska groblja, zaključuje kako ovaj tip naušnica nastaje u završnoj fazi starohrvatske epohe 11. stoljeća, a u punoj upotrebi je u kasnijem razdoblju.³⁷ Nalazi s Bribira i Glavičina u Mravincima potvrđuju da se ovaj tip karičice pojavljuje još u doba trajanja groblja na redove s kršćanskim načinom pokapanja. Vrijeme njegove pojave određuju pojedini nalazi s groblja uz crkve. Vrlo je značajan nalaz iz groba 12 na Lopuskoj glavici u Biskupiji, gdje je uz par pozlaćenih karičica s koljencima otkriven brončani prsten s natpisom PAX, koji se s popriličnom sigurnošću vremenski može opredijeliti u kraj 10., odnosno prvu polovinu 11. stoljeća.³⁸ Na istom groblju u predvorju predromaničke crkve otkriven je grob koji se nalazio na zidu pročelja. Sam položaj groba govori nam o tome kako je on ovdje ukopan nakon što je crkva bila srušena.³⁹ Riječ je o grobu 15 u kojemu je također pronađen par karičica s tri koljenca stoga V. Sokol pojavu ovakvih karičica vidi tijekom 11. stoljeća ili prijelazu iz 11. u 12. stoljeće.⁴⁰

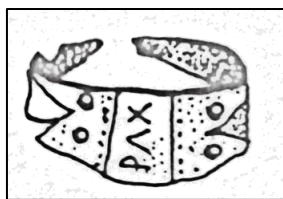
Slika 24. Prsten s natpisom PAX pronađen u Bijaćima (Petrinec 2009.)

³⁷ Burić; Čače; Fadić 2001., str. 208

³⁸ Petrinec 2009., str. 248

³⁹ Sokol 2006., str. 282

⁴⁰ Isti

Slika 25. Prsten s natpisom PAX pronađen u Žminju (Marušić 1987.)

Prstenje od srebrnog ili brončanog lima s natpisom PAX dosad je otkriveno većinom na grobljima oko crkava; u grobu 12 uz crkvu na Lopuškoj glavici u Biskupiji i uz crkvu sv. Marte u Bijaćima.⁴¹ Istom tipu, premda bez natpisa, pripada prsten iz groba 71 uz crkvu sv. Križa u Ninu. Najbližu analogiju pronalazimo u srebrnom prstenu iz groba 177 u Žminju, u sklopu groblja koje svakako pripada skupini groblja na redove s kršćanskim načinom pokapanja i obilježeno je nalazima starohrvatske kulture.⁴² U grobu je pronađen zajedno s fragmentom keramike i dva dijela brončane karičice.⁴³ Prsten je pločastog oblika nesastavljenih krajeva. Na proširenom dijelu je urezan natpis PAX omeđen na poprečnim stranama okvirom (urezane crte, žigosane točkice i po dvije plastične točkice na svakoj strani). Krajevi su suženi i ukrašeni nasuprot postavljenim prorezima u vidu zašiljenih lukova. Marušić smatra kako su za ovaj nalaz najznačajnije analogije iz Mađarske koje su pouzdano datirane u prvu polovicu 11. stoljeća, pa ovaj grob uvrštava među najmlađe grobove u sklopu nekropole.⁴⁴

Na Mastirinama je pronađen veći broj jednojagodnih sljepoočničarki. Ukupno su otkrivena 23 primjerka.⁴⁵ Ovakve sljepoočničarke rasprostiru se od Posavine do Istre, jadranske obale i središnjih planinskih prostora te predstavljaju jedan od najmnogobrojnijih oblika nakita hrvatskoga ranog srednjeg vijeka.⁴⁶ Najčešće se pojavljuju u paru, a ponekad u jednom grobu pronalazimo 3 ili 4 primjerka. Različitih su dimenzija i različito ukrašene, a mogu biti i neukrašene. Jelovina ih prema ukrasnim osobinama jagoda i materijalu izrade dijeli u tri varijante. Prvoj varijanti pripadaju naušnice kojima su bikonične ili jajolike jagode načinjene od dvije glatke neukrašene spojene polutke. Na Mastirinama je pronađeno je 11 ovakvih primjeraka, a izrađene su od srebra, bakra i bronce. U grobu 549 na Begovači naušnice s glatkom jajolikom jagodom pronađene su skupa s naušnicama s dva nasuprot postavljena srcolika ukrasa. S obzirom na nalaz srcolikih naušnica iz Buzeta zajedno sa novcem Lotara I.

⁴¹ Petrinec 2009., str. 247

⁴² Petrinec 2009. str. 247

⁴³ Marušić 1987., str. 48

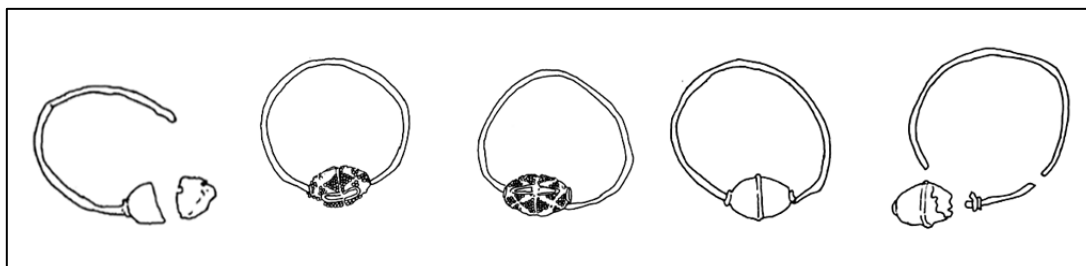
⁴⁴ Marušić 1987., str. 87

⁴⁵ Jelovina 1982., str. 58

⁴⁶ Sokol 2006., str. 243

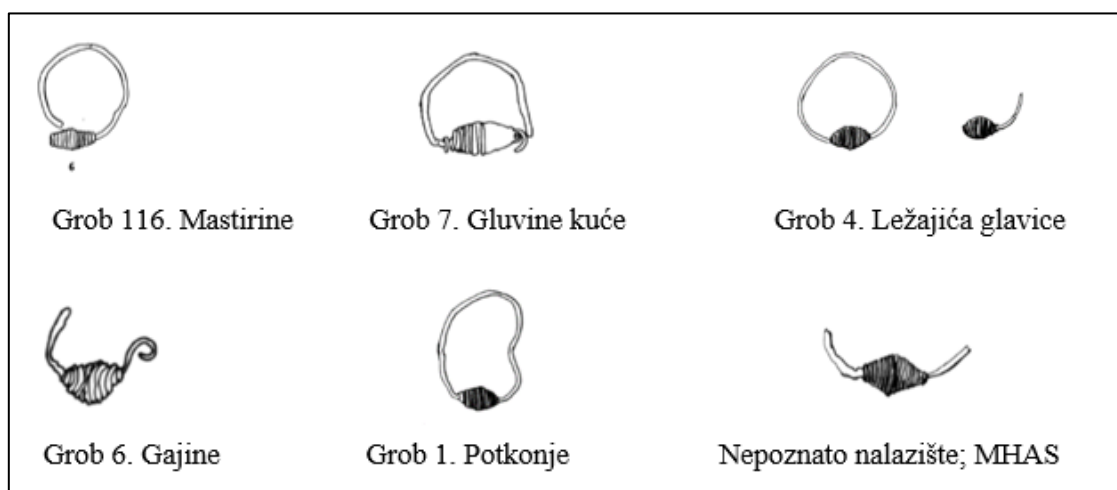
(840. – 855.) smještamo ih u vrijeme nakon sredine 9. stoljeća.⁴⁷ Ovom vremenu pripadaju i jednojagodne naušnice s glatkom jagodom.

Drugu varijantu čine naušnice čije su jajolike jagode ukrašene tehnikom filigrana i granulacije, izrađene pretežno od srebra, a poneka je i pozlačena. Na Mastirinama je pronađeno 11 ovakvih primjeraka.

Slika 26. Primjerci prvog i drugog tipa iz grobova 37, 79 i 86 na Bukorovića podvornici (Petrinec 2009.)

U treću varijantu spada samo jedna srebrna naušnica iz groba 116 na Mastirinama. Kod ovog primjerka jagoda je načinjena od spiralno zavijene glatke tanke žice tako da je prema krajevima uža, a prema sredini šira, pa je kao takvu Jelovina svrstava među veoma rijetke varijante. Takve su sljepoočničarke još su otkrivene u grobu 7 na Gluvinim kućama u Glavicama kraj Sinja.⁴⁸

Slika 27. Primjerci naušnica s jagodom od spiralno zavijene žice (Petrinec 2009.)

⁴⁷ Petrinec 2009., str. 206

⁴⁸ Petrinec 2009., str. 210

Osim na Mastirinama, slični su primjerci pronađeni na lokalitetu Ležajića Glavice u Đevrskama, Gajinama kod Kaštel Sućurca, u Potkonju kraj Knina te postoji primjerak s nepoznatog nalazišta koji se danas čuva u MHAS-u. Svi su ovi primjerci načinjeni od bronce, osim nalaza s Mastirina koji je od srebra. Na lokalitetu Radašinovci spominje se jedna jednojagodna naušnica kojoj je *"jagoda izvedena poput spiralnih zavoja"*.⁴⁹ U većini grobova su jedini nalaz osim u Gluvinim kućama gdje je primjerak pronađen s brončanom karičicom rastavljenih krajeva kojoj jedan kraj završava šiljato, a drugi "s" petljom. Uspoređujući nalaze s Gluvinih kuća i Gajina kod Kaštel Sućurca, Ante Milošević ove primjerke, kao i druge primjere jednojagodnih naušnica i sljepoočničarki iz grobova u Glavicama uobičajeno datira u razdoblje 9. ili 10. stoljeća, s tim da im se sporadična upotreba pretpostavlja i tijekom 11. stoljeća.⁵⁰

Na Mastirinama je pronađen jedan primjerak trojagodne naušnice. Nalazila se u grobu 26 kao jedini nalaz. Po načinu izrade ova naušnica spada u raskošniju varijantu. Načinjena je od srebra, a kuglaste jagode koje su smještene na donjem dijelu karike, perforirane su trokutastim rupicama, koje u sastajalištu imaju izgled romba. Pri spoju trokutića na bazi nalaze se prilemljene stršaste dekorativne uške. Prostor na karici između krajnjih jagoda ispunjen je filigranskom mrežicom.⁵¹ Trojagodne naušnice najzastupljenije su u periodu razvijenog i kasnog srednjeg vijeka. Ovo je vidljivo na primjeru Sv. Spasa na vrelu Cetine. Tu se trojagodne naušnice javljaju kao najzastupljeniji nakit u kasnosrednjovjekovnom sloju nekropole koji Nikola Jakšić datira od 1350. do 1450. godine. Njima se on i najopširnije bavio te zaključuje kako se one ne pojavljuju prije kraja 13. stoljeća, a groblja na kojima ih nalazimo uz ranije datirane starohrvatske naušnice su kompleksnog karaktera i traju tijekom duljega razdoblja.⁵² Presudnu ulogu kod datiranja trojagodnih naušnica imali su numizmatički nalazi nađeni kao zatvorena cjelina s naušnicama, u grobovima ili ostavama ili u istom sloju s naušnicama. Neki od primjera koje Nikola Jakšić navodi su Biskupija Crkvina s novcem Malipiera (1178. – 1192.), Crkvina – Galovac s novcem G. Dandola (1280. – 1289.), u dva slučaja Brnaze–Mijoljača s novcem Ludovika Anžuvina (1342. – 1382.), Lipova glavica – Lika u ostavi novca 14.–15. stoljeća u kojoj su zadnji kovovi A. II. Panciera (1402. – 1411.), Pridraga u ostavi novca 14. – 15. stoljeća u kojoj su zadnji kovovi moneta Dalmatie (1410. – 1414.).⁵³ Ovima pridružuje i nalaz para trojagodnih naušnica na maloj nekropoli u Poljanicama u selu Bisko koja je

⁴⁹ Jurić 2009. – 2011., str. 795

⁵⁰ Milošević 1997., str. 116

⁵¹ Jelovina 1982., str. 59

⁵² Jakšić 1996., str. 152

⁵³ *Isti* str. 154

preciznije datirana novcem F. Foscarija kovanim 1443.–1444. i stećkom na kome je uklesana godina 1440. Jakšić naglašava kako se prvi navedeni primjer s novcem Malipiera iz 12. stoljeća ne bi trebao uzimati u obzir zato što su na istom lokalitetu, u grobu 27, pronađene trojagodne naušnice s novcima navedenog dužda i Pietra Gradeniga (1289.–1311.). Ovo uzima kao dokaz da je novac Malipiera mogao biti smješten u grob čak cijelo stoljeće kasnije.⁵⁴ U novijoj stručnoj literaturi uglavnom se datiraju od 13. do 15. stoljeća, s težištem na 14. stoljeću, s obzirom na nalaze datirane novcem Ludovika Anžuvina.

U grobu 66 nađene su dvije srebrne naušnice koje se po izgledu i načinu izrade vidno razlikuju od ostalih starohrvatskih naušnica ovog područja.⁵⁵ Karike naušnica završavaju na jednom kraju s uškom savijenom u obliku slova s, a na drugom s kukicom kojom su se zakopčavale. Donji dio karike ispunjen je omotanom tanko spiralno uvijenom žicom.

Slika 28. Primjerci s Mastirina (Petrinec 2009.)

Sličan primjer naušnice kojima je donja polovina karike gusto ukrašena žičanim spiralama pronađen je na Gorici u Strančama, a riječ je o paru načinjenom od bronce, koji se pričvršćivao pomoću petlje i kvačice i također srebrna naušnica kao nalaz izvan groba na Crkvini u Galovcu.⁵⁶ U literaturi se obično pripisuju bjelobrdskoj kulturi i označavaju kao pilinski tip prema eponimnom nalazištu Piliny u Mađarskoj. S obzirom na način pričvršćivanja mogu se podijeliti u tri skupine: s kvačicom i petljom izvijenom prema van, s ravno odrezanim krajevima i sa završetkom karike u obliku s – petlje.⁵⁷ Najmlađe su pretežito srebrne naušnice kojima karika završava S – petljom. U grobu 215 u Mačvanskoj Mitrovici pronađene su zajedno s novcem u rasponu od Kolomana do Geze II. (1141. – 1161.) što ovaj tip opredjeljuje u razdoblje

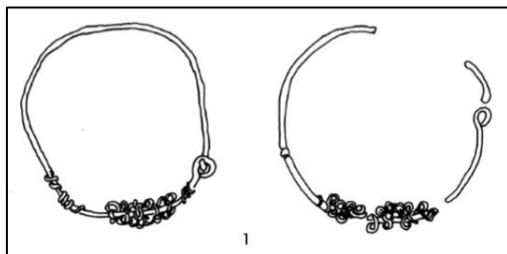
⁵⁴ Jakšić 1996., str. 154

⁵⁵ Jelovina 1982., str. 59

⁵⁶ Petrinec 2009., str. 238

⁵⁷ Ista

oko sredine 12 stoljeća. Na pripadnost 12. stoljeću upućuju i nalazi s grobalja Srbije, te pojedinačni primjerci otkriveni u Makedoniji. Ovom tipu, a vjerojatno i istom vremenu kraja 11. ili prve polovine 12. st. pripada i par naušnica iz groba 66 na Mastirinama u Kašiću.⁵⁸

Slika 29. Primjerci s lokaliteta Gorica – Stranče (Petrinec 2009.)

Slika 30. Primjerak pronađen izvan groba na lokalitetu Crkvina – Galovac (Petrinec 2009.)

Među brojnije grobne nalaze na Mastirinama spada i prstenje. Ukupno su pronađena 24 primjerka. Na rukama pokojnika uglavnom se nalazio po jedan prsten, rjeđe po dva, a podjednako su ih nosili muškarci, žene i djeca. Po oblicima, izradi i ukrasu, svi ti primjerci (osim dva iz groba 37 i 74) pripadaju najjednostavnijem prstenju.⁵⁹ Takve primjerke nalazimo u svim istraženim nekropolama na području Dalmacije, a javlja se i u inventaru unutar gotovo svih kultura ranog srednjeg vijeka. Po navedenim odlikama možemo razlikovati četiri osnovne skupine, a to su žljebasti lijevani ili kovani, obični kovani ili lijevani, lijevani masivni prsteni i prsteni s ukrasom.⁶⁰ Prsteni s ukrasom nađeni su u dva groba. Prsten iz groba 37 je od srebra. Prilično je loše sačuvan i na više je mjesta izlomljen. Na vanjskoj strani obruča apliciran je po jedan red dvostruko spletene filigranske žice. Između ta dva reda, u smjeru cikcak, prilemljena je pletena filigranska nit, a slobodni prostor između njih ispunjen je malim ispupčenim

⁵⁸ Petrinec 2009., str. 239

⁵⁹ Jelovina 1982., str. 60

⁶⁰ *Isti*

bradavicama što se postiglo iskucavanjem s unutarnje strane.⁶¹ Na vanjskoj strani se nalazila kalota oblika polukugle čija je površina bila ukrašena malim kružnicama od filigranske žice, a na vrhu je stršila mala bradavica.

Slika 31. Primjerak s Mastirina iz groba 37 (Petrinec 2009.)

Ovo je prstenje široko rasprostranjeno, a najveći broj primjeraka potječe s područja istočnoga i jugoistočnog Balkana, odnosno s groblja na redove s kršćanskim načinom pokapanja u Srbiji, Makedoniji i Bugarskoj.⁶² Prstenje s kupolastom krunom dobro se može datirati zahvaljujući nalazu novca u grobovima. U okviru bugarskoga groblja Tuhovište pojavljuju se kao oboli novci Bazilija I. (867. – 886.) i Lava VI. (886. – 912.), pa se sloj grobova s nalazima prstenja o kojem je riječ može opredijeliti u završno 9. st. ili prvu polovinu 10. stoljeća.⁶³ Iz groba 2/1951 na Lijevoj bari u Vukovaru ukopanog u blizini onoga s nalazom prstena s kupolastom krunom potječe zlatnik Konstantina VII. Porfirogeneta (913. – 959.) dok je jedan danas izgubljeni lijevani brončani prsten lošije izrade na Demir Kapiji bio pronađen u istom grobu s novcem Ivana Cimiska (969. – 976.).⁶⁴ Stoga prstenje s kupolastom krunom vremenski treba smjestiti u 10. stoljeće. Primjerci izrađeni u filigranu i granulaciji pojavljuju se već u prvoj polovini 10. stoljeća, ali su zacijelo u uporabi i u drugoj polovini toga stoljeća, kojoj pripada i najveći broj lijevanog brončanog prstenja.⁶⁵ Prsten iz groba 74 je načinjen od zlatne žice, prilično je tanak i okruglog je presjeka. Na vanjskom elipsoidnom proširenju prilemljena je mala kaseta ovalnog oblika u kojoj je stakleno zrno plave boje. Ova varijanta ukrasnog prstenja, pronađenih na području dalmatinske Hrvatske, uklapa se u jedinstvenu cjelinu nakitnih predmeta koji su tipični za starohrvatsku materijalnu kulturu 9. do 12. stoljeća.

⁶¹ Jelovina 1982., str. 60

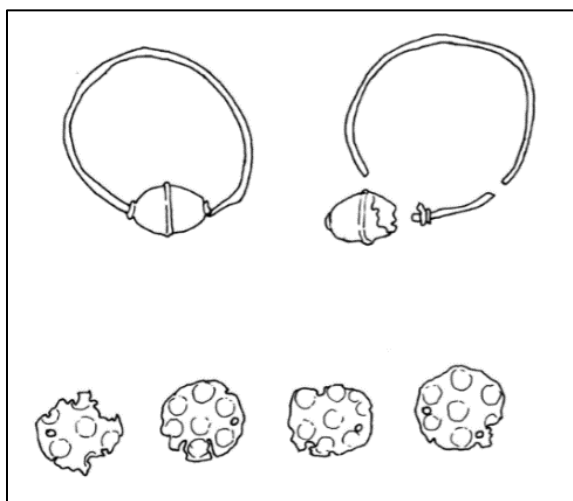
⁶² Petrinec 2009., str. 244 (*autorica citira radove* V. Jovanovića i D. Stojanove-Serafimove)

⁶³ Petrinec 2009., str. 244 (*autorica citira rad* D. Stojanove – Serafimove)

⁶⁴ Petrinec 2009., str. 244 (*autorica citira radove* Ž. Deme i B. Aleksove)

⁶⁵ *Ista*

Na Mastirinama su nađene metalne ukrasne pločice u dva groba 79 i 82. Aplike iz groba 79 su načinjene od bakra i okruglog su oblika, a površina im je ukrašena ispupčenim bradavicama. Aplike iz groba 82 su od kvadratno isječenog brončanog lima. Sredina im je izbočena u polukrugu. Obje su aplike izrađene tehnikom iskucavanja i tiještenja. Prema materijalu i načinu izrade pripadaju u skromnije i jednostavnije primjerke. S obzirom da su aplike s Mastirina nađene u grobovima skupa s naušnicama tipa s jednom jagodom koje se obično pripisuju vremenskom periodu od 9. do 11. stoljeća, Jelovina smatra kako se i aplike mogu smjestiti u isto vremensko razdoblje. Kao primjer spominje Bribir gdje su aplike, kao i na Mastirinama, pronađene skupa s jednojagodnim naušnicama.⁶⁶

Slika 32. Nalazi iz groba 79 (Petrinec 2009.)

Slika 33. Nalazi iz groba 82 (Petrinec 2009.)

Među rjeđe grobne nalaze na području Dalmatinske Hrvatske spadaju ogrlice, odnosno zrnca ogrlica. Na Mastirinama su pronađene u četiri groba, s tim da su u tri groba pronađena samo jedno ili dva zrnca, dok je u grobu 80 na položaju vrata pokojnika, nađeno deset zrnaca.⁶⁷ S grobalja s kršćanskim načinom pokapanja potječe dvadesetak ogrlica. Pronalazimo ih u grobovima 120 i 127 na Gorici u Strančama, grobu 17 na Trljugama (Pržine), u Biljanima Donjim grobu 12, u Dubravicama kod Skradina, grobu 22 na Svećurju u Kaštel Novom, grobovima 7 i 12 – 13 na Livadama u Konjskom polju i grobu 22 na Lepinu (Pišćina) u Bijaćima kraj Trogira.⁶⁸

⁶⁶ Jelovina 1968., str.61

⁶⁷ Jelovina 1982., str. 62

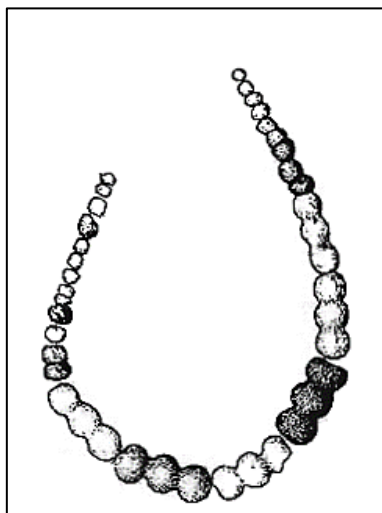
⁶⁸ Petrinec 2009., str. 248

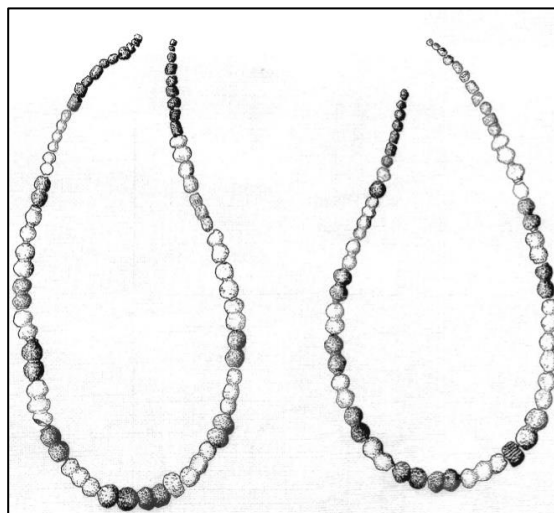
Slika 34. Ogrlica iz groba 120 s lokaliteta Gorica – Stranče (Cetinić 2011.)

Slika 35. Ogrlica iz groba 127 s lokaliteta Gorica – Stranče (Cetinić 2011.)

Slika 36. Ogrlica iz groba 7 s lokaliteta Livade u Konjskom polju (Petrinec 2005a)

Slika 37. Ogrlice iz groba 12 i 13 s lokaliteta Livade u Konjskom polju (Petrinec 2005a)

Nalazi nepoznatih okolnosti otkrića potječu s Podgrađa kod Benkovca Ležajića Glavice u Đevrskama , groblja na Bribiru i Gajina u Kaštel Sućurcu. Pojavljuju se i na Majdanu u Solinu, u grobu 83 uz crkvu sv. Asela u Ninu, u grobu 284 na Begovači u Biljanima Donjim i grobu 29 na Crkvini u Biskupiji.⁶⁹

⁶⁹ Petrinec 2009., str. 248

Slika 38. Nalazi s lokaliteta Crkvina – Biskupija (Petrinec 2009.)

Jelovina nalaze s Mastirina također datira u vremenski okvir od 9. do 12. stoljeća. Lakšu dataciju ogrlica omogućavaju ostali nalazi u grobu. Primjer iz groba 80 na Mastirinama pronađen je skupa sa sitnim srebrnim karičicama sa završetkom u obliku s – petlje. Uzevši u obzir dataciju ovakve vrste karičica, grobnu cjelinu smještam u 11. stoljeće.

Na lokalitetu je pronađen samo jedan primjerak novca. Radi se o grobu 55 i srebrnom novcu koji je bio veoma oštećen te nije ga bilo moguće identificirati. Imao je rupicu prema čemu se zaključuje kako je bio korišten kao aplikacija ili privjesak. Nije pronađen uz sami kostur već se nalazio desetak centimetara u nasipu koji je ispunjavao grob.⁷⁰ S obzirom na tu činjenicu, Dušan Jelovina smatra kako je novac slučajno upao u grob prilikom iskopavanja. *Valja odmah naglasiti da novčić nije nađen uz sam kostur, kao što je to bio slučaj s običnom karičicom nađenom u istom grobu kod lubanje pokojnika, već se nalazio desetak centimetara iznad kostura u nasipu koji je ispunjavao grob. Dodamo li tome i činjenicu da grob nije imao poklopnicu, onda možemo biti sigurni da je novčić u grob dospio naknadno, i to dosta kasnije od samog ukopa, a možda čak i prilikom ovog iskopavanja.*⁷¹ Primjerci probušenog novca pronađeni su i na drugim nalazištima (Nin – Ždrijac, Kaštel Sućurac – Gajine, Gorica – Stranče). Nalazi probušenog novca su karakteristika bjelobrdske kulturne skupine gdje se javlja kao ukras na ogrlici. Javlja se i kao element bjelobrdskog kulturnog kruga na kulturno kompleksnim grobljima opet kao dio ogrlice. Pojava sekundarne uporabe rimskog novca kao elementa ogrlice unutar bjelobrdskog kulturnog kruga se pripisuje odrazu široko rasprostranjenih običaja i mode ukrašavanja tijekom 10. i 11. stoljeća.⁷²

⁷⁰ Jelovina 1982., str. 63

⁷¹ *Isti*

⁷² Cetinić 2011., str. 211

Popis nalaza

GROB 1 – *obična bakrena karičica* – načinjena od savijene žice; promjer 1,4 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 3 – *brončani prsten* – loše očuvan, iznutra je ravan, izvana konveksan; promjer 2 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 4 – *masivni brončani prsten* – blago zaobljen; promjer 2 cm, širina obruča 0,8 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 7 – *jednojadnodna naušnica i srebrni prsten* – karika od bakra, srebrna jagoda; promjer 2,9 cm; prsten s unutrašnje strane ravan, po sredini ima jedno rebro; krajevi prelaze jedan preko drugoga (kaseta); promjer 2 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 8 – *karičica od bakrene žice* – krajevi rastavljeni; promjer oko 2 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 9 – *par srebrnih jednojadnodnih naušnica* – oštećene, glatke jagode jajolikog oblika po sredini optočene dvostrukom pletenom filigranskom žicom; promjer 3 cm

GROB 12 – *obične srebrne karičice* – očuvane, s rastavljenim krajevima; promjer oko 3 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 23 – *dvije obične karičice* – deformirane i polomljene, savijena brončana žica; promjer oko 3 cm

- oštećena grobna arhitektura

GROB 26 – *srebrna trojadnodna naušnica* – loše očuvana, na nekoliko mjesta prelomljena, srednja jagoda joj je potpuno otpala, jagode su perforirane trokutastim rupicama koje na sastajalištu polutki imaju izgled romba, na svakom sastajalištu i križanju površinskih prečki nalazi se stršća uška; promjer oko 3 cm

- grob dijelom uzidan u stijenu, oblik neutvrđen

GROB 29 – *tanki bakreni prsten i brončana karika (alka)* – prsten je dosta tanak i deformiran, na mjestu spajanja krajeva prelomljen, iznutra je ravan, a vanjska strana mu je blago konveksna; promjer oko 2 cm; brončana karika (alka) je eliptičnog presjeka, pukla u dva komada; promjer 3,3 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 30 – *brončana karika (alka)* – eliptičnog presjeka; promjer 3,3 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 34 – *željezni nož* – vrlo loše sačuvan, dužina iznosila oko 18 cm, držak 4,5 cm

- pačetvorinasti oblik grobne komore

GROB 37 – *srebrni prsten, par srebrnih jednojagodnih naušnica i dvije bakrene karičice* – prsten slabo sačuvan; promjer oko 2 cm; naušnice dosta loše očuvane; promjer oko 3 cm; karičice od bakrene žice koje na jednom kraju završavaju uškom a na drugom petljom; promjer duže osi 2,5 cm, a kraće 2,1 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 38 – *brončani prsten* – iznutra ravan, a duž vanjske površine uz rub, urezana su dva žljebića; promjer 1,9 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 39 – *brončana predica* – okrugla je i eliptičasta presjeka, na stražnjem dijelu je tanja i na tom mjestu je pričvršćena igla; promjer 1,1 cm

- trapezoidni oblik grobne komore

GROB 41 – *tri brončana i tri bakrena prstena* – promjeri oko 2 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 45 – *bakreni prsten* – trokutastog presjeka, krajevi prelaze jedan preko drugog, strana obruča mu je ukrašena s dva reda urezanih cik–cak linija; promjer 2 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 46 – *bakreni prsten* – loše sačuvan, na nekoliko mjesta prelomljen, iznutra je ravan, a vanjska strana mu je blago konveksna, krajevi spojeni malom zakovicom; promjer oko 1,8 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 48 – *dvije bakrene karičice s koljencima* – loše su sačuvane; promjer oko 2,3 cm

- pačetvorinasti oblik grobne komore

GROB 52 – *dvije obične bakrene karičice* – deformirane i oštećene, ovalnog su oblika; promjer duže osi 2,6 cm, kraće 2,1 cm

- pačetvorinasti oblik grobne komore

GROB 53 – *obične brončane karičice* – deformirane s rastavljenim krajevima; promjer veće 1,9 cm, manje 1,1 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 55 – *srebrna karičica i srebrni novčić* – karičica na jednom kraju završava uškom, a na drugom je kukica, ovalnog oblika; promjer duže osi oko 2,5 cm; novčić izlizan, uz rub ima malu rupicu

- ovalni oblik grobne komore

GROB 57 – *dva bakrena prstena* – jedan tanji, ali nešto širi, iznutra i izvana je ravan; drugi je izvana blago zaobljen s krajevima koji se dodiruju; promjer im 2 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 59 – *dvije bakrene karičice* – deformirane; promjer duže osi iznosi 1,5 cm, a kraće 0,7 cm

- trapezoidni oblik grobne komore

GROB 62 – *dvije srebrne karičice s koljencima* – koljenca su od srebrenog lima u obliku valjka i postavljena su na jednom kraju karike; promjer 3 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 65 – *dvije obične brončane karičice i pršljen* – promjer duže osi veće karičice 2,1 cm, a manje 1,8 cm; pršljen od opeke okruglog oblika; promjer 2,4 cm, debljina 0,4 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 66 – *par srebrnih naušnica* – donja polovina karike ukrašena gusto ovijenim žičanim spiralama; promjer im iznosi 2,7 cm

- pačetvorinasti oblik grobne komore

GROB 67 – *srebrni prsten* – četverokutnog presjeka; krajevi mu se dodiruju; promjer oko 2 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 69 – *dvije srebrne obične karičice* – jedna je dosta deformirana i na nekoliko mjesta napukla; promjer bolje sačuvane iznosi 2,4 cm, a deformirane oko 2 cm

- pačetvorinasti oblik grobne komore

GROB 71 – *karičica od srebrne žice* – promjer duže osi iznosi joj oko 1,5 cm, a kraće 0,5 cm

GROB 74 – *dvije srebrne jednojagodne naušnice i zlatni prsten s umetnutim staklom* – prsten je deformiran; promjer duže osi 1,4 cm, a kraće 1,1 cm; na naušnice pričvršćena jagoda koju sačinjavaju dvije spojene polutke ukrašene trokutastim poljima od granuliranih zrnaca, obje su karike ponešto deformirane i imaju ovalan oblik; promjer duže osi 2,5 cm, a kraće 2,1 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 75 – *dvije bakrene obične karičice* – loše sačuvane, na jednom kraju karičice su završavale s uškom, a na drugom s petljom; promjer oko 2,8 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 77 – *zrnca od staklene paste* – jedno je veće i sivkaste je boje, a drugo manje je zelenkaste boje

- ovalni oblik grobne komore

GROB 78 – *brončani prsten* – s unutrašnje strane ruke je tanji, a prema van se sve više širi i prelazi u pačetvorinastu plohu na kojoj se opažaju tragovi gravira; promjer 1,9 cm

- pačetvorinasti oblik grobne komore

GROB 79 – *dvije srebrne jednojagodne naušnice i četiri bakrene aplike okruglog oblika* – aplike okruglog oblika; promjer 2 cm; jednoj naušnici nedostaje dio jagode, a kod druge je deformirana karika, na mjestu spajanja polutke optočene filigranskom niti; promjer oko 3,7 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 80 – *tri srebrne karičice sa s nastavkom, jednojagodna srebrna naušnica, srebrna obična karičica i zrnca od staklene paste* – karičice sa 's' nastavkom loše sačuvane; promjeri oko 1,1 cm; naušnica deformirana s oštećenom jagodom kojoj je vanjska površina ukrašena s naizmjenično postavljenim trokutićima i rombovima od granuliranih zrnaca; promjer 3 cm; karičica od srebra dobro očuvana; promjer 1,8 cm; zrnca načinjena od staklene paste loše kvalitete, različitih su boja, a prevladava bijela i žuto – zelena boja

- ovalni oblik grobne komore

GROB 82 – *dvije srebrne jednojagodne naušnice i tri tanke brončane aplike* – aplike su od tanke kvadratne brončane pločice s izbočenom sredinom, načinjene tehnikom prešanja. Pri svakom uglu probušena je po jedna mala rupica s pomoću kojih se pričvršćivala za odjeću, ili su se spajale jedna s drugom u obliku dijadema. Sve tri su ponešto oštećene; dužina im je 7, a širina 8 cm; naušnice – ukosnice su od srebra, obje su ponešto oštećene i deformirane, jajolike jagode su ukrašene malim trokutićima ispunjenim granuliranim zrcima, a poneki trokutići se po jednoj stranici spajaju i daju izgled romba; promjer im iznosi 4,5 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 83 – *dvije obične brončane karičice i brončana karičica sa s nastavkom* – obične karičice deformirane, jednoj se krajevi dodiruju, dok su kod druge rastavljeni; promjer oko 2,5 cm; karičica sa S-nastavkom ima promjer 1,5 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 85 – *bakrena i srebrna obična karičica* – promjer srebrne 1,5 cm; promjer bakrene 2,3 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 86 – *dvije srebrne jednojagodne naušnice* – jajolike jagode načinjene su od dvije spojene polutke koje su po dužini podijeljene na četiri polja omeđene tankom filigranskom žicom koja su ispunjena granuliranim zrcima u obliku trokuta, krajevi jagoda do karike optočeni su malom kružnicom od filigranske niti; promjer 5,5 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 87 – *dvije srebrne karičice sa s nastavkom i bakreni prsten od tankog lima* – karičice dobro očuvane, jednoj nedostaje s petlja, obruč im je tordiran, a s nastavak spljošten; promjer 1,7 cm; prsten ravan iznutra i izvana s vanjskom površinom ukrašenom urezanim kružnicama s malom točkom u sredini, krajevi spojeni zakovicom; promjer oko 2,2 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 88 – *srebrna jednojagodna naušnica* – jajolika jagoda je načinjena od dvije spojene polutke s površinom ukrašenom trokutima ispunjenim granuliranim zrcima i malim kružnicama, na jagodi se primjećuju tragovi pozlate; promjer 5,5 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 89 – *dvije brončane karičice* – kod jedne veće karike krajevi su malko rastvoreni, a kod druge prelaze jedan preko drugog; promjer im iznosi 2,8 cm; manja karičica je duguljasta oblika i načinjena je od spljoštene žice; promjer duže osi iznosi 1,6, a kraće 0,6 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 92 – *srebrna i brončana karičica i zrno od staklene paste* – obje karičice imaju krajeve koji se dodiruju; promjeri 1,2 cm; zrno je od jednostavne staklene paste sivkasto-plave boje; promjer mu iznosi 1,4 cm, a središnje rupe 0,6 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 103 – *dvije srebrne jednojagodne naušnice* – kod čitave jagoda ima jajolik oblik, glatke je površine, a načinjena je od dvije spojene polutke, na mjestu spajanja polutki optočena je s dva reda od dvostruko spletene filigranske žice; promjer 3,3 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 110 – *dvije bakrene karičice i brončani prsten* – karičice dosta deformirane; promjer oko 1,6 cm; brončani prsten više zaobljen s vanjske strane; promjer 2,1 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 112 – *dvije bakrene karičice* – promjer sačuvane 2,3 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 114 – *dvije obične brončane karičice* – jednoj je jedan kraj zašiljen i dodiruje se s drugim krajem, dok kod druge krajevi prelaze jedan preko drugoga; promjer 2,8 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 116 – *srebrna jednojagodna naušnica* – jagoda je načinjena od spiralno zavijene srebrene tanje žice, tako da je prema krajevima uža, a prema sredini šira; promjer karike 3,5 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 118 – *srebrna karičica i brončane deblje karičice* – srebrna karičica pronađena ispod lubanje, duguljastog oblika; promjer duže osi 2,1 cm; jedna od brončanih karičica ima zašiljena oba kraja, a drugoj je čitava površina rebrasta; promjeri oko 1,8 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 119 – *dvije srebrne jednojagodne naušnice* – jednoj je karika deformirana, a drugoj jedan dio nedostaje, jagode su jajolika oblika, površina im je ukrašena s po pet polja u obliku elipse omeđene granuliranim zncima; promjer bolje sačuvane iznosi 2 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 120 – *dvije bakrene obične karičice* – promjer 2,5 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 121 – *srebrna jednojagodna naušnica* – na jednom kraju karike pričvršćena je okrugla jagoda, čija je površina ispunjena granuliranim zrcima u obliku prstena; promjer karike 2,5 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 123 – *brončana jednojagodna naušnica, zrnice od staklene paste i brončani prsten* – naušnica deformirana s jagodom jajolikom oblika; promjer oko 2,5 cm; zrnice načinjeno od jednostavne staklene paste žućkaste boje; promjer 0,7 cm; prsten trokutastog presjeka s krajevima spojenim malom zakovicom; promjer 1,8 cm

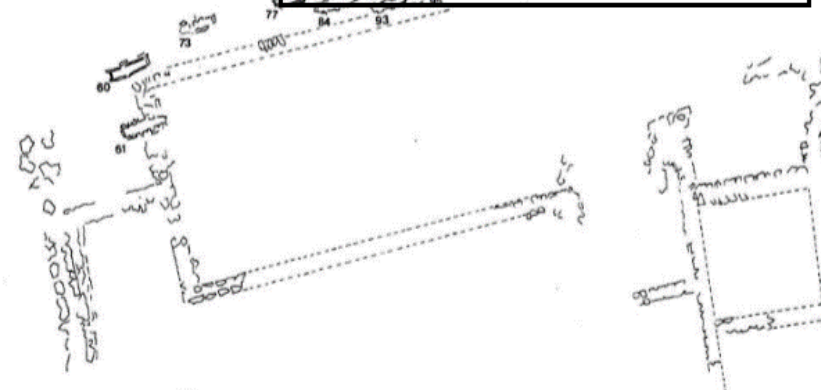
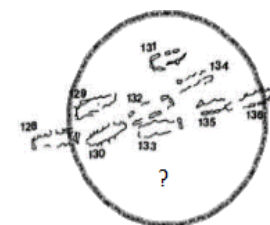
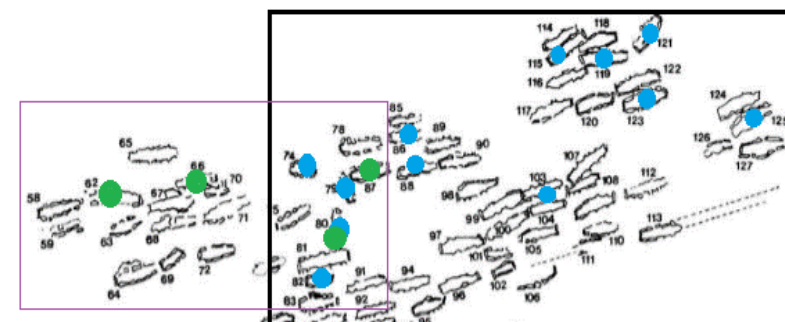
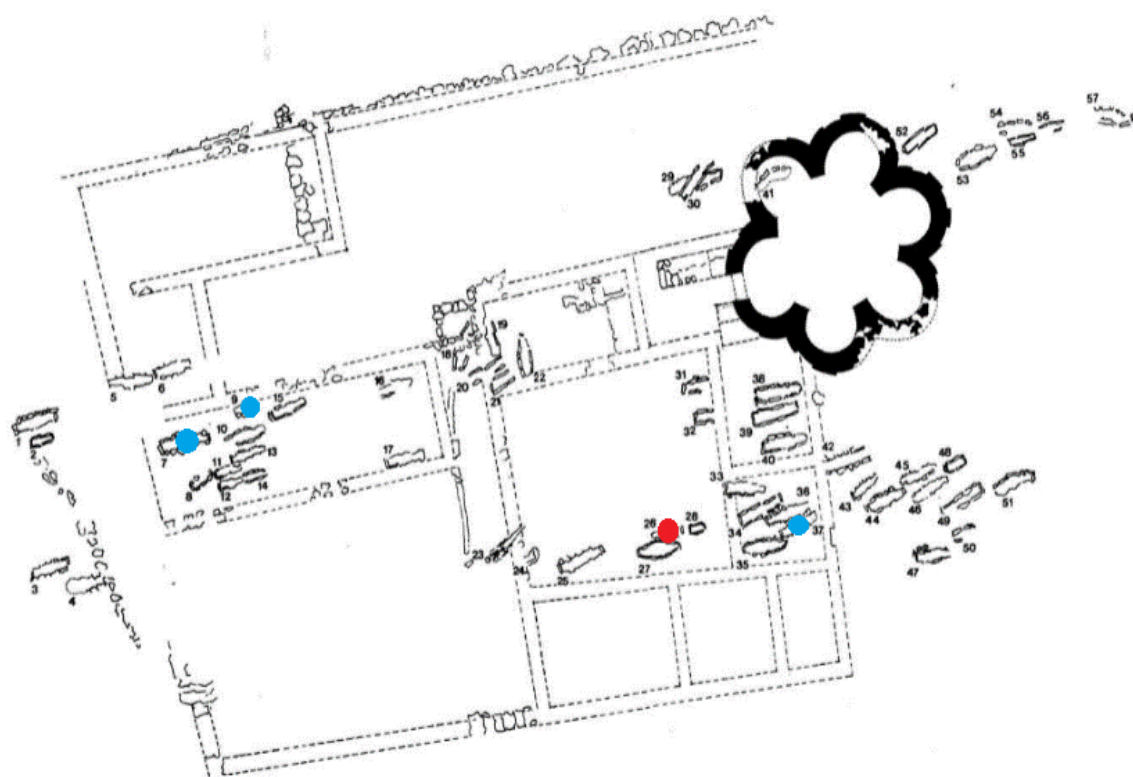
- ovalni oblik grobne komore

GROB 125 – *srebrna jednojagodna naušnica i masivan srebrni prsten* – naušnica deformirana, jagode jajolikog oblika, po sredini polutki optočena s dva reda filigranske žice; promjer oko 2,5 cm; prsten iznutra ravan, s vanjske strane zaobljen; promjer 1,8 cm

- ovalni oblik grobne komore

GROB 130 – *tanki srebrni prsten* – iznutra je ravan, a s vanjske strane je blago konkavan; promjer 1,9 cm

- ovalni oblik grobne komore

KASHIĆ-MASTIRINE

M 1:100

- jednojagodne naušnice
- nalazi kasnog 11. stoljeća
- grob s nalazima kasnog srednjeg vijeka

Analizom grobova i nalaza može se primjetiti kako se na jednom dijelu groblja nalazi veći broj grobova s jednojagodnim naušnicama. Grobovi s jednojagodnim naušnicama označeni su plavom bojom. Ovaj dio groblja odgovarao bi periodu sredine 10. stoljeća. Na tlocrtu su zelenom bojom označeni grobovi koji predstavljaju najkasnije ukope na nekropoli s obzirom na grobne nalaze. U grobu 62 su pronađene srebrne karičice s jednim koljencem od srebrnog lima koje je u obliku valjka. Istom periodu pripadali bi nalazi iz grobova 66, 87 i 80. U grobu 66 pronađene su naušnice kod kojih je donji dio karike ispunjen tankom spiralnom uvijenom žicom skupa s srebrnom karičicom koja završava "s" petljom. Kod groba 87 riječ je o srebrnim karičicama kojima je obruč tordiran, a "s" nastavak spljošten. U grobu 80 pronađene su tri srebrne karičice sa s nastavkom, jednojagodna srebrna naušnica, srebrna obična karičica i zrnca od staklene paste. Istovjetne karičice sa "s" petljom pronađene su na Begovači zajedno s novcem kralja Kolomana (1095. – 1114.). Nalazi iz grobova 62, 66, 80 i 87 mogu se smjestiti u kraj 11. stoljeća. Grobovi 62 i 66 okruženi su grobovima u kojima se pronađene brončane i srebrne karičice. Ovakve karičice, kao što sam već navela, kronološki nemaju nikakvo značenje jer se javljaju na svim područjima i u svim epohama, čak i u kasnom srednjem vijeku. Na temelju toga, moguće je da su istovremeni te da ova skupina grobova predstavlja najmlađi dio groblja. Na tlocrtu je crvenom bojom označen grob 26 u kojem je pronađena trojagodna naušnica. Po načinu izrade pripada luksuznoj varijanti. Načinjena je od srebra, a kuglaste jagode perforirane su trokutastim rupicama koje u sastajalištu imaju izgled romba. Danas je poznato kako je ova vrsta nakita karakteristična za kasni srednji vijek i datira se od 13. do 15. stoljeća s težištem na 14. stoljeću. S obzirom da na lokalitetu, osim nalaza iz groba 26, ne postoje nalazi koji bi pripadali periodu nakon 11. stoljeća, smatram kako se radi o samostalnom ukopu koji ne predstavlja važan element kod datiranja nekropole. Moguće je da je krajem 11. stoljeća ili početkom 12. stoljeća ovaj položaj bio napušten te se radi o slučajnom ukopu. Jelovina je utvrdio kako su u blizini Mastirina otkrivene još dvije nekropole za koje smatra da pripadaju istom naselju. Na nekropoli Razbojine utvrđeno je ukapanje od kraja 7. do kraja 8. stoljeća. Nakon prestanka pokapanja na Mastirinama, ono se nastavlja na nekropoli Drače koja se razvijala od 12. stoljeća i trajala do 15. stoljeća.⁷³ Vladimir Sokol je u objavi iz 2006. obradio nekropolu Mastirine i kod analize groblja prvenstveno se vodio oblicima grobnih komora. Pretpostavio je širenje groblja s najudaljenije istočne strane prema crkvi. Skupinu grobova koja se tamo nalazi označio je kao *grobove bez nalaza u pravokutnim i nepravilnim grobnim komorama*, a najmlađu skupinu smatra onom koja se nalazi najzapadnije i najbliže crkvi i

⁷³ Jelovina 1982., str. 65

naziva ju *skupina s miješanim i trapeznim grobnim komorama i s kasnosrednjovjekovnim novcem*.⁷⁴ U ovom radu, za analizu groblja polazište su bili grobni nalazi dok oblike grobnih komora nisam uzimala u obzir. Više riječi o oblicima grobova i njihovoj kronologiji biti će u poglavlju o grobnoj arhitekturi. Na temelju analize grobova i nalaza zaključila sam kako se groblje počelo širiti uokolo crkve sredinom 9. stoljeća kada je i sagrađena. Grobovi u neposrednoj blizini crkve bili su ili prazni ili su u njima pronađeni nalazi poput jednostavnih karičica i običnog prstenja koji nemaju datacijsko značenje. Ovdje bi spomenula grob 55 s nalazom novca. S obzirom da je novac bio jako oštećen i nije ga bilo moguće identificirati, kao i činjenicu da je bio probušen i stoga vjerojatno nošen poput privjeska, ne mogu ga vremenski odrediti. Zapadnu skupinu grobova s jednojagodnim naušnicama odredila sam kao sljedeću etapu širenja groblja. Većina nalaza odgovarala bi vremenu 10. i 11. stoljeća. Nekolicina grobova unutar te grupe sadrži nalaze kasnog 11. stoljeća i moguće je da predstavljaju zadnju fazu ukapanja na nekropoli. Najzapadnija skupina grobova velikom je većinom bez nalaza, osim jednog srebrnog prstena iz groba 130 koji je nemoguće vremenski odrediti, te dataciju skupine ostavljam upitnom. Istočno od crkve otkriven je grob 26 s nalazom trojagodne naušnice koja odgovara vremenu kasnog srednjeg vijeka. Okružen je grobovima koje je nemoguće datirati pa je moguće da je to riječ o najkasnijim ukopima na nekropoli ili vjerojatnije samostalni (slučajni) ukop iz kasnog srednjeg vijeka.

Slika 39. Grob otkriven unutar apside (Delonga 1988.)

Što se tiče groba 41 otkrivenog unutar apside, Vedrana Delonga smatra kako on pripada razdoblju kasnog srednjeg vijeka.⁷⁵ S obzirom na prestanak ukopavanja krajem 11. stoljeća kada crkva vjerojatno gubi svoju izvornu kultu namjenu, pretpostavljam kako je moguće da je riječ o ukopu iz tog vremena.

⁷⁴ Sokol 2006., str. 69

⁷⁵ Delonga 1988., str. 64

3. Groblje na Bukorovića podvornici

Bukorovića podvornicom naziva se položaj smješten ispod Bukorovića kuća u Biskupiji, sjeverozapadno od seoske crkve Sv. Trojice. Tu su otkriveni ostatci predromaničke crkve (tzv. četvrta crkva) koji danas nisu sačuvani, a u okolišu crkve razvilo se groblje.⁷⁶ Položaj prvi puta spominje fra Lujo Marun i njegove su bilješke vrlo oskudne ali daje vrijedne informacije o topografskim podacima. Iz dnevnika je vidljivo kako je on već 1888. godine ušao u trag nekim arheološkim ostacima u tom predjelu. Sljedeće godine dolazi do slučajnog otkrića sarkofaga koji se prema Marunovim bilješkama nalazio ispred crkvice, a u ožujku iste godine otkriveni su ostaci male crkve s apsidom i nekoliko grobova, kao i ulomci s pleternom plastikom.⁷⁷ Lokalitet nije opsežnije arheološki istraživao u vrijeme fra Luje Maruna. Većinu njegovih bilješki prenosi nam Stjepan Gunjača prigodom objave rezultata istraživanja na navedenom položaju. Marun navodi kako je pronađen sarkofag ispred crkve koji je nekoliko puta otvaran, te da se oko crkve nalaze priprosti ozidani grobovi. Na podvornici je 1938. godine otkriven grob ozidan sedrom i pokriven pločama na dvije vode u kojemu je pronađen zlatni prsten koji je prodat Marunu.⁷⁸ Gunjača navodi kako je nepoznato kamo je dospio taj prsten kao i drugi sitni predmeti u Marunovom vlasništvu te kako im se zameo trag pred njegovu smrt (1939.). Stjepan Gunjača 1939. godine provodi prva revizijska arheološka istraživanja i otkriva ukupno 52 groba. Godine 1951. završena su revizijska istraživanja započeta godine 1939. i sustavno istraženi oni dijelovi Bukorovića podvornice na kojima prije nisu bili vršeni arheološki zahvati, te su otkrivena još 72 groba.⁷⁹ Dakle, na nekropoli je pronađeno sveukupno 124 groba.

Slika 40. Pogled sa bunara Bukorovac na položaju četvrte crkve (Gunjača 1952.)

⁷⁶ Petrincec 2005., str. 173.

⁷⁷ Marun 1998., str. 44

⁷⁸ Gunjača 1952., str. 62

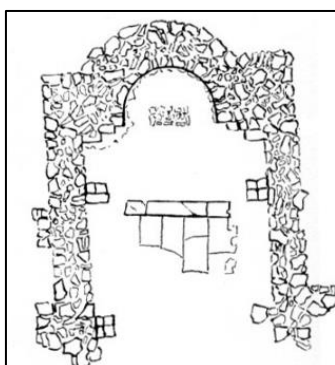
⁷⁹ Petrincec 2005., str. 175

Slika 41. Prikaz grobova na Bukorovića podvornici (Gunjača 1952.)

3.1. Crkva i crkveni namještaj

Pronađena crkva najvećim je dijelom sačuvana samo u najdonjem sloju temelja. Jedino se apsida očuvala u većoj visini, jer se nalazila na međi koja nije bila dirana. Orijentacija crkve je zapad – istok. Pripada jednobrodnom longitudinalnom tipu. Morfološki sastav crkvenih zidova identičan je sastavu ranih starohrvatskih zdanja, koje karakterizira uporaba neobrađenog kamena i upotreba velike količine maltera.⁸⁰ S vanjske strane bočnih zidova nalazimo vezane kontrafore. Unutar crkve uz dužine zidova, sačuvali su se ostaci četiriju pilona kvadratičnog presjeka i građeni su od pravokutnih tesanaca. Gunjača navodi kako morfološki sastav zidova pripada ranom hrvatskom graditeljstvu koje obilježava nepravilnost i nepreciznost konstrukcije. U crkvenom prostoru na početku apside pronađen je temelj oltarske baze, te po sredini su nađeni ostaci crkvenog pločnika *in situ*.⁸¹

Slika 42. Tlocrt crkve s Bukorovića podvornice (Gunjača 1952.)

⁸⁰ Gunjača 1952., str. 72

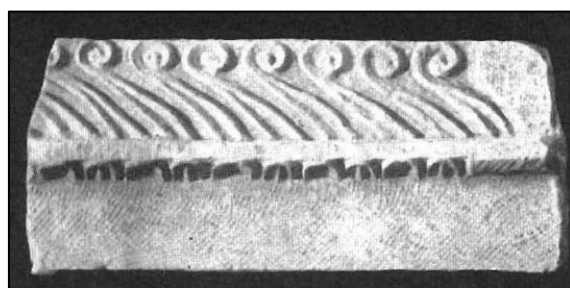
⁸¹ *Isti*

Tijekom ranijih istraživanja nije nađen (osim jednog slučaja) niti jedan dio crkvenog namještaja koji je karakterističan za ovakve crkve i na ovom području. Gunjača to pripisuje raznošenju kamena sa same crkve. Ranije spomenuti ulomak s pleternom plastikom nesumnjivo pripada kamenom namještaju crkve. Ulomak pluteja načinjen je od sitnozrnatog vapnenca te je oštećen sa svih strana. Lice mu je pri jednom kraju oštećeno, a na preostalom dijelu nalazi se tropruti pleter. Vrpce leže u kosim pravcima i padaju jedna na drugu okomito. Na taj način zatvaraju polja koja su u obliku koso položenog kvadrata. Svako drugo sjecište vrpca zaokruženo je troprutastim kolutima.

Slika 43. Primjer s Bukorovića podvornice (Gunjača 1952.)

Fragment crkvenog namještaja pronađen je u grobu 9. Radi se o desnom kraju grede crkvene pregrade. Kamen je od sitnozrnatog bijelog vapnenca. Na gornjem polju se nalazi niz uobičajenih voluta koje su polegnute s desna na lijevo. Gunjača opaža kako su one neobično duge i vitke. Rebro ima presjek istostraničnog trapeza. Na donjoj kosoj plohi ima niz listića od kojih svaki drugi po sredini ima središnju lisnu arteriju te su stilizirani samo svojim gornjim dijelom bližih vrhu.⁸² Donji dio je u potpunosti prazan i radi se o natpisnom polju koje u ovom slučaju nije u potpunosti obrađeno.⁸³

Slika 44. Primjer s Bukorovića podvornice pronađen u grobu 9 (Gunjača 1952.)

⁸² Gunjača 1952, str. 78

⁸³ *Isti*

Fragment pronađen 1933. godine u jednom grobu također je izrađen od sitnozrnatog vapnenca i predstavlja djelić arhitrava.⁸⁴ U gornjem polju sačuvane su dvije cijele volute i polovica treće. Volute su polegnute na lijevo. Rebro koje dijeli gornje i donje polje u većem dijelu je uništeno no vidljiv je trag polueliptičnih pleternih lukova. U donjem polju nalazi se dvostruka troprutasta pletenica koja je omeđena vodoravnim uskim letvicama.

Slika 45. Primjer s Bukorovića podvornice (Gunjača 1952.)

Na temelju dekoracije ovih par fragmenata Jakšić ih pripisuje klesarskoj radionici iz vremena kneza Branimira (879. – 892.). Usporedbom ovih dvaju fragmenata primjetna je razlika u kvaliteti i izradi motiva. Analizom pronađenih ulomaka na području starohrvatske države utvrđene su dvije klesarske radionice koje djeluju u doba kneza Branimira; dvorska i benediktinska. Primjerak s Bukorovića podvornice iz groba 9 prikazan na slici 44 pripada dvorskoj klesarskoj radionici. Nalaz koji služi kao prvorazredan materijal za komparativnu analizu jest arhitravna greda i zabat oltarne pregrade iz Šopota kod Benkovca gdje je uz kneza Branimira prvi put zapisano ime Hrvata.⁸⁵ Neke od odlika dvorske klesarske radionice vidljive na ovom primjeru je prilično loše isklesan natpis, posve shematizirana izvedba kimationa koji postaje niz listića, rustična obrada središnjeg polja s križem i pticama i kratke kuke.⁸⁶ Ovaka obrada vidljiva je i na oltarnoj pregradi u Ždrapnju kod Bribira, arhitravnim gredama koje su dijelile brod od svetišta u crkvi Sv. Spasa na vrelu Cetine kao i na primjeru fragmenata s Bukorovića podvornice. Istodobno s gradnjom navedenih crkava novim je liturgijskim namještajem opremljena i crkva Sv. Marije na Crkvini u Biskupiji gdje se na jednom lučnom ulomku ističe dio natpisa DUX GLO(RIOSUS).⁸⁷

⁸⁴ Gunjača 1952., str. 62 (22. III. 1933. g. pronašao je seljak Đuro Bukorović pok. Petra ulomak arhitrava uzidan II jedan stari grob na njivi udaljenoj pedeset koračaja od pojate Bukorović-Keričić Jovana prema bunaru Bukorovcu)

⁸⁵ Jurković 1992., str. 30

⁸⁶ Isti

⁸⁷ Jurković 1992., str. 31

Slika 46. Zablat i dio grede iz Šopota (http://1.bp.blogspot.com/_RLuZCnIN_vk/U7cx4wKFFZI/AAAAAAAE9U/9f0v7HWtOuc/s1600/natpis-kneza-branimira-iz-sopota.jpg)

Slika 47. Ulomak sa Sv. Spasa (Jakšić 1995.)

Druga skupina spomenika, također datirana Branimirovim natpisima pripada takozvanoj benediktinskoj radionici. Jedan od najpoznatijih primjeraka ove radionice je arhitrav s Branimirovim natpisom iz crkve Sv. Petra u Muću datiran u 888. godinu. Za razliku od prethodnih primjeraka, izuzetno je fino klesan.⁸⁸ Ploha mu je podijeljena u tri zone s natpisnim poljem u donjoj i niskim kukama s jakim "okom" u gornjoj zoni, a umjesto kimationa izveden je niz perez motiva.⁸⁹ Ove karakteristike vidljive su i na gredi s Branimirovim natpisom iz Nina i u crkvi Sv. Cecilije na Stupovima u Biskupiji čija je oprema nastala u isto vrijeme. Zablat iz Sv. Cecilije ima identične niske kuke i umjesto kimationa nosi niz perez motiva. Ulomak pronađen u grobu iz 1933. na Bukorovića podvornici stilski odgovara ovoj radionici.

Slika 48. Ulomak zabata iz Sv. Cecilije (Hrvati i Karolinzi 2000.)

⁸⁸ Jurković 1992., str. 31

⁸⁹ Isti

Slika 49. Ulomak s natpisom iz Sv. Petra u Muću

(http://enciklopedija.hr/Ilustracije/HE2_0288.jpg)

Na području Istre i Dalmacije možemo pronaći dosta primjera kod kojih je vidljiva sekundarna uporaba predromaničkog crkvenog namještaja. Analizom vijeka uporabe i sekundarne namjene predromaničkih oltarnih pregrada bavio se Tonči Burić u istoimenom članku. Zaključuje kako je prestanak uporabe oltarnih pregrada uvjetovan promjenom liturgije, a demontiranje istih iz postojećih crkava posljedica učestalog preuređenja sakralnih zdanja za trajanje romanike i gotike.⁹⁰ Tijekom proučavanja srednjovjekovnih slojeva na lokalitetu Putalj u Kaštel Sućurcu primijetio je kako su se u grobovima iz 12. i 13. stoljeća nalazile spolije rimskih i starokršćanskih kamenih konstrukcija, dok se dijelovi predromaničkog crkvenog namještaja javljaju tek u grobovima 14. i 15. stoljeća.⁹¹ Sličnu situaciju primjećuje u Gatima, kasnoantičkom i srednjovjekovnom selu, gdje se starokršćanski crkveni namještaj javlja tek u grobnicama 14. i 15. stoljeća. U Brnazama kod Sinja dijelovi predromaničkog namještaja pronađeni su u grobovima 14. stoljeća. Grob s naušnicama s tri koljenca iz Sv. Spasa kod Cetine u svojoj konstrukciji sadržavao arhitrav s imenom župana Gostihe i datira se u 13./14. stoljeće. U Otresu je u temeljima romaničke jednobrodne crkve uzidana polovica predromaničkog pluteja, a dijelovi arhitrava poslužili su kao dio grobne konstrukcije kasnosrednjovjekovnog groba. Ovo su samo neki od primjera koje Burić navodi. Analizom je zaključio kako postoji kronološka razlika između većih gradskih crkava (katedrala i velikih samostanskih bazilika) i manjih župnih crkava. U većim gradovima, crkveni namještaj se ranije izbacuje i crkve se obnavljaju u suvremenom stilu romanike 12. i 13. stoljeća. Što se tiče manjih mjesta i crkava, gotovo u većini slučajeva, sekundarna uporaba vidljiva je tek u kasnom srednjem vijeku, odnosno gotici ili tek za vrijeme baroka.⁹² Posebno naglašava kako se predromaničke spolije tijekom zrelog srednjeg vijeka javljaju samo u sakralnim objektima, a da se tek od kasnog srednjeg vijeka pojavljuju u grobnim konstrukcijama.⁹³ Dakle, temeljem

⁹⁰ Burić 1997., str. 57

⁹¹ *Isti* str. 58

⁹² Burić 1997., str. 70

⁹³ *Isti* str. 70

Burićeve analize grob 9 s Bukorovića podvornice s fragmentom arhitrava kao dijelom grobne konstrukcije, pripadao bi razdoblju kasnog srednjeg vijeka.⁹⁴

3.2. Nekropola

Nekropola se nalazi uokolo predromaničke crkve. Veći broj grobova zadržao je uobičajenu orijentaciju zapad – istok, neki su bili položeni u drukčijim pravcima, a osobito se izdvajala skupina grobova orijentiranih u pravcu sjever – jug, istočno od apside crkve. Veliki broj grobova bio je oštećen ili u potpunosti uništen poljodjelskim radovima prije početka arheoloških iskopavanja.⁹⁵ Dubine grobova su različite i kreću se od 30 do 175 centimetara. Gunjača se osvrnuo na strukturu grobova i utvrdio tri tipa. Prvom tipu pripadaju jednostavne rake u zemlji u koje su polagani pokojnici i zastupljeni su u velikom broju. Drugi tip predstavljaju ovalni grobovi zidani od dvovrsnog materijala odnosno od sedre i običnih odebljih ploča od vapnenca.⁹⁶ Treći tip su grobovi u obliku istokračnog trapeza sastavljeni od gotovih tesnih ploča koje među sobom nisu vezane spojnim materijalom.⁹⁷ Također daje datacije tih grobova s obzirom na njihov tip i smatra kako su grobovi u običnim zemljanim rakama najstariji i navodi Karamana koji ovakve grobove smješta u 8. stoljeće. Ovalni tip koristi se u periodu od 9. do 12. stoljeća, a trapezoidne smatra kasnijima.⁹⁸ *To je najkasniji tip grobova, nastavlja se na ovalne, a pripada razdoblju od XIII. do XV. stoljeća.*⁹⁹ Objavljujući rezultate iskopavanja provedenih godine 1939., Gunjača je utvrdio da se grobovi mogu podijeliti u tri skupine, a istu sliku pokazuju i grobovi otkriveni godine 1951. To su grobovi u običnim zemljanim rakama (prvi tip), zatim grobovi kojima su rake obložene obrađenim sedrenim pločama (ovalni/drugi tip), te grobovi čije su rake obložene okomito postavljenim kamenim pločama (trapezoidni/treći tip). Dio grobova posljednjih dviju skupina imao je pokrovne ploče. Rijetki su grobovi imali popločano dno, a u najvećem broju slučajeva pokojnik je bio položen neposredno na zemlju.¹⁰⁰ Maja Petrincec se osvrnula na Gunjačine zaključke vezano uz kronologiju groblja (s obzirom na vrste grobova) i smatra kako temeljem dostupne dokumentacije i nalaza u grobovima nemoguće vrednovati grobove na osnovi arhitekture.¹⁰¹ U većini grobova nalazio se po jedan pokojnik

⁹⁴ Prilikom analize groblja biti će više riječi o mogućnosti datacije ovog groba i skupine grobova u kojoj se nalazi.

⁹⁵ Petrincec 2005., str. 188

⁹⁶ Gunjača 1952., str. 64

⁹⁷ *Isti* str. 66

⁹⁸ *Isti* str. 64

⁹⁹ *Isti* str. 66

¹⁰⁰ Petrincec 2005., str. 188

¹⁰¹ Petrincec 2005., str. 189

ruku ispruženih niz tijelo ili položenih na bedrene kosti i to kod 59 od ukupno 72 groba istražena 1951. godine. Za grobove otkrivene 1939. godine ne raspolažemo nikakvim podacima.¹⁰² U njih 5 bila su ukopana po dva pokojnika. U grobovima 12a i 60a pokojnici su položeni jedan iznad drugog dok je u grobovima 21a, 35a, i 55a jedan pokojnik zatečen *in situ*, a iznad njega su bile dislocirane kosti drugog pokojnika. Grobovi 14 i 15 otkriveni 1939. imali su zajedničku obložnicu. Slični su primjeri registrirani u okviru grobalja na redove s kršćanskim načinom pokapanja kao i na pojedinim grobljima koja se upravo kao i groblje na Bukorovića podvornici, već od 9. stoljeća razvijaju oko crkava.¹⁰³ Riječ je o naknadnom korištenju istih grobova. Ovakve primjere nalazimo kod Glavičina u Marvincima kraj Solina gdje je pronađen grob s dva pokojnika položeni jedan iznad drugoga. Ista je situacija i u mlađem sloju grobova na dva položaja uz Gluvine kuće u Glavicama kod Sinja te na groblju Gornji Vrtal u Tugarima, gdje su jedan iznad drugoga sahranjena po dva, tri, a ponekad i četiri pokojnika.¹⁰⁴ Na groblju Gornji Vrtal ukupno je pronađeno 9 grobova. Ne mogu se dovesti u vezu s nekim crkvenim objektom, već je riječ o groblju na redove. Svi grobovi su orijentirani zapad – istok. Napravljeni su od usađenih nepravilnih kamenih ploča, a kod pojedinih je korištena i priklesana živa stijena. Bili su prekriveni nepravilnim kamenim pločama, a dna su im bila sasvim popločana. U šest grobova bilo je pokopano, kako je već navedeno, veći broj pokojnika. Na položaju uz Gluvine kuće u Glavicama kod Sinja, zaštitnim je iskopavanjem otkriveno 14 grobova koji su bili popločani, obloženi i prekriveni pločama. Od njih 14, pola ih je sadržavalo više pokojnika (grobovi 1, 2, 3, 4, 5, 8 i 11).¹⁰⁵ Samo u grobu 40a na Bukorovića podvornici otkrivene su ispremiješane kosti većeg broja različitih pokojnika dok su u grobu 50a uz jednog pokojnika *in situ* utvrđene dislocirane kosti nekoliko različitih pokojnika. U pet grobova nisu zatečeni kosturni ostaci. Grobovi s ispremiješanim kostima većeg broja pokojnika karakteristični su za kasni srednji vijek. Vrlo je bitno spomenuti kako na Bukorovića podvornici nije pronađen niti jedan pokojnik koji ima ruke prekrížene preko prsa, a ta okolnost pokazuje se značajnom pri pokušaju određivanja gornje granice ukapanja na nekropoli.¹⁰⁶ U ovom smislu valja i spomenuti prazan sarkofag koji je pronađen ispred crkve. Paralele možemo vidjeti u Galovcu na Crkvini gdje su pronađeni sarkofazi koji su bili načinjeni od preklesanih dijelova antičkih arhitrava što svjedoči

¹⁰² Petrinc 2005., str. 190.str

¹⁰³ *Ista*

¹⁰⁴ Milošević 1997., str. 111.-115

¹⁰⁵ Milošević 1997., str. 113.-114

¹⁰⁶ Petrinc 2005., str. 190

o njihovu nastanku u srednjem vijeku.¹⁰⁷ Potvrđuju postojanje običaja pokapanja u sarkofazima na izmaku antike, koju su u ranom srednjem vijeku prihvatili i Hrvati.¹⁰⁸

Sarkofazi u Galovcu pronađeni su u drugoj kampanji istraživanja 1988. godine. Prvi je pronađen ispod poda sakristije starokršćanske crkve, a sanduk mu je isklesan od arhitrava monumentalne antičke građevine.¹⁰⁹ Drugi otkriveni sarkofag manjih je dimenzija od prvog i neukrašen je.¹¹⁰ Belošević naglašava kako se ukop u sarkofazima javlja samo na kompleksnim arheološkim nalazištima na području Dalmacije, odnosno na lokalitetima gdje postoji kontinuitet crkvene arhitekture i kulta pokapanja od starokršćanskog vremena do u rani srednji vijek.¹¹¹ Može se reći da predstavljaju specifične sepulkralne spomenike u odnosu na razmjerno brojno zastupljene, tipološki i ukrasno-stilski prepoznatljive, premda ponajčešće prerađene starokršćanske sarkofage, uporabljene za ukop u ranom srednjem vijeku.¹¹² Sarkofazi načinjeni od antičkih spolija, kao što su primjerci sa Crkvine u Galovcu rijetka su pojava na području Dalmatinske Hrvatske. S obzirom na to da na lokalitetu Bukorovića podvornice nisu pronađeni arheološki slojevi antičkog ili starokršćanskog razdoblja, vjerojatno se ne radi o sekundarnoj upotrebi starijeg sarkofaga, već se može pretpostaviti da je načinjem u srednjem vijeku.¹¹³

Slika 50. Sarkofag iz Galovca (hrvati i karolinzi, 258. str slika iv 130a.)

¹⁰⁷ Petrinec, 2005., str. 190

¹⁰⁸ Petrinec 2005., str. 190

¹⁰⁹ Belošević 1996., str 328

¹¹⁰ Belošević 1996., str.332

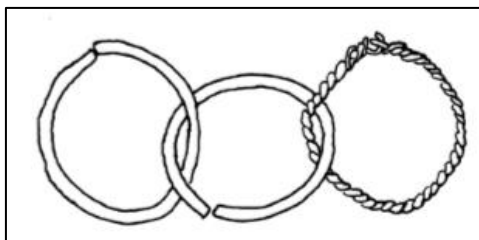
¹¹¹ Belošević 1996., str. 333

¹¹² Belošević 1996., str. 335

¹¹³ Petrinec, 2005., str. 190

3.3. Grobni nalazi

Od nalaza su u znatnom broju pronađene obične karičice pretežito načinjene od bronce, osim u slučaju dva groba (20 i 21a) gdje su pronađeni srebrni primjerci. Pojavljuju se u nekoliko inačica i statistički su najzastupljenija vrsta nakita na groblju. Riječ je o većim ili manjim karičicama ovalna oblika te otvorenih, ravno ili koso odsječenih krajeva ali ima i onih kojima je jedan kraj ravno odsječen, a drugi stanjen i zašiljen.¹¹⁴ U grobovima 3a i 21a pojavljuje se primjerak s krajevima u obliku petlje i kvačice. U funkciji su sljepoočničarki, a u grobovima najčešće dolaze u paru ili u kombinaciji s drugim tipovima sljepoočničarki. Ova vrsta nakita pojavljuje se u velikom broju i na ostalim starohrvatskim grobljima. Kao i kod Mastirina, nemaju značenja u kronološkom smislu jer se javljaju u raznim vremenskim razdobljima i na raznim područjima. Na Bukorovića podvornici otkrivena je samo jedna karičica od spiralno pletene žice. Pronađena je u grobu 1 i bila je povezana u nizu s dvama običnim karičicama.¹¹⁵

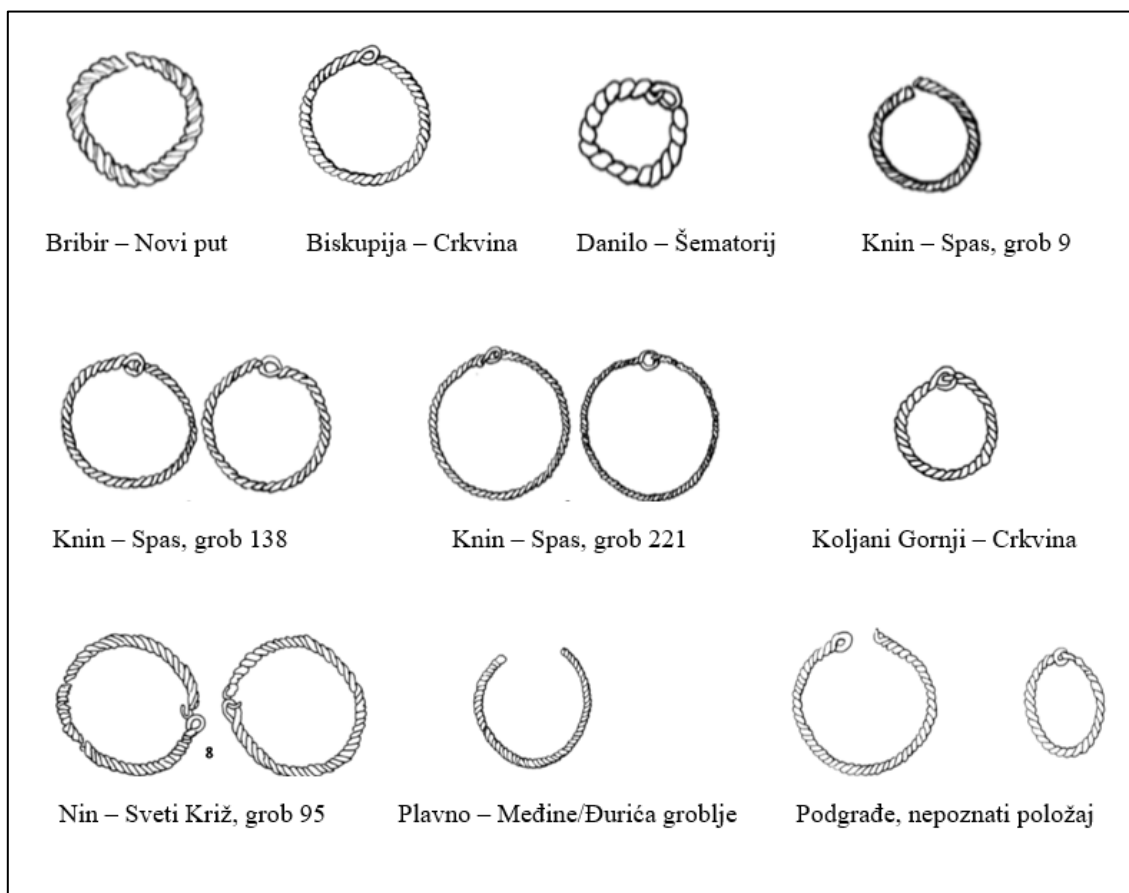
Slika 51. Nalaz iz groba 1 s Bukorovića podvornice (Petrinec 2009.)

Ova vrsta karičica također su relativno čest nalaz u okviru grobalja s kršćanskim značajkama pokapanja, a javljaju se u manjoj mjeri i na grobljima zrelog srednjeg vijeka. One mogu biti raznih veličina, a u ovom slučaju radi se o manjem primjerku. Svi dosad otkriveni primjerci izrađeni su od bronce pa tako i ovaj. Jedini srebrni primjerak pronađen je na položaju Ležajica Glavice u Đervskama. U nekoliko su slučajeva pronađene zajedno sa jednojagodnim sljepoočničarkama i lijevanim prstenjem D – presjeka. Ovakav tip nakita smatramo karakterističnim starohrvatskim nakitom i nalaze smještamo u klasičnu fazu groblja s kršćanskim načinom pokapanja, odnosno, od sredine 9. stoljeća, a u uporabi su do prijelaza iz 11. u 12. stoljeće.¹¹⁶

¹¹⁴ Petrinec 2005., str. 199

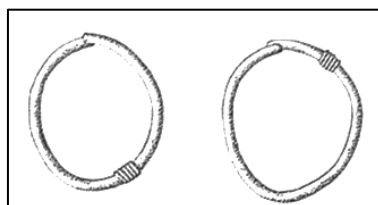
¹¹⁵ *Ista*

¹¹⁶ *Ista*

Slika 52. Primjerci karičica od spiralno uvijene žice (Petrinec 2009.)

U grobu 2a otkriven je par brončanih karičica s jednim koljencem od ovijene žice. Pripadaju iznimno rijetkom tipu, a još jedan ovakav par pronađen je na groblju uz crkvu sv. Marte u Bijaćima (neobjavljen) i na Mastirinama u Kašiću.

Slika 53. Karičice iz groba 2a s Bukorovića podvornice (Petrinec 2005.)

Spomenula bih primjerak koji je pronađen u grobu 18 na lokalitetu Opletje u Bunini podno Koteza kod Vrgorca. Ante Milošević piše o nalazu *srebrne naušnice s jednim dvostrukim kolutastim granuliranim koljencem kojega sa strana pridržavaju namotaji od tordirane žice*.¹¹⁷ Naglašava kako *s obzirom na vrsnoću izvedbe, primjerak iz okolice Vrgorca je i najluksuzniji takav filigranski proizvod u kasnosrednjovjekovnoj ostavštini Hrvatske*.¹¹⁸ Pronađena je u grobu koji je istražen u sklopu sonde broj 1 gdje je otkriveno i istraženo sveukupno 28 grobova. Milošević navodi kako groblje u sondi 1 pokazuje jednostavnu arheološku sliku te je uobičajenih osobina koje nalazimo i na drugim kasnosrednjovjekovnim lokalitetima.¹¹⁹

Slika 53. Karičica s koljencem iz groba 18 s Opletja (Milošević 2011.)

Ovo se može dovesti u vezu s Burićevom analizom grobalja na Putalju gdje napominje kako naušnice s koljencima nastaju u završnoj fazi starohrvatske epohe (11. stoljeće), a u punoj su uporabi tijekom zrelog srednjeg vijeka, odnosno tijekom 12. i 13. stoljeća.¹²⁰ Stoga bi grob 2a mogao predstavljati najmlađi nalaz u sklopu nekropole na Bukorovića podvornici, to jest, gornju granicu ukapanja.

U grobu 52a je otkriven par sljepoočničarki s okomito postavljenom jagodom, a jedna je pronađena izvan groba. Pripadaju istom tipu ali se veoma razlikuju prema načinu izrade. Sljepoočničarka pronađena izvan groba načinjena je od srebra s visoko postavljenom duguljastom jagodom. Njezina je površina podijeljena u polja dvostrukom nabranom filigranskom žicom, a na vrhu i dnu završava krupnim kapljičastim zrnom.¹²¹ Naušnice iz groba 52a načinjene su od bronce i izrađene lijevanje. Jagoda je postavljena okomito i ukrašena je s po 6 valovnica kojima se imitira filigranska nit, a na bočnim stranama karika nalaze se koljenca od ovijene žice.¹²²

¹¹⁷ Milošević 2011., str. 215

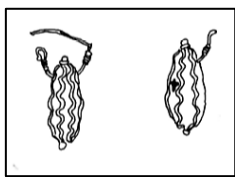
¹¹⁸ *Isti*, str. 219

¹¹⁹ *Isti*, str. 214

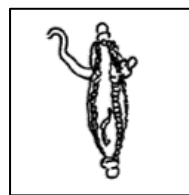
¹²⁰ Burić; Čaće; Fadić 2001. str. 208

¹²¹ Petrinec 2005., str. 186

¹²² Petrinec 2005., str. 199

Slika 54. Primjerak iz groba 52a (Petrinec 2009.)

Slika 55. Primjerak pronađen izvan groba (Petrinec 2009.)

Maja Petrinec ove naušnice dijeli u dva tipa. Prvi tip na bočnim stranama karika ima koljenca od ovijene žice ili tanki lim. U drugi tip smješta sljepoočničarke koje na bočnim stranama karike umjesto koljenaca imaju okomito postavljene jagodice od šupljega lima, a središnja je jagoda oblikom i ukrasom u potpunosti istovjetna onima na primjercima s koljencima.¹²³ Naušnica otkrivena izvan groba nije sačuvana u potpunosti stoga nije moguće odrediti je li imala koljenca od ovijene žice ili limene jagodice poput drugih srodnih naušnica s ovako postavljenom jagodom. Primjer s iz groba 52a pripada prvom tipu. Na slici 57 se nalaze primjeri sljepoočničarki s okomito postavljenom jagodom koji pripadaju tipu kao i primjer iz Bukorovića podvornica. Za razliku od ovih primjeraka, sljepoočničarka iz groba 52a loše je izrade i načinjena je od bronce. To je lijevana imitacija luksuznih primjeraka načinjenih u filigranu i granulaciji. Ovakve su naušnice rijetko zastupljene. Slične primjerke nalazimo kod Crkvine u Biskupiji i jedan s nepoznatog nalazišta pohranjen u MHAS-u.¹²⁴ S obzirom na loše očuvan primjerak pronađen izvan groba nemoguće je utvrditi kojem je tipu sljepoočničarka pripadala. Vrsalović smatra kako se ova vrsta naušnica može uvrstiti među ostale jednojagodne sljepoočničarke ili ih možemo promatrati kao posebnu inačicu u daljnjoj razvojnoj fazi naušnica s jednom jagodom. Drugi tip ovakvih naušnica s jagodicama na bočnim stranama karike odvaja kao trojagodne sljepoočničarke te zaključuje kako *predstavljaju stalnu razvojnu liniju starohrvatskih trojagodnih naušnica ili posebnu varijantu grozdastog prototipa, odnosno četverojagodnog tipa starohrvatske nakitne grupe*.¹²⁵

¹²³ Petrinec 2005., str.199

¹²⁴ Petrinec 2005., str. 200

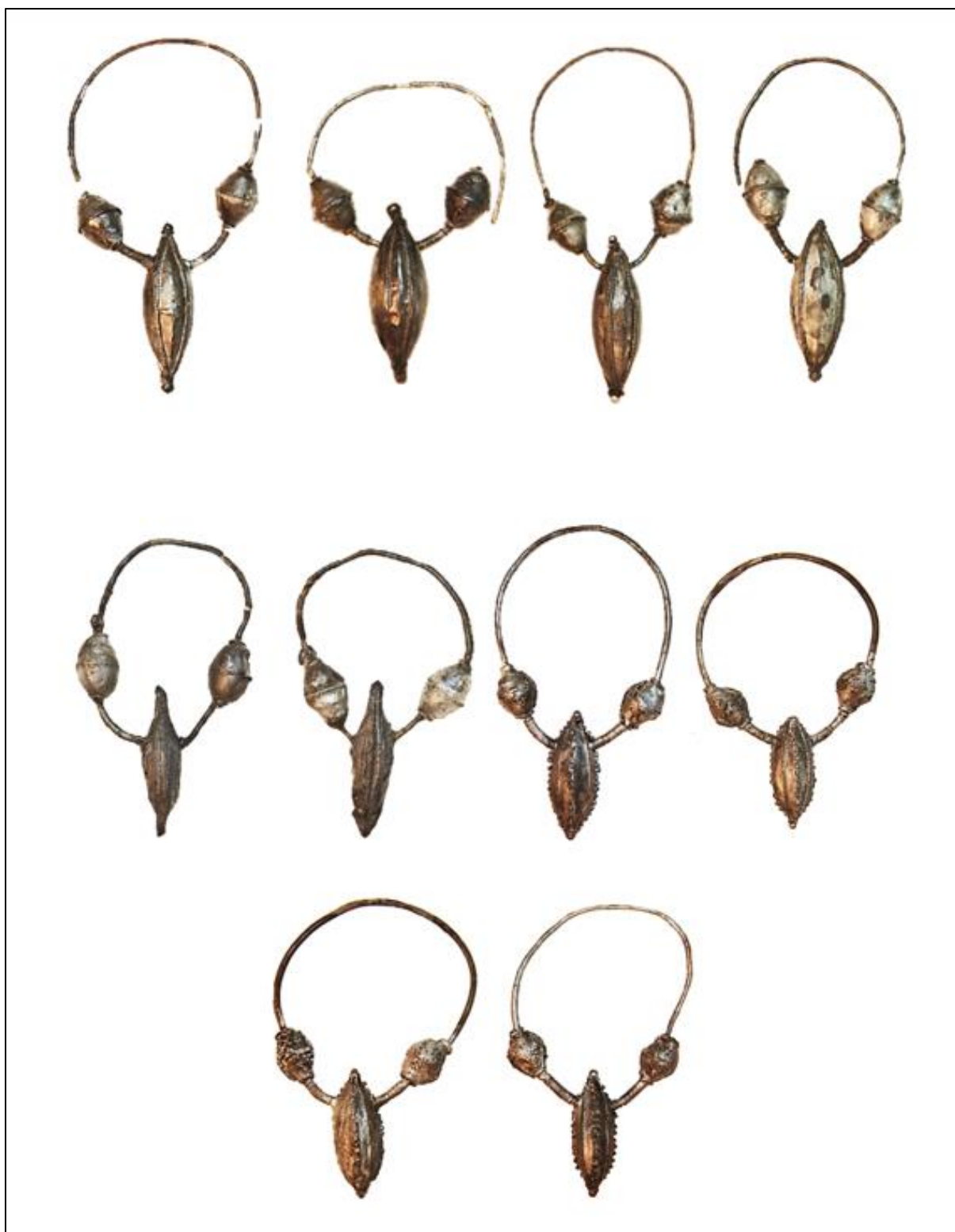
¹²⁵ Vrsalović 1968., str. 88

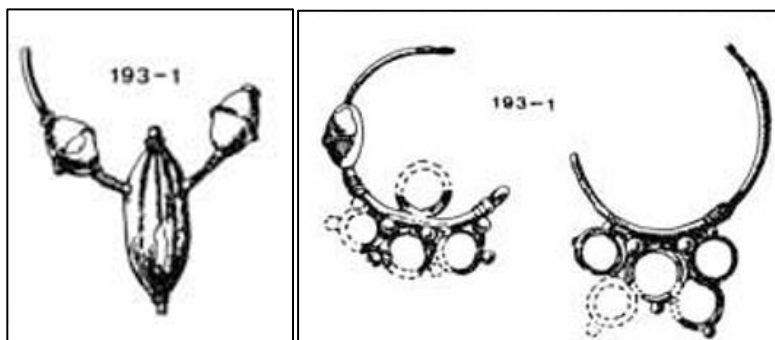
Slika 56. Primjerci sljepoočničkarki s okomito postavljenom jagodom (Petrinec 2009., Brajković; Krnčević; Podrug 2013.)

Slika 57. Nalaz iz groba 13 s lokaliteta Grede u Kašiću (Petrinec 2009.)

Slika 58. Primjerci s lokaliteta Stranče u Vinodolu (Cetinić 2011.)

Slika 59. Nalaz iz groba 193 – 1 u Žminju (Marušić 1987.)

Najzapadnije područje rasprostiranja naušnica s bademastom jagodom jest Istra gdje su na ranosrednjovjekovnoj nekropoli u Žminju u grobu 193 – 1 pronađena dva primjerka.¹²⁶ Riječ je o dvije iskovane srebrne naušnice s 3 šuplje jagode koje su nešto drukčije od karakterističnih starohrvatskih primjeraka. Ovdje je središnja jagoda bademastog oblika i ukrašena je okomitom pletenim filigranskim nitima dok su ostale dvije jagode po izradi i obliku slične jednojagodnim primjercima. Između jagoda ovijena je tanka filigranska žica koja ih fiksira.¹²⁷ Žminjske naušnice pronađene su skupa sa sljepoočničarkama koje imaju lijevani ukras u obliku spojenih obručica. Sljepoočničarke s ukrasom u obliku spojenih obručica V. Sokol naziva varijantom filigranskih antikizirajućih sljepoočničarki s tri obruča na karici te ih kao takve smješta u vrijeme nakon druge polovice 9. stoljeća.¹²⁸ Bademaste jagode koje su kod trojagodnih naušnica vrlo rijetke i čine iznimnu pojavu ograničenu još na nekoliko pojedinačnih nalaza u sjevernoj Dalmaciji i to Gredama u Kašiću i Vinodolu, u upotrebi su neposredno poslije pokrštavanja.¹²⁹ Maja Petrinec se ne slaže s Vrsalovićevim mišljenjem te na drugi način promatra genezu sljepoočničarki s okomito postavljenom jagodom. Smatra kako se predlošci ovakvih naušnica mogu pronaći u naušnicama sa zvonolikim ili ovalnim privjeskom ovješanim o kariku.¹³⁰ Kao primjer navodi dvije naušnice. Jedna je pronađena u Mogorjelu kraj Čapljine, a druga je s nepoznatog nalazišta. Obje su načinjene od zlata te su manjih dimenzija od navedenih srebrnih sljepoočničarki. Privjesak im je ukrašen uzdužno postavljenim filigranskim nitima i krupnom granulom koja se nalazi na dnu. Karika im je izvijena prema van u obliku "s" petlje. Vremenski se opredjeljuju u drugu polovicu 8. stoljeća ili na prijelaz iz 8. u 9. stoljeće.¹³¹ Tijekom 9. stoljeća se na tom predlošku razvijaju sljepoočničarke s okomito postavljenom ovalnom ili

¹²⁶ Sokol 2006., str.230

¹²⁷ Marušić 1987., str 80

¹²⁸ Sokol 2006., str. 217

¹²⁹ Marušić 1987., str. 80

¹³⁰ Petrinec 2005., str. 200

¹³¹ Ista

bademastom jagodom. Na groblju sv. Ivo u Livnu pronađene su dvije srebrne naušnice. Groblje pripada horizontu s poganskim načinom pokapanja. Imaju izduženi zvonoliki privjesak koji veoma podsjeća na onaj kod naušnica s nepoznatog nalazišta. Razlika je u tome što je privjesak provučen kroz kariku i većih je dimenzija. Naušnica ima dva koljenca od ovijene filigranske žice, a karika se zatvara pomoću petlje i kvačice.¹³²

Slika 60. Nalaz sljepoočničarke s nepoznatog nalazišta (Petrinec 2009.)

Slika 61. Primjerak pronađen u Livnu (Petrinec 2009.)

Maja Petrinec ih smatra prijelaznim oblikom k sljepoočničarkama s okomitom jagodom i datira iza sredine 9. stoljeća. To se osobito odnosi na primjerke s koljencima na karici koje se pričvršćuju pomoću ušice i petlje. U isto razdoblje smješta nalaz iz Ostrovice iz groba 16. Primjerak je pronađen skupa s naušnicom s dva suprotno postavljena srcolika ukrasa. Radi se o naušnici tzv. žminjskog tipa, ali malo jednostavnijom inačicom koja je u obliku trapeza.¹³³ Primjer iz Livada otkriven je u jednom od najmlađih grobova. Jagoda je ukrašena uzdužno apliciranim nitima od nabrane filigranske žice, a završava dvjema krupnim granulama. S objiju strana fiksirana je ovijenom filigranskom žicom. Na nepotpuno sačuvanoj karici nalazi se jedno koljence, također načinjeno od ovijene filigranske žice, a sačuvana je i petlja u koju se vjerojatno zadijevala kvačica za pričvršćivanje.¹³⁴ S obzirom na nalaze i nedostatka istih, autori zaključuju kako se cijelo groblje može datirati u 9. stoljeće. Mali, pak, broj grobova kao i okolnost da su svi ukopani na istoj razini i da nema međusobnog preslojavanja svjedoči o kratkom vremenu uporabe ovoga groblja.¹³⁵ Stoga ga treba datirati u drugu trećinu 9. stoljeća, a trajanje mu se najdulje može protegnuti tijekom druge polovine 9. stoljeća, kada se ovdje

¹³² Petrinec 2005., str. 200

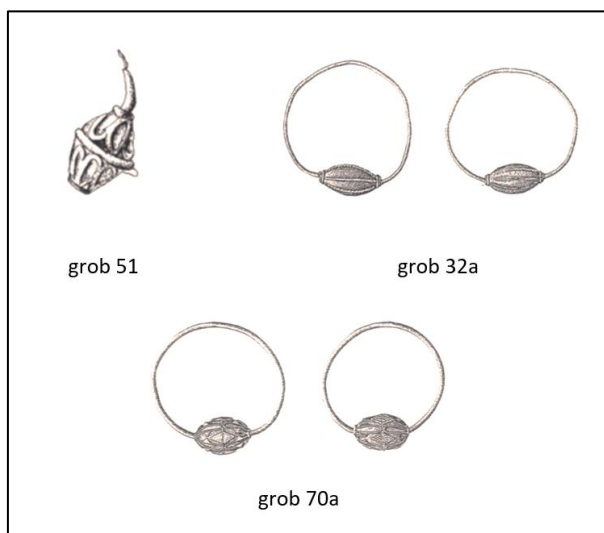
¹³³ *Ista*

¹³⁴ Petrinec 2005a, str. 33

¹³⁵ *Ista*, str. 42

pokapa stanovništvo nekog obližnjeg, zasad neutvrđenog naselja.¹³⁶ S obzirom na nalaze u starijim grobovima, ovaj nalaz iz groba 26 u Livadama može se smjestiti u kraj 9. stoljeća. Uzevši u obzir nalaz iz Žminja zaključuje kako ne postoji kronološka razlika među dva navedena tipa sljepoočničarki. Imitacije ovakvih naušnica se javljaju kasnije stoga se može zaključiti kako je ova imitacija iz groba 52a na Bukorovića podvornici nešto kasnija od navedenih primjera. Kako se ovaj tip naušnica ne javlja nigdje drugdje u slavenskom svijetu, smatra se karakterističnim nakitom starohrvatskog kulturnog kruga.¹³⁷ Temeljem navedenih nalaza, ovakva vrsta naušnica može se datirati u razdoblje od druge polovice 9. do sredine 10. stoljeća, s posebnim naglaskom na kraj 9. i početak 10. stoljeća.

U osam grobova pronađene su sljepoočničarke s jednom vodoravnom jagodom. Primjerci iz grobova 51, 32a i 70a mogu se uvrstiti u kategoriju luksuznih sljepoočničarki. Načinjene su od srebra i ukrašene u tehnici filigrana i granulacije.¹³⁸

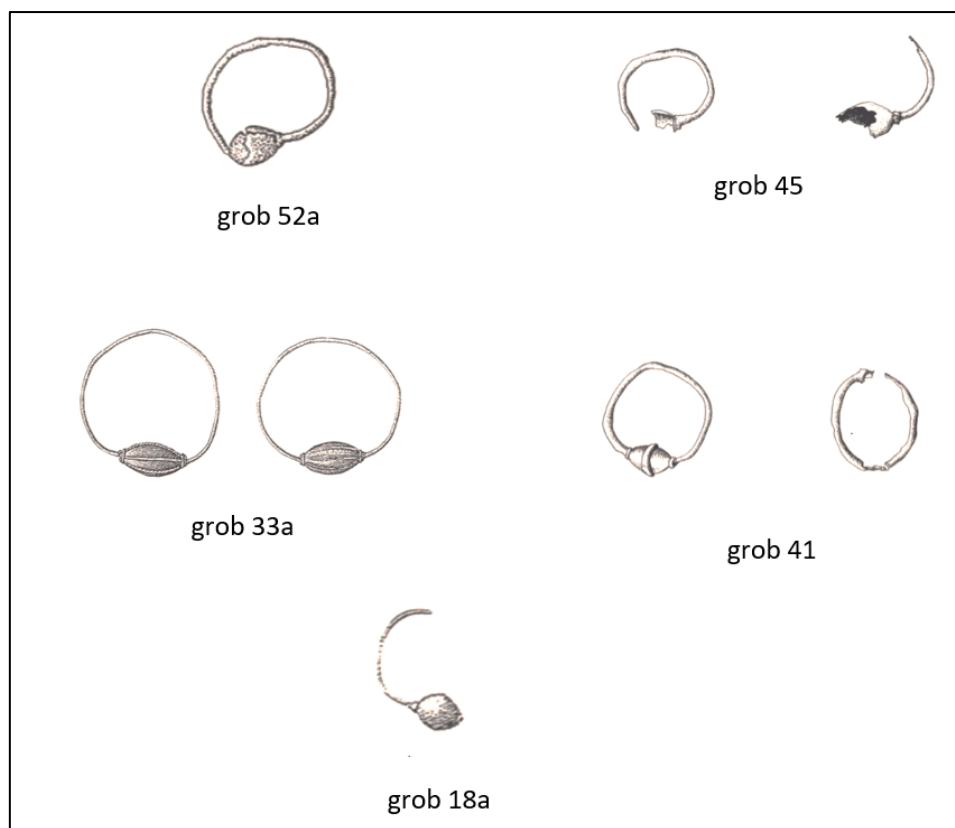
Slika 62. Primjerci luksuznih sljepoočničarki s Bukorovića podvornice (Petrinec 2005.)

Srebrne ili brončane sljepoočničarke s ovalnom neukrašenom jagodom iz ostalih grobova pripadaju najbrojnijoj skupini naušnica u okviru groblja starohrvatskog kulturnog kruga. S obzirom na brojnost i veliku zastupljenost, ovakve naušnice nemaju neko značenje u kronološkom smislu, premda se donja i gornja granica njihove upotrebe može utvrditi s popriličnom sigurnošću.

¹³⁶ Petrinec 2005a, str. 42

¹³⁷ Petrinec 2009., str. 216

¹³⁸ Petrinec 2005., str. 200

Slika 63. Primjerci neukrašenih sljepoočničarki s jednom jagodom s Bukorovića podvornice (Petrinec 2005.)

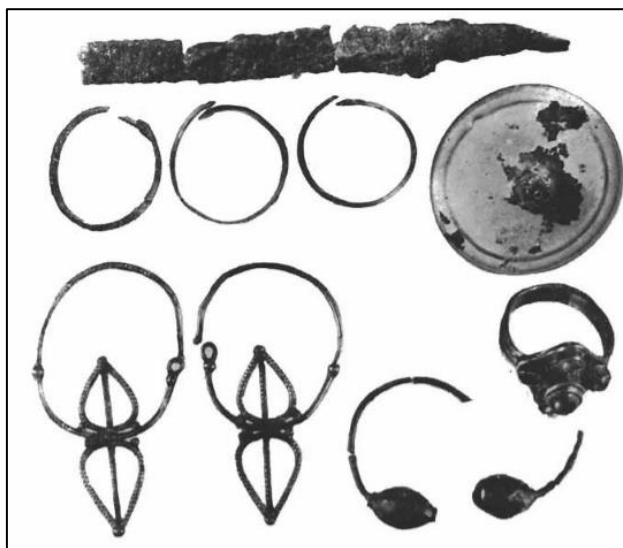
U grobu 549 na Begovači u Biljanima Donjim pronađen je ovakav tip naušnica skupa s naušnicama s dva nasuprotno postavljena srolika ukrasa tzv. žminjski tip i prstenom od srebrnog lima s križno oblikovanom krunom i umetcima od stakla.¹³⁹ Naušnice su jako loše sačuvane i obje su karike oštećene. U grobu 158 u Žminju, sljepoočničarka je pronađena skupa s zemljanom posudom i srebrnom lijevanom grozdolikom naušnicom. S obzirom na nalaz zemljane posude ovaj se grob definitivno može datirati do sredine 9. stoljeća jer se na istarskom području koje je pod franačkom vlašću ovakav prilog više ne nalazi nakon tog vremena.¹⁴⁰

Na Crkvini u Biskupiji je pronađen sličan primjer jednojagodne sljepoočničarke. Pronađene su u sarkofagu koji se nalazio u južnoj prostoriji narteksa. Prema Marunu, tu je pronađena mrtvačka kapela sa dva odjeljka u koje se ulazilo kroz uska vrata. Prag tih vrata činio je sarkofag. Jedan je odjeljak bio prazan, a u drugome se nalazio sarkofag bez poklopca. U sarkofagu nije bio ukopan izvorni pokojnik već je bio korišten u kasnom srednjem vijeku. Na

¹³⁹ Jelovina; Vrsalović, 1981., str. 118; u grobu je bilo još nekoliko nalaza

¹⁴⁰ Petrinec 2009., str. 201

dnu sarkofaga je pronađena jedna od sljepoočničarki, a druga se nalazila ispod njega. Ispod sarkofaga su otkrivene i kosti te se smatra da je riječ o izvornoj pokojnici čije su kosti izvađene prilikom kasnijeg ukopa. Radi se o paru sljepoočničarki od pozlaćenog srebra. Velike ovalne jagode načinjene su od dviju međusobno spojenih polutki, a spoj je optočen srebrnom filigranskom žicom. Jagode su ukrašene većim i manjim trokutima načinjenim od zrnaca. Na svakoj polutki jagoda nalaze se po tri kružnice načinjene od aplicirane srebrne filigranske žice. Iz svake od kružnica izvire po četiri trokutića od zrnaca. S obzirom na način izrade i veličini pripadaju luksuznijem tipu.

Slika 64. Nalazi iz groba 549 s lokaliteta Begovača – Biljani Donji (Jelovina; Vrsalović 1981.)

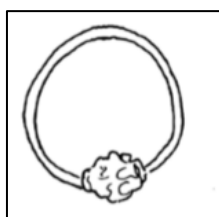

Slika 65. Nalaz iz sarkofaga s lokaliteta Crkvina – Biskupija (Hrvati i Karolinzi 2000.)

Na temelju navedenog može se zaključiti kako se luksuzne i jednostavne sljepoočnice s jednom jagodom pojavljuju istodobno te da su u uporabi u isto vrijeme.¹⁴¹

Traju tijekom ranog srednjeg vijeka što možemo vidjeti na primjercima sa groblja uz crkvu sv. Spasa na Vrelu Cetine gdje su pronađene u dva groba od njih 1200. U oba slučaja riječ je o ukopu pokojnika *in situ* i o grobovima koji pripadaju najstarijem sloju ukapanja. Sedam sljepoočnica s jednom jagodom otkrivenih izvan grobova također svjedoči da su pripadale najstarijim grobovima, uništenima ili oštećenima kasnijim ukopavanjem tijekom čitavog zrelog i kasnog srednjeg vijeka.¹⁴² Početak ukapanja na tom groblju pada u prijelaz iz 10. u 11. stoljeće ili u prva dva desetljeća 11. stoljeća.¹⁴³ Ovakva vrsta naušnica javlja se na cijelom teritoriju ranosrednjovjekovne Hrvatske i stoga ih se može smatrati nakitom karakterističnom za starohrvatsku kulturu.

Poseban primjerak jednojagodne naušnice pronađen je u grobu 6a. Površina jagode je ukrašena ispupčenjima izrađen tehnikom iskucavanja. Ovakva naušnica je vrlo rijetka i kod nas je pronađena samo na groblju u Međinama u Plavnome kod Knina i čuva se u MHAS-u.¹⁴⁴

Slika 66. Primjerak iz groba 6a (Petrinec 2005.)

S obzirom na to da grob 6a ne sadrži nikakve druge nalaze, a primjerci s Međina su pronađeni u nepoznatim okolnostima, ne može se zaključiti u koje se vrijeme one pojavljuju na našim nalazištima. Slični primjerci pronađeni su na području Srbije i Makedonije na grobljima zrelog srednjeg vijeka i datiraju se u 12. i 13. stoljeće.¹⁴⁵

Sljepoočnice s tri jagode javljaju se u grobovima 16 i 52a. Riječ je o dva međusobno različita para. U grobu 16 pronađen je par veoma oštećenih srebrnih trojagodnih sljepoočnica skupa s prstenom od brončanog lima kojemu je površina ukrašena dvama usporednim žlijebovima.

¹⁴¹ Petrinec 2005., str. 201

¹⁴² Jakšić, Petrinec 1996., str. 13., 28

¹⁴³ Petrinec 2005., str. 201

¹⁴⁴ *Ista*

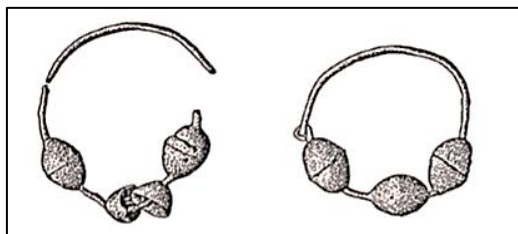
¹⁴⁵ Petrinec 2005., str. 201 (autorica citira radove G. Marjanović-Vujović i E. Maneve)

One pripadaju nakitu kasnog srednjeg vijeka, odnosno razdoblju između druge polovice 13. i 15. stoljeća. Navedeni primjerak srodan je onom koji nalazimo na groblju Mastirine kod Kašića. Na temelju toga, vjerojatno se opet radi o samostalnom ukopu s težištem na 14. stoljeću. O njima je pisao Jakšić čiju sam dataciju navela u poglavlju o groblju na Mastirinama. Tonči Burić putaljske primjere ovih naušnica datira u 14. stoljeće, a vrijeme njihove pojave vidi u 13. stoljeću.¹⁴⁶ Većina autora se danas slaže s Jakšićevim datacijama.

Slika 67. Nalaz iz groba 16 (Petrinec 2005.)

Par iz groba 52a načinjen je od bronce, a jagode su neukrašene. Pričvršćivale su se pomoću petlje izvijene prema van i kvačice.

Slika 68. Nalaz iz groba 52a (Petrinec 2005.)

Radi se o veoma rijetkom tipu kakve su u okviru starohrvatskih groblja zastupljene u malom broju. Svi primjeri načinjeni su od bronce i prikazani su na slici 70. Međusobno se razlikuju s obzirom na način pričvršćivanja te se dijele na one s raskovanom petljom i kvačicom i one s petljom izvijenom prema van i kvačicom. Najbliža paralela sljepoočničarkama iz groba 52a su one pronađene u Čipuljicima.¹⁴⁷ Oba para sljepoočničarki pripadaju tipu koji se pričvršćuje pomoću obične petlje izvijene prema van i kvačice. Svi ostali primjerci sljepoočničarki s vodoravnim jagodama starohrvatskog kulturnog kruga pričvršćuju se na drugačiji način,

¹⁴⁶ Burić; Čače; Fadić 2001., str. 211

¹⁴⁷ Petrinec 2005., str. 201 (autorica citira rad N. Miletić)

odnosno, uticanjem karike u jagodu ili jednu od jagoda.¹⁴⁸ Osim što imaju različit način pričvršćivanja, brončane sljepoočnice s tri jagode općim izgledom odudaraju od ostalih, većinom srebrnih trojagodnih sljepoočnica koje se u velikom broju nalaze na svim grobljima s kršćanskim načinom ukapanja. Kao primjer istih, na slici su prikazane srebrne sljepoočnice iz Galovca i sv. Marte u Bijaćima koje se pričvršćuju uticanjem karika.

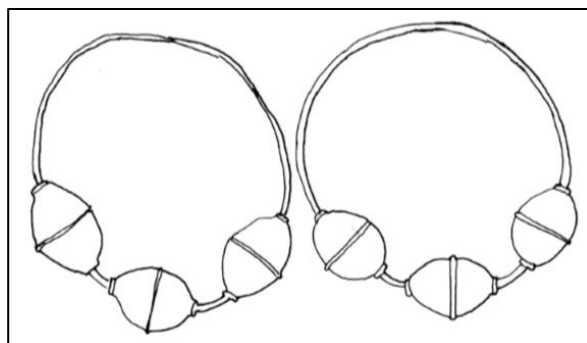

Slika 69. Primjerci trojagodnih naušnica (Petrinec 2009., Petrinec 2005.)

¹⁴⁸ Petrinec 2005., str. 202

Slika 70. Nalaz trojagodne naušnice s lokaliteta Sv. Marte u Bijačima (<http://www.muzej-grada-kastela.hr/arheoSred2.html>)

Slika 71. Par trojagodnih sljepoočnica iz groba 499 s lokaliteta Crkvina – Galovac (Petrinec 2009.)

Ovakav tip naušnice brojni hrvatski autori smatraju tipičnim starohrvatskim nakitom. Tajana Sekelj ih je promatrala kao paralele nalazima s područja karantansko ketlaškog kulturnog kruga. Korošec navodi kako se naušnice srodnih značajki i pronalaze u grobnom inventaru na karantanskom području, ali uvijek se javljaju samostalno za razliku od našeg područja gdje se pojavljuju u paru.¹⁴⁹ Neprijeporno, navedeni nalazi naušnica predstavljaju tek imitacije kvalitetnijih naušnica s dalmatinsko–hrvatskog prostora, a vrijeme njihove uporabe kronološki je sukladno s uporabom lunulastih naušnica, odnosno s trajanjem ketlaške kulturne skupine.¹⁵⁰ Petrinec pretpostavlja kako se tip sljepoočnica s tri jagode s petljom izvijenom prema van preuzima sa zapada, možda posredstvom vinodolskog prostora i prihvaća unutar starohrvatskog kulturnog kruga te kao primjer navodi nalaz s Vrbice u Piramatovcima.¹⁵¹ Za razliku od ostalih tipova nakita u okviru groblja s kršćanskim načinom pokapanja, sljepoočnice s tri jagode javljaju se nešto kasnije. Najstariji primjerci bili bi nalazi s Gorice u Strančama i Vrbice u Piramatovcima i vremenski se opredjeljuju u drugu polovicu 10. stoljeća, što se slaže nalazima ketlaškog i zapadnoeuropskog prostora. Za ova dva groblja može se utvrditi da ne traju duže od prijelaza iz 10. u 11. stoljeće ili početka 11. stoljeća. Preostale sljepoočnice s područja Hrvatske također se mogu datirati u približno isto ili možda nešto kasnije vrijeme, odnosno u kraj 10. i u 11. stoljeće. Zasad nije utvrđena gornja granica uporabe ovakvog tipa sljepoočnica. Autori ukazuju na primjer para naušnica pronađenih u grobu 104a na groblju oko crkve Sv. Spasa na Vrelu Cetine. Radi se o naušnicama izrađenim od bronce.¹⁵² Veoma su oštećene stoga nije moguće utvrditi način na koji su se pričvršćivale. U grobu se nalazio jedan pokojnik ukopan *in situ* što upućuje na najstariji sloj ukopavanja na navedenom lokalitetu.

¹⁴⁹ Petrinec 2005., str. 202

¹⁵⁰ Petrinec 2005., str. 202 (autorica citira radove P. Korošec i H. Rempela)

¹⁵¹ Petrinec 2005., str. 202

¹⁵² predmet izgubljen

Srodne pojedinačne nalaze brončanih sljepoočničarki nalazimo i na području sjeveroistočne Bosne i u dolinama rijeka Neretve i Bosne.¹⁵³ S obzirom na nepoznate okolnosti otkrića, ne mogu se preciznije vremenski datirati. Slične sljepoočničarke pronalažene su i na području sjeverne Hrvatske. Kao primjer mogu poslužiti naušnice s groblja u Đakovu – Župna crkva gdje se one u okviru srednjovjekovnog groblja pojavljuju u grobu, skupa sa s – karičicama ili drugim nalazima. Pronađene su u tri groba od kojih se posebno izdvajaju one iz groba 146. Jedna je očuvana u cijelosti, a druga je djelomično sačuvana. Jagode su sastavljene od dvije šuplje glatke i neukrašene polutke. Na veću karičicu (s – karičicu) navučene su jagode. To je domaći rad prema uzoru na pravu, filigranom i granulacijom ukrašenu, trojagodnu sljepoočničarku.¹⁵⁴ Datiraju se u 11. stoljeće, najkasnije u sredinu 12. stoljeća.

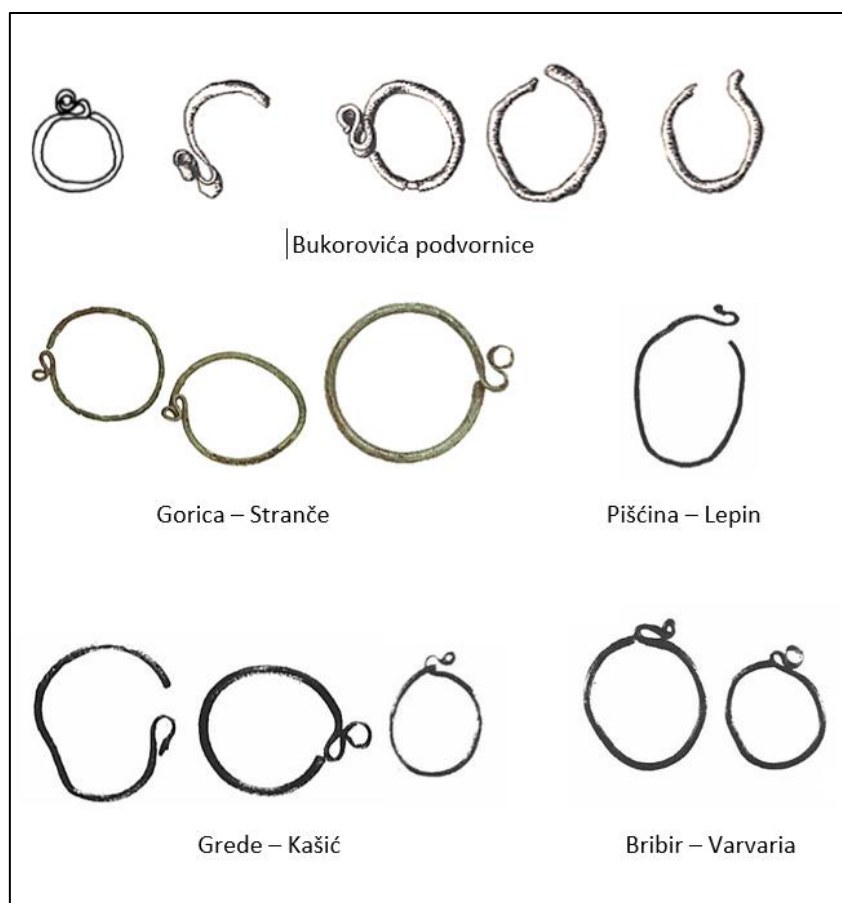
Slika 72. Nalaz iz groba 146 s lokaliteta Đakovo – Župna crkva (Filipec 2003.)

U grobu 2 na Bukorovića podvornici pronađen je par srebrnih karičica sa završetkom u obliku "s" petlje. Dvije oštećene karičice iz groba 1 vjerojatno pripadaju istom tipu. Ovakve karičice sa završetkom u obliku "s" petlje javljaju se na većini istraženih groblja na redove s kršćanskim načinom pokapanja na području hrvatske kneževine.¹⁵⁵ Većina ih je izrađena od bronce, a pronađeno je i nekoliko srebrnih. Jedini zlatni primjerak nepoznatih okolnosti otkrića potječe s Crkvine u Biskupiji. Glatkih su karika, a u dva slučaja karika je tordirana. Ovakva vrsta s tordiranom karikom već je navedena u prijašnjem poglavlju o groblju na Mastirinama kod Kašića. Najčešće se u grobovima pojavljuju u paru ili u kombinaciji s drugim tipovima sljepoočničarki.

¹⁵³ Petrincec 2005., str. 202. (autorica citira radove I. Čremošnik i P. Andelića)

¹⁵⁴ Filipec, 2003., str. 563

¹⁵⁵ Petrincec 2005., str. 202

Slika 73. Primjerci glatkih karičica koje završavaju s – petljom (Petrinec 2005., Cetinić 2011., Zekan 1987.)

U ranije vrijeme ovim se nalazima pridavala velika važnost jer se smatralo da su one element pomoću kojeg se mogla odrediti etničko opredjeljenje pokojnika jer su karičice sa završetkom u obliku s–petlje najčešći tip unutar nakitnog repertoara unutar bjelobrdske kulture. Pri dataciji nekropole Vratnice u Bribiru u 10. i 11. stoljeće, istraživačima su kao osnovica poslužile upravo karičice sa s – petljom skupa s karičicama od pletene žice, običnih karičica te neke vrste prstenja koji su bili tretirani kao materijal bjelobrdske i ketlaške kulturne grupe u kojima je ovakav materijal mnogobrojan.¹⁵⁶ Zekan u objavi o Bribiru iz 1996. godine navodi kako su novija istraživanja na području Europe i starohrvatske države ukazala na stariju uporabu ovakvih karičica još u vrijeme 6. i 7. stoljeća u bizantskim radionicama na Sredozemlju odakle oblik dolazi na naše područje. Njihova uporaba vidljiva je i na merovinško – bajuvarskom i langobardskom području tijekom 7. stoljeća. U 8. stoljeću rasprostiru se i na području bivše Čehoslovačke i Slovenije, a u Gornjoj Austriji tijekom 9. stoljeća. Napominje kako ih ne možemo promatrati izolirano od konteksta europske materijalne grupe niti ih ikako kronološki

¹⁵⁶ Zekan 1996., str. 42

vezati uz neku grupu.¹⁵⁷ Ukazuje na zatvorenu grobnu cjelinu s nekropole Dubravice kod Skradina gdje je takva karičica pronađena sa srebrnom naušnicom zvjezdolika oblika izrađenom u tehnici filigrana i granulacije. Na groblju Sv. Spas pronađeno je 5 primjeraka karičica s nastavkom u obliku slova s. Jelovina konstatira kako ovaj tip nakita (kad se radi o nalazima s područja Dalmatinske Hrvatske) vjerojatno nastaje i prije pojave bjelobrdske kulture što znači da su bile upotrebljavane kao i obične karičice već u 9. stoljeću. Petrinec navodi kako se pojava karičica s završetkom u obliku s–petlje u okviru groblja na redove s kršćanskim načinom pokapanja i općenito na grobljima starohrvatskog kulturnog kruga mora sagledati u istome kontekstu kao i pojava ostalih tipova naušnica bjelobrdske kulture, uzimajući u obzir područje današnje sjeverozapadne Hrvatske i Bosne, odnosno u širem smislu prostor zapadnoga savsko–dravskog međuriječja.¹⁵⁸ Tu su udomaćeni i brojno zastupljeni tipovi nakita kakve već od prve polovice 10. stoljeća sporadično pronalazimo i na našim grobljima. I obrnuto, na tom području ćemo naći pojedine tipove nakita, pa čak i cijeli sloj grobova koji pripadaju starohrvatskoj kulturi. Ove pojave rezultat su postupnog procesa integracije sjevernih područja u hrvatsku kneževinu, pa u tom smislu treba protumačiti i nalaze s Bukorovića podvornice.¹⁵⁹

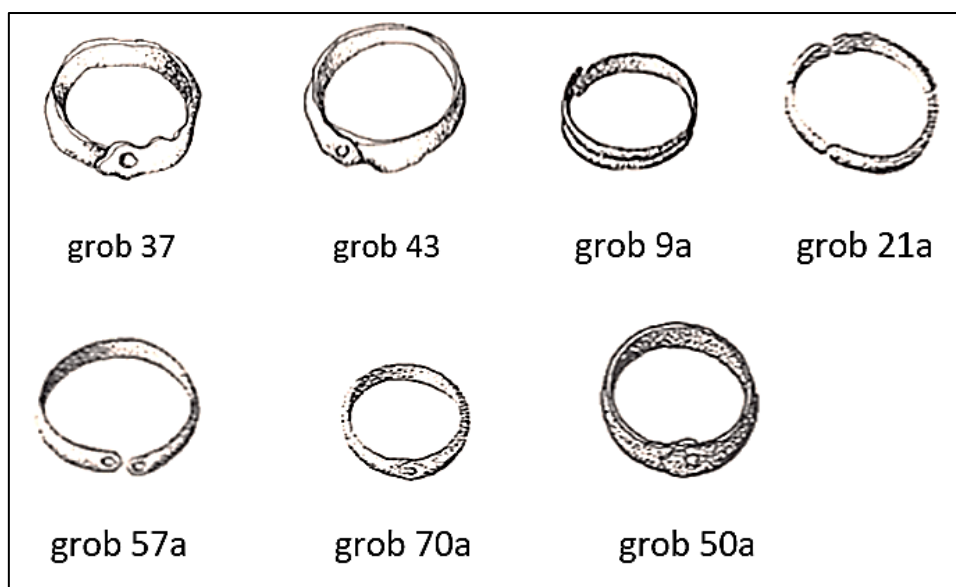
Od prstenja prepoznamo pet tipova: prstenje preklopljenih krajeva, lijevano prstenje, prstenje s krunom i staklenim umetkom, prstenje od spiralno uvijene žice te limeno prstenje s ukrasom u obliku usporednih vodoravnih žlijebova.¹⁶⁰ Najzastupljeniji tip je prstenje preklopljenih krajeva. Ono se pojavljuje u dvije varijante: s krajevima koji su preklopljeni i zalemljeni ili s preklopljenim i zakovicom spojenim krakovima. Potječe iz grobova 37, 43, 9a, 21a, 50a, 57a i 70a. Riječ je o tipu koji je brojno zastupljen na svim starohrvatskim grobljima s kršćanskim značajkama pokapanja sve od sredine 9. pa do kraja 11. stoljeća, i stoga nije moguće odrediti njegovo preciznije vremensko opredjeljivanje.

¹⁵⁷ Zekan 1996., str. 44

¹⁵⁸ Petrinec 2005., str. 203

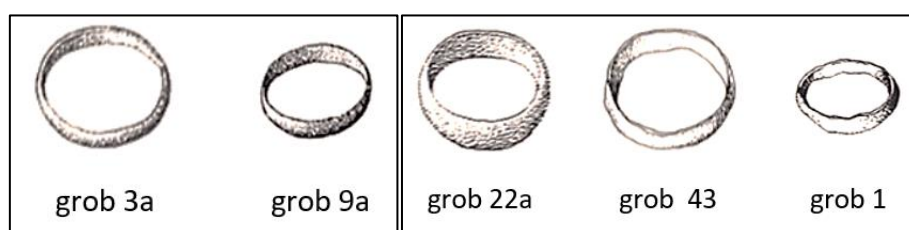
¹⁵⁹ Petrinec 2005., str. 203

¹⁶⁰ *Ista*

Slika 74. Prstenje preklopljenih krajeva s Bukorovića podvornice (Petrinec 2005.)

U pet grobova pronađeno je lijevano brončano prstenje trokutasta ili D-presjeka. Primjerci iz grobova 3a i 9a pripadaju tipu prstena u obliku običnog koluta kako se javlja tijekom čitavog srednjeg vijeka i nije uže vremenski opredjeljivo. Izrazito masivni primjerci iz grobova 1, 43 i 22a pripadaju najzastupljenijem tipu prstena iz starohrvatskih groblja, kakvo se pojavljuje na gotovo svim grobljima na redove s kršćanskim načinom pokapanja.¹⁶¹

Slika 75. Primjerci masivnog prstenja s lokaliteta Bukorovića podvornice (Petrinec 2005.)

Ono je pretežito načinjeno od bronce ili srebra i veoma često ima kositrenu prevlaku. Svi navedeni primjerci su neukrašeni. U grobovima se pojavljuju uz sve tipove naušnica zastupljenim u horizontu s kršćanskim načinom pokapanja te se sa priličnom sigurnošću mogu datirati u 10. – 11. stoljeće.¹⁶²

¹⁶¹ Petrinec 2005., str. 204

¹⁶² *Ista*

Slika 76. Primjerci masivnog prstenja (Cetinić 2011., Jelovina; Vrsalović 1981.)

U dva groba otkriveno je prstenje od brončanog lima kojemu je kolut sprijeda proširen. Proširenje je služilo kako bi se zalemila ovalna kaseta s umetkom od stakla. Kaseta i stakleni umetak na prstenu iz groba 36A nedostaju. Sličan prsten nalazimo u grobu 221 na Spasu u Kninu.¹⁶³ Ovalnu ćeliju za stakleni uložak, koji nedostaje, imao je i jedan brončani prsten s Glavičina u Mravincima. Dva brončana prstenja s modrim staklenim umetkom otkrivena su i na Begovači u Biljanima Donjim. Navedene analogije svjedoče o njegovoj pojavi tijekom 10. i 11. stoljeća.¹⁶⁴

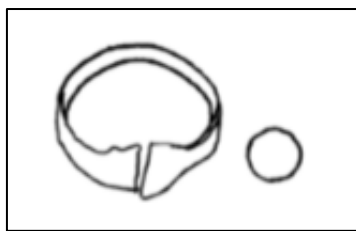
Slika 77. Primjerak iz groba 32a (Petrinec 2005.)

Slika 78. Primjerak iz groba 36a (Petrinec 2005.)

¹⁶³ Petrinec 2009., str. 245

¹⁶⁴ Petrinec 2005., str. 204

Slika 79. Nalaz sa Sv. Spasa u Kninu (Petrinec 2009.)

Slika 80. Nalaz s lokaliteta Begovača – Biljani Donji (Jelovina; Vrsalović 1981.)

Brončani prsten od spiralno uvijene žice pronađen je u grobu 2A. Istovjetni primjerci otkriveni su još na Vratnicama na Bribiru, Gredama u Kašiću, Staroj Poveljani na otoku Pagu, Spasu u Kninu i na Međinama u Plavnome.¹⁶⁵ Vremenski se opredjeljuju kao i karičice istog tipa. Srodno se prstenje pojavljuje i u okviru bjelobrdske kulture, a pretežito je riječ o srebrnim primjercima. Karakteristični su za kasnu fazu bjelobrdske kulture i vremenski se opredjeljuju u kraj 11. i početak 12. stoljeća.¹⁶⁶

Slika 81. Prsten s lokaliteta Sv. Spas (Petrinec 2009.)

Slika 82. Prsten s lokaliteta Grede u Kašiću (Vrsalović 1968.)

¹⁶⁵ Petrinec 2009., str. 247

¹⁶⁶ *Ista*

Slika 83. Srebrno prstenje bjelobrske kulture (Petrinec 2009.)

Posljednji tip prstena je pronađen u grobu 16 skupa sa trojagodnim naušnicama. Načinjen je od brončanog lima, a vanjska površina prstena ukrašena je dvama usporednim žlijebovima. Riječ je o tipu karakterističnom za groblja kasnog srednjeg vijeka, na kojima je zastupljen u velikom broju, a vremenski se smješta u 13. – 15. stoljeće.¹⁶⁷

Slika 84. Nalaz iz groba 16 (Petrinec 2005.)

¹⁶⁷ Petrinec 2005., str. 204

Popis nalaza

GROB 1 – *tri povezane brončane karičice, srebrne karičice sa s petljom i brončani lijevani prsten* – od tri međusobno povezane brončane karičice dvije su ovalnog oblika i ravno odsječenih krajeva dok je treća načinjena od spiralno uvijene žice; dimenzije: 2,3 x 1,4 cm, 2,2 x 1,6 cm, 2,5 x 1,8 cm; dimenzije karičica s završetkom u obliku slova s: 2 x 1,3 cm, 1,8 x 1,4 cm; prsten D – presjeka i neukrašen; promjer 1,9 cm

GROB 2 – *srebrne karičice sa s završetkom* – promjer 1,9 cm

GROB 16 – *par trojagodnih srebrnih naušnica, dvije obične brončane karičice i prsten od brončanog lima* – jagode nisu sačuvane, a karika je na prostoru između jagoda ovijena filigranskom žicom, završetci u obliku petlje i kvačice; dimenzije: 2 x 2,2 cm, 2 x 2,5 ; brončane karičice ovalnog su oblika i ravno odsječenih krajeva; dimenzije: 3 x 2,2 cm, 3 x 2,5 cm; vanjska površina prstena ukrašena je dvama usporednim žljebovima; promjer 2,2 cm

GROB 17 – *obična brončana karičica* – ovalna oblika i ravno odsječenih krajeva; dimenzije: 2 x 1,5 cm

GROB 20 – *par srebrnih običnih karičica* – ovalna oblika i ravno odsječenih krajeva; dimenzije: 3,4 x 26 cm, 3 x 2,7 cm

GROB 29 – *par običnih brončanih karičica i brončani prsten* – karičice su ovalna oblika i ravno odsječenih krajeva; dimenzije: 3 x 2 cm, 3,2 x 2,1 cm; prsten D–presjeka preklopljenih i zalemljenih krajeva; promjer 2 cm

GROB 37 – *par običnih brončanih karičica i brončani limeni prsten* – karičice ovalna oblika i ravno odsječenih krajeva; dimenzije: 2,4 x 2,2 cm, 2,7 x 2 cm; prsten preklopljenih i zakovicom spojenih krajeva, neukrašen; promjer 2 cm

GROB 41 – *sljepoočničarka s jednom ovalnom jagodom, sljepoočarka s jednom jagodom i prsten od brončanog lima* – srebrna sljepoočničarka s jednom ovalnom jagodom koja je na spoju i vrhovima polutki naglašena plastičnim rebrima; dimenzije: 3,5 x 3,7 cm; srebrna sljepoočničarka s jednom jagodom koja je gotovo u potpunosti oštećena; dimenzije: 3,4 x 2,2 cm; prsten od brončanog lima zatvorena koluta i na jednome mjestu neznatno proširen; promjer 2,4 cm

GROB 43 – *lijevani brončani prsten i prsten od brončanog lima* – lijevani brončani prsten D–presjeka, neukrašen; promjer 1,9 cm; prsten od brončanog lima preklopljenih i zakovicom spojenih krajeva, neukrašen; promjer 2 cm

GROB 45 – *sljepoočničarke s jednom ovalnom jagodom i brončane karičice* – par brončanih sljepoočničarki s jednom ovalnom limenom jagodom, obje jagode su znatno oštećene; dimenzije: 3 x 2,8 cm, vis. 3,5 cm; par običnih brončanih karičica ovalna oblika i ravno odsječenih krajeva; dimenzije: 3 x 2 cm, 3 x 2,2 cm

GROB 51 – *ulomak sljepoočničarke s jagodom i prsten od brončanog lima* – ulomak srebrne sljepoočničarke s jednom jagodom koja je na spoju polutki naglašena plastičnim rebrom, a površina je ukrašena višelatičnim rozetama od filigranske žice; duž. 3 cm; prsten od brončanog lima zatvorena koluta, neukrašen; promjer 2 cm

GROB 2A – *karičice s jednim koljencem i brončani prsten od spiralno uvijene žice* – Par brončanih karičica s jednim koljencem, ovalna su oblika i rastvorenih krajeva, a svaka ima po jedno koljence načinjeno od ovijene filigranske žice; dimenzije: 4,0 x 3,4 cm, 4,0 x 3,5 cm; brončani prsten načinjen od spiralno uvijene žice; promjer 2 cm

– ukop u običnoj zemljanoj raki

GROB 3A – *par brončanih karičica i brončani lijevani prsten* – karičice ovalna oblika sa završecima u obliku petlje i ušice; dimenzije: 2,3 x 2 cm, 2,4 x 1,9 cm; brončani lijevani prsten trokutasta presjeka, neukrašen; promjer 2,1 cm

– grob načinjen od obrađene sedre i manjeg nepravilnog kamenja

GROB 6A – *brončana sljepoočničarka* – sljepoočničarka s jednom ovalnom limenom jagodom ukrašenom iskucanim ispupčenjima; dimenzije: 3,5 x 3,2 cm;

– ukop u običnoj zemljanoj raki

GROB 8A – *trbušasta posuda i željezno kresivo* – posuda načinjena od pročišćene gline i pijeska, tamnosive boje, rađena na ručnom lončarskom kolu i dobro pečena, trbušasta je oblika, s najvećim promjerom na sredini, izdužena vrata, koji završava obodom izvijenim prema van ; dimenzije: v. 12,3 cm, pr. trbuha 11,5 cm, pr. vrata 9,4 cm, pr. dna 7 cm; kresivo stanjenih i uvijenih krajeva; dimenzije: 5,5 x 2,5 cm

– ukop u običnoj zemljanoj raki

GROB 9A – *par brončanih karičica, lijevani i brončani limeni prsten* – karičice sačuvane u ulomcima; brončani lijevani prsten, neukrašen; promjer 2 cm; limeni prsten preklopljenih i zakovicom spojenih krajeva s površinom ukrašenom žlijebom; promjer 1,8 cm

– grobna raka obložena obrađenim sedrenim pločama bez pokrova

GROB 12A – *željezni nož* – nož ravnog hrpta i blago povijenog sječiva, trn za nasad drška djelomično sačuvan; dimenzije: 13,0 x 1,7 cm

– ukop u običnoj zemljanoj raki

GROB 13A – *par brončanih karičica* – karičice ovalna oblika i ravno odrezanih krajeva; dimenzije: 3 x 2,7 cm, 2,8 x 2,6 cm

– grobna raka obložena obrađenim sedrenim pločama s pokrovom od kamenih ploča oblijepljenih glinom

GROB 15A – *ulomak kremena*

– grobna raka obložena obrađenim sedrenim pločama bez pokrova

GROB 18A – *srebrna sljepoočničarka s jednom ovalnom limenom jagodom* – neukrašena; dimenzije: v. 2,8 cm

– ukop u običnoj zemljanoj raki

GROB 21A – *obična srebrna karičica i brončani limeni prsten* – karičica ovalna oblika sa završecima krajeva u obliku ušice i petlje; dimenzije: 2,5 x 2,3 cm; limeni prsten preklopljenih i zakovicom spojenih krajeva, neukrašen; promjer 2 cm

– grobna raka obložena obrađenom sedrom i laporom u dva reda s pokrovom od nepravilnih kamenih ploča

GROB 22A – *brončani lijevani prsten i brončani limeni prsten* – Brončani lijevani prsten D–presjeka, neukrašen; promjer 2 cm; brončani limeni prsten preklopljenih i zakovicom spojenih krajeva, neukrašen; promjer 1,9 cm

– ukop u običnoj zemljanoj raki

GROB 28A – *brončani limeni prsten* – limeni prsten preklopljenih i zakovicom spojenih krajeva, neukrašen; promjer 2 cm

– ukop u običnoj zemljanoj raki

GROB 32A – *par srebrnih sljepoočničarki s jednom jagodom i brončani prsten sa stakleno krunom* – površina jagoda ukrašena je spiralno uvijenom filigranskom žicom; dimenzije: 6,3 x 6,5 cm, 6,3 x 6,8 cm; prsten sa staklenom krunom, obruč prstena je neukrašen, sprijeda je proširen, a na to proširenje pričvršćena je kazeta s ležištem za stakleni umetak; promjer 2 cm

– grobna raka obložena okomito postavljenim kamenim pločama i blokovima od obrađene sedre s pokrovom od nepravilnih kamenih ploča

GROB 33A – *brončana sljepoočničarka s jagodom* – brončana sljepoočničarka s jednom ovalnom limenom jagodom, neukrašena; dimenzije: 2,9 x 2,5 cm

– grobna raka obložena pločama od obrađene sedre s pokrovom od nepravilne kamene ploče

GROB 36A – *par običnih brončanih karičica i brončani limeni prsten* – karičice ovalnog oblika i rastvorenih krajeva; dimenzije: 3 x 2,5 cm, 1,2 x 1 cm; brončani limeni prsten proširenih krajeva gdje se nalazila kaseta s ležištem za stakleni umetak koja nedostaje; promjer 2,4 cm

– grobna raka obložena manjim nepravilnim kamenjem s pokrovom od nepravilnih kamenih ploča oblijepljenih glinom

GROB 40A – *željezna strelica* – oblik običnog šiljka s ovalnim tuljcem za nasad; dimenzije: 6,5 x 1 cm

– grobna raka obložena okomito postavljenim kamenim pločama bez pokrova

GROB 50A – *brončani limeni prsten* – limeni prsten preklopljenih i zakovicom spojenih krajeva, neukrašen; promjer 2 cm

– grobna raka obložena nepravilnim kamenim pločama s pokrovom od nepravilnih kamenih ploča

GROB 52A – *dvije srebrne sljepoočničarke s limenom jagodom, par brončanih lijevanih sljepoočničarki s jednom jagodom i par brončanih sljepoočničarki s tri jednako velike kuglaste jagode* – srebrne jednojagodne sljepoočničarke s neukrašenom limenom jagodom; dimenzije: 3 x 2,5 cm, 3,5 x 3 cm; brončane lijevane sljepoočničarke s jednom okomito postavljenom jagodom čija je površina ukrašena s po šest valovnica, kojima se imitira filigranska nit, a na bočnim stranama karika nalaze se koljenca od ovijene žice; dimenzije: 3 x 1,5 cm, 2,5 x 1 cm; par brončanih sljepoočničarki s tri jednako velike limene kuglaste jagode, neukrašene; dimenzije: 4,8 x 3,7 cm, 4 x 3,9 cm

– ukop u običnoj zemljanoj raki

GROB 57A – *obična brončana karičica i brončani limeni prsten* – brončana karičica ovalna oblika i rastvorenih krajeva; dimenzije: 1,5 x 1 cm; brončani limeni prsten preklopljenih i zakovicom spojenih krajeva, neukrašen; promjer 2,2 cm

– ukop u običnoj zemljanoj raki

GROB 68A – *dvije obične brončane karičice* – obične brončane karičice ovalna oblika i rastvorenih krajeva; dimenzije: 2 x 1,2 cm, 1 x 1,1 cm

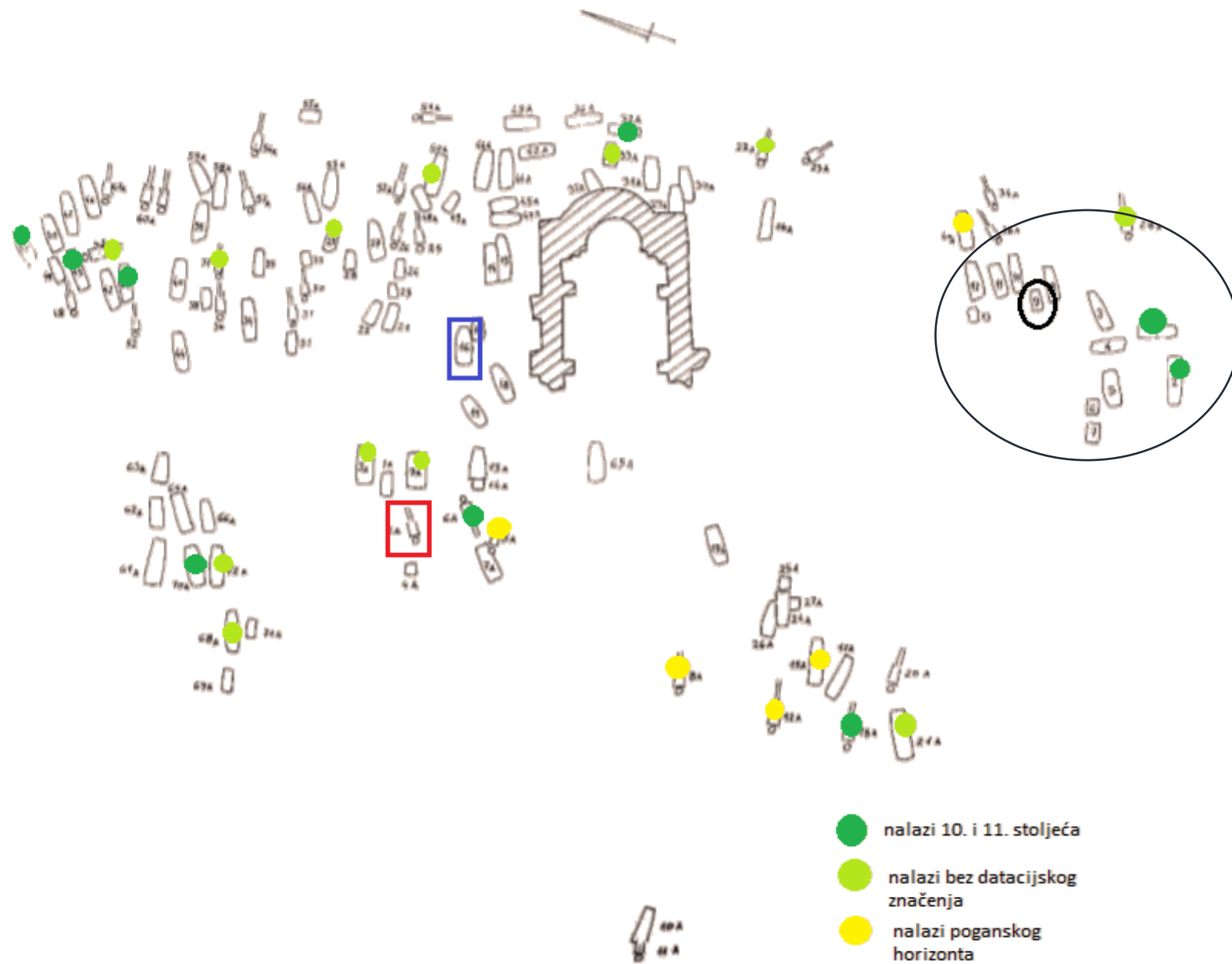
– grobna raka obložena pločama od obrađene sedre s pokrovom od nepravilnih kamenih ploča

GROB 70A – *srebrne sljepoočničarke s jednom jagodom i brončani limeni prsten* – par srebrnih sljepoočničarki s jednom jagodom ovalna oblika, površina jagoda ukrašena je ovalima od aplicirane filigranske niti i zrnatim trokutićima; dimenzije: 6 x 6,3 cm, 6 x 6,3 cm; brončani limeni prsten preklopljenih i zakovicom spojenih krajeva, neukrašen; promjer 2 cm

– grobna raka obložena pločama od obrađene sedre i muljike s pokrovom od nepravilnih kamenih ploča

GROB 72A – *dvije obične brončane karičice* – obične brončane karičice ovalna oblika i rastvorenih krajeva; dimenzije: 2,2 x 1,8 cm, 2,5 x 2,2 cm

– grobna raka obložena pločama od obrađene sedre s pokrovom od nepravilnih kamenih ploča

Žutom bojom su označeni grobovi koji s obzirom na grobne nalaze pripadaju poganskom načinu pokapanja. Radi se o grobovima 8a, 15a, 5a i 40a. U njima su pronađeni posuda, kresivo, strelica i kremen. Na lokalitetu je pronađeno još nekoliko nalaza koji odgovaraju tom periodu i bili su pronađeni izvan grobova, a riječ je o nalazima kresiva, dvije strelice, uteg za vreteno i praporac. Prema broju nalaza izvan grobova može se zaključiti kako ih je bilo više, ali su vjerojatno uništeni kasnijim ukopavanjem.¹⁶⁸ O većem broju grobova svjedoči i luksuzna sljepoočničarka s okomito postavljenom jagodom izrađena od srebra u tehnici filigrana i granulacije. Ona se smješta u sredinu ili drugu polovicu 9. stoljeća i grob u kojem se nalazi vjerojatno je ukopan nakon izgradnje crkve. Crkva je uglavnom okružena grobovima koji sadržavaju nalaze bez datacijske vrijednosti, a grobovi s nalazima 10. i 11. stoljeća smješteni su uz rubove groblja. Svijetlo zelena boja prikazuje nalaze običnih bakrenih, srebrnih ili brončanih karičica i običnog prstenja koja sama po sebi nemaju kronološku vrijednost. Nalazi označeni tamno zelenom bojom mogu se smjestiti u polovicu 9. stoljeća do 10. ili 11. stoljeća. Tu je riječ o nalazima prstenja i nalazima sljepoočničarki s jednom vodoravno postavljeno jagodom. Grob 2a označen je crvenim kvadratićem. U njemu su pronađene brončane karičice s koljencem i brončani prsten od spiralno uvijene žice. Ovi nalazi datiraju se u kasno 11. stoljeće. Plavom bojom označen je grob 16. Njega izdvajam kao samostalni/slučajni ukop na nekropoli jer je u njemu pronađen par jako oštećenih trojagodnih filigranskih naušnica zajedno s dvije obične karičice i prstenom od brončanog lima. Već sam navela kako se ovakve naušnice smještaju u period od 13. do 15. stoljeća, s težištem na 14. stoljeću. Temeljem analize grobnih nalaza smatram kako se groblje počelo širiti oko crkve nakon njene izgradnje tijekom druge polovice 9. stoljeća. Većina nalaza može se datirati u razdoblje 10. i 11. stoljeća. Na groblju se izdvaja grupa sa nalazima koji pripadaju poganskom načinu pokapanja i ti grobovi prethodili su izgradnji crkve ili se vremenski podudaraju s izgradnjom crkve. U grobu 9 koji je okružen crnom bojom, pronađen je fragment grede oltarne pregrade. Ovo nam govori kako je pokojnik ukopan nakon što je crkva prestala biti u funkciji, što se vjerojatno dogodilo krajem 11 stoljeća. Ovdje se vraćam na Burićeve zaključke vezano uz pojavu predromaničkog namještaja kao dijela grobne konstrukcije čiju pojavu primjećuje u kasnom srednjem vijeku. Ako je crkva prestala biti u funkciji krajem 11. stoljeća i tada počinje raznošenje kamena s crkve, moguće je da grob pripada tom razdoblju, a ne kasnom srednjem vijeku. Okružen je grobovima u kojima ili nema nalaza ili ih nije moguće preciznije datirati, kao i dva groba s nalazima 10. i 11. stoljeća. S obzirom na to da je grob okružen (vjerojatno) ranosrednjovjekovnim grobovima i u njemu

¹⁶⁸ Petrinc 2009., str. 206

nema nalaza koji bi potvrdili dataciju u kasni srednji vijek, moguće je da je pokojnik ovdje ukopan odmah po prestanku funkcije crkve krajem 11. stoljeća te bi ova skupina mogla predstavljati gornju granicu ukapanja na nekropoli.

5. Grobna arhitektura

Uz proučavanje sakralne arhitekture (ukoliko su pronađeni ostaci) i nakita značajnog za određivanje kronologije na grobljima, bitan element je konstrukcija odnosno podzemna arhitektura grobnih komora. Ovim su se pitanjem bavili mnogi istraživači te je svatko od njih predlagao vlastite tipološke i kronološke sistematizacije koje su se međusobno dosta razlikovale. U ovom će poglavlju biti navedene različite kronologije i usporedba najvažnijih.

Na temelju istraživanja provedenih na groblju Mravinci, Ljubo Karaman je zaključio kako da najranije ukope predstavljaju ukopi izravno u zemlju i datira ih u 8. stoljeće tj. *završetak poganskog perioda u Hrvata*, a kasnije oni sa sporadično postavljenim kamenjem uz rub grobne jame. Smatra kako je promjena u tipu groblja i obliku grobova prouzrokovana naglim širenjem kršćanstva. Slijede ih grobovi s ovalno postavljenim kamenjem prekriveni kamenih pločama koji smješta u razdoblje od 9. do 10. stoljeća no isto tako navodi da se ovakvi grobovi javljaju i kasnije te da traju dugo iza 1000. godine. Na ovaj najbrojniji tip nadovezuju se grobovi s više katova kojima je oblik nepravilno i suho složene pačetvorinaste škrinje i datira ih u 11. stoljeće. U period od 11. do 12. stoljeća i dalje ubraja grobove pravokutnog i trapeznog oblika. Gunjača u objavi iz 1958. godine navodi kako ovalni grobovi i obični zemljani pripadaju istom razdoblju i traju od 12. do 13. stoljeća, dok oni s pravokutnom komorom traju od 1300. godine.

Opširniju podjelu kao i primjere nekropola možemo pronaći u objavi Dušana Jelovine iz 1976. godine. On u *Starohrvatskim nekropolama* daje osam vrsta grobova koje susrećemo na području Dalmatinske Hrvatske. Prvi tip groba ujedno je i najjednostavniji, a to je grob u običnoj raki. Drugi tip su grobovi u običnoj raki kojima je kostur sa strane ograđen rijetkim nepravilnim kamenjem. Nakon polaganja mrtvaca u raku, oko njega se polagalo nepravilno kamenje koje je obično bilo postavljeno kod glave ili nogu.¹⁶⁹ Treći tip odnosno, ovalni grobovi, izrađeni su od vertikalno postavljenih nepravilnih kamenih ploča ili neobrađenog kamenja uslojenog u više redova.¹⁷⁰ Ovaj tip je najčešći i zastupljen na gotovo svim starohrvatskim nekropolama.

¹⁶⁹ Jelovina 1976., str. 70

¹⁷⁰ Jelovina 1976., str. 71

Jelovina razlikuje tri vrste ovalnih grobova. Pačetvorinasti grobovi su četvrti tip i po broju zastupljenosti nalazi se iza ovalnih. Kao i kod ovalnih razlikuje tri podtipa. Kao peti tip navodi grobove trapezoidnog oblika te kako se u usporedbi s ovalnim i pačetvorinastim javlja u manjem broju.

Šesti tip čine zidani tj. etažni grobovi. To su pravilno i čvrsto zidani grobovi od tesanog kamena koji se vjerojatno uzimao s ruševina. Ovakvi grobovi su učvršćeni i ožbukani malterom, a pokriveni su obrađenim kamenim pločama među kojima su i neki stećci. Uglavnom su trokatni, a postoje i primjeri dvokatnih. Mrtvaci se polažu jedan iznad drugog. U većem broju ovakvih grobova pronađeno je trulo i karbonizirano drvo, a pronađeno je i po nekoliko željeznih čavala što nam govori kako su mrtvaci bili polagani u drvene škrinje.¹⁷¹ Jelovina ne navodi datacije pojedinih tipova, no ove datira u vrijeme iza 12. stoljeća. Posljednja dva tipa predstavljaju kameni sarkofazi i presvođene grobnice.¹⁷² Kod nas su ovakvi primjeri u starohrvatskom razdoblju vrlo rijetki te navodi kako su kameni sarkofazi preuzeti iz kasne antike i da su se u njima pokapale ugledne ličnosti odnosno članovi vladajućeg društva.¹⁷³ Zaključuje kako *nije moguće određivati starost pojedinih grobova po njihovom tipu jer se jedan te isti tip groba javlja sad u vrlo ranim, sad u vrlo kasnim periodima* i da *tipologija grobova ne igra nikakvu ulogu pri određivanju njihove starosti*.¹⁷⁴

Belošević u objavi iz 1980. godine na osnovi rezultata istraživanja provedenih na starohrvatskim nekropolama poganskog horizonta na tlu sjeverne Dalmacije utvrđuje četiri tipa grobova. Prvi tip su obične zemljane rake koje mogu imati različite oblike, dimenzije i dubinu. Smatra kako je ovaj tip u Dalmaciji najčešći na nekropolama horizonta 8. i početka 9. stoljeća dok se na starohrvatskim grobljima 9. do 11. stoljeća javljaju samo sporadično.¹⁷⁵ Drugi tip su grobovi s djelomičnom uporabom kamena i međusobno se razlikuju po količini, mjestu i načinu polaganja kamena u zemljanu raku uz kostur. Navodi kako ovaj tip grobova kao i prvi tip predstavljaju osnovne tipove grobova koji su bili u upotrebi kod raznih naroda od vremena kasne antike do srednjeg vijeka na širem europskom području.¹⁷⁶ Grobove s kamenom grobnom arhitekturom naziva trećim tipom i smješta u horizont 8. i 9. stoljeća starohrvatskih nekropola. Dijeli ih na dvije osnovne vrste: grobovi načinjeni od jednog reda neobrađenog ili grubo obrađenog kamena postavljenog uokolo kostura i grobovi načinjeni od kamenih ploča

¹⁷¹ Jelovina 1976., str. 72

¹⁷² *Isti*

¹⁷³ *Isti*

¹⁷⁴ *Isti*, str. 80

¹⁷⁵ Belošević 1980., str. 72

¹⁷⁶ *Isti*, str. 73

vertikalno postavljenih uz kostur. Kod grobova druge vrste svi su imali pokrivne ploče, a većina i popločano dno. Razlikuje tri tipa: ovalni, pačetvorinasti i trapezoidni. Četvrti tip predstavljaju grobovi s primitivnim drvenim ljesovima.¹⁷⁷

Vladimir Sokol se osvrnuo na njihove podjele tj. tipove grobova u radu iz 2006. godine. Analizom nekropola i materijalne kulture razlikuje tri osnovna horizonta ukopavanja na srednjovjekovnim nekropolama na području Hrvatske u periodu od 8. stoljeća do 1450. godine.¹⁷⁸

Prvi horizont ili rani/poganski predstavljaju nekropole tipa Nin – Ždrijac i Zagreb – Velika Gorica i traje od 795. godine do 850./855. godine, a najkasnije do 870-ih. Drugi horizont ili srednji/klasični primjećujemo na nekropolama tipa Kašić – Grede i Žminj. On traje od 850./855. godine do 1090./1110. godine s tim da se počinju napuštati od 1090. godine. Zadnji, treći ili kasni horizont predstavljaju nekropole tipa Sv. Martin na Ivnju i Sv. Petar u Selinama i traje od kraja drugog horizonta do 1450. godine kada se napušta veliki broj groblja pred turskim provalama.¹⁷⁹ Starohrvatsku materijalnu kulturu (SMK) unutar spomenuta tri horizonta, dijeli na četiri faze.¹⁸⁰

I. HORIZONT	I. faza: rani ili poganski sloj	±795. – 850./855.
II. HORIZONT	II. faza: klasični starohrvatski sloj	±850./855. – 1000.
	III. faza: međurazdoblje/sloj SMK	±1000. – 1090./1110.
III. HORIZONT	IV. faza: kasni sloj SMK – a	±1110. – 1450.

Slika 85. Podjela starohrvatskih faza unutar tri horizonta ukapanja po Sokolu (2006.)

Tijekom analize nekropola i usporedbom materijalne kulture s oblikom grobnih komora kao i stratigrafskim položajem unutar grobišta, uočen je pravilan raspored nalaza pojedinih faza starohrvatske materijalne kulture u određenim arhitektonski izjednačenim tipovima komore. Na temelju toga izdvojene su četiri glavne vremenski različite skupine oblika uz nekoliko podtipova.¹⁸¹

¹⁷⁷ Belošević 1980., str 75

¹⁷⁸ Sokol 2006., str. 101

¹⁷⁹ *Isti*

¹⁸⁰ *Isti*, str. 103

¹⁸¹ *Isti*, str. 145

Najjednostavniji je oblik polaganja pokojnika u grobnu raku (A1). Početak ovakve vrste ukopa sinkronizira s elementima materijalne kulture koja pripada I. horizontu ukapanja. Slijedi ukop kod kojeg je pokojnik položen u običnu zemljanu raku i oko njega nalazi se kamenje, a varijanta je prethodnog tipa (A2). Nakon njega javlja se ukop u drveni lijes (B1).

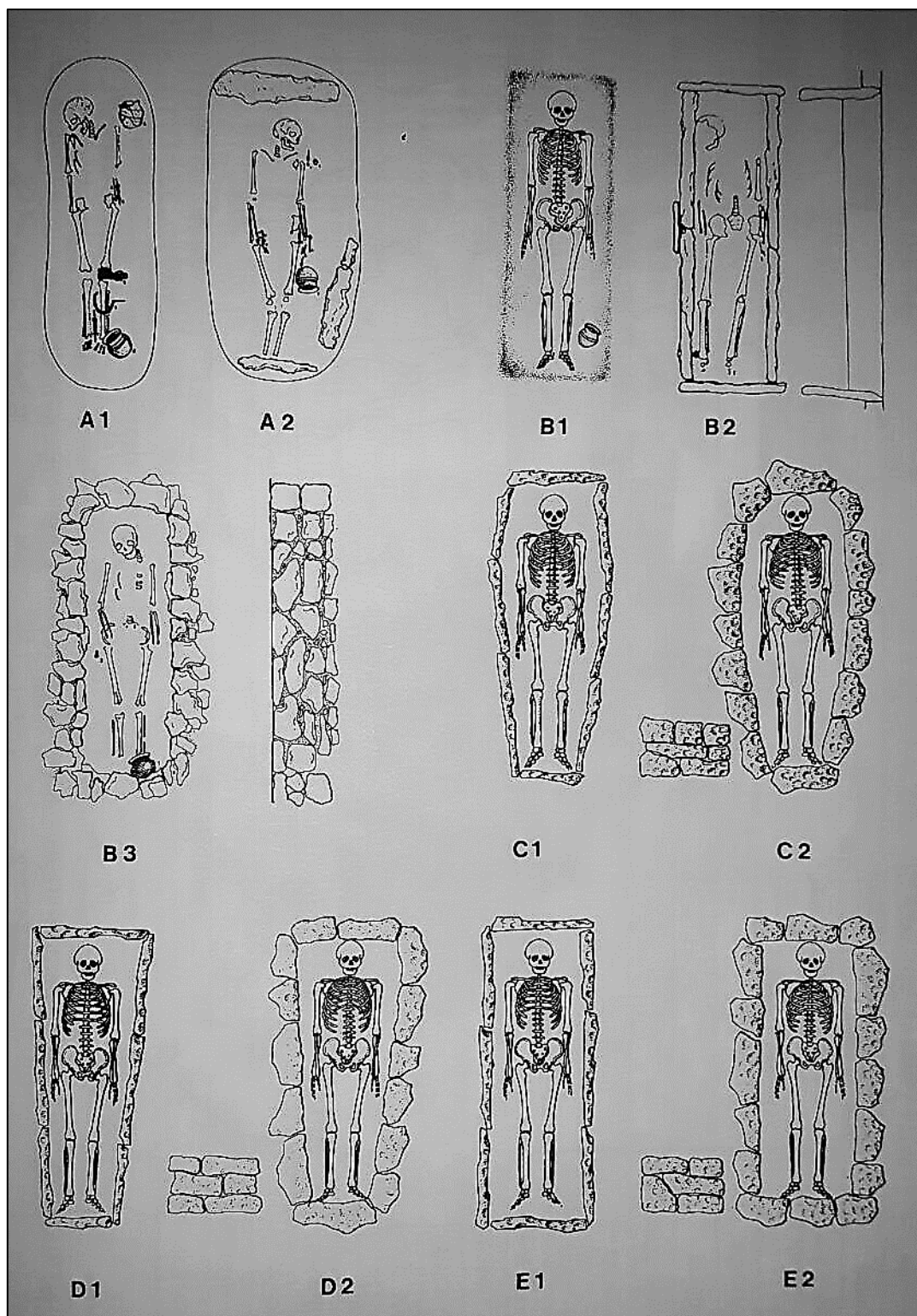
To je rjeđi način oblikovanja arhitekture grobne komore iz izduženog pravokutnog oblika. Grobna komora oblikovana je od dasaka spojenih čavlima ili drvenim stebrima u kutu i u nju su polagani pokojnici s priložima poganskih obilježja.¹⁸² Tip B2 je suhozidni pločasti kameni lijes kod kojega se oponaša drveni. Pravilnog je pravokutnog oblika. Na grobištima se mijesha s sljedećim tipom, B3 što je suhozidni višeslojni kameni lijes. Smatra ga varijantom osnovnog oblika izrađenog drugom vrstom materijala. Izrađen je od uslojenih redova kamena složenog u suhozid, češće s fugama zapunjenim žutom glinom. Tlocrt mu je uglavnom pravokutan, a komora ponekad nije prekrivena.¹⁸³

Ovalni pločasti ili višeslojni kameni suhozid (C1, C2) je jedini oblik podzemne grobne komore između ±900./925. i 1150. godine. Izgledom podsjeća na elipsu skraćenih krajeva. Komora je prekrivena, a vrlo često i podložena s više kamenih ploča ili žutom glinom. Posljednji tip je trapezni ili pravokutni suhozid uslojenog kamena ili ploče (D1, D2, E1 i E2) i javlja se nakon sredine 12. stoljeća. Kao posebne tipove izdvaja ukope u žarama, sarkofazima i zidanim grobnicama.¹⁸⁴

¹⁸² Sokol 2006., str. 146

¹⁸³ Sokol 2006., str. 147

¹⁸⁴ *Isti*

Slika 86. Tipovi grobne arhitekture po Sokolu (Sokol 2006.)

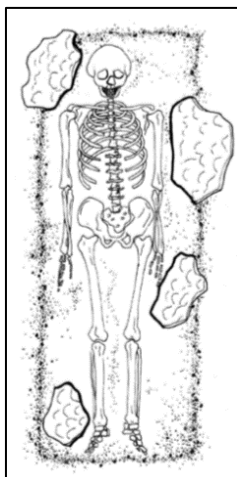

Slika 87. Primjer ukopavanja u običnu zemljanu raku (A1) (Petrinec 2009.)

Slika 88. Grob od pravilnih kamenih ploča (B2) (Petrinec 2009.)

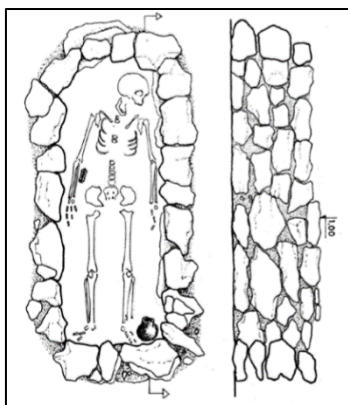
Maja Petrinec groblja s poganskim načinom pokapanja dijeli na one u običnim zemljanim rakama, oni u običnim zemljanim rakama djelomično obloženi kamenom, grobove u običnim zemljanim rakama s upotrebom drveta, grobove udubljene u prirodnoj litici, grobove sa suhozidnim ogradama od lomljenog kamena, grobove s rakama obloženim okomito postavljenim pločama i zidane grobnice.¹⁸⁵ U okviru groblja s kršćanskim načinom pokapanja registrirano je manje tipova grobova i zaključuje kako su gotovo isključivo zastupljeni grobovi s rakama obloženim uslojenim kamenom u suhozidu i grobovi s rakama obloženim okomito postavljenim kamenim pločama.¹⁸⁶ Na Mastirinama u Kašiću nalazimo grobove od uslojenog lomljenca kao i na groblju Bukorovića podvornice gdje imamo i grobove s rakama obloženim okomito postavljenim kamenim pločama. Također se javljaju i ukopi u običnim zemljanim rakama.

Slika 89. Grob u zemljanoj raci s djelomičnom upotrebom kamena (Petrinec 2009.)

¹⁸⁵ Petrinec, 2009., str. 111

¹⁸⁶ *Ista*

Slika 90. Grob sa suhozidnom ogradom od lomljenog kamena (Petrinec 2009.)

U ovom diplomskom radu polazište razmišljanja nisu činili oblici grobnih komora zbog različitog mišljenja o vrijednosti takvog pristupa u suvremenoj literaturi. Sam oblik grobova bilo mi je teško odrediti na temelju tlocrta te sam uz grobove s nalazima opisala pojedini oblik groba kako je on naveden kod autora. U ovom sam poglavlju htjela uputiti na oblik grobne komore kao jedan od mogućih načina datacije groblja ili samih grobova.

6. Zaključak

Cilj mog rada bio je na temelju položaja grobova na lokalitetima i njihovih grobnih nalaza pokušati odrediti horizontalnu stratigrafiju, odnosno preciznije datirati pojedinu skupinu grobova unutar samog groblja te ako je moguće, utvrditi način širenja groblja. Sličnom temom bavio se Ante Alajbeg u članku objavljenom 2014. godine gdje na temelju nalaza, odnosno odsustva istih, pokušava odrediti skupine grobova starije od zadnje trećine 8. stoljeća na dva ranosrednjovjekovna groblja s poganskim osobinama pokapanja. U članku su obrađena groblja na Ždrijcu u Ninu i kosturno groblje na Maklinovom brdu u Kašiću. Također raspravlja o točnom nazivu za ovakav način analize te prihvaća termin "*topografska kronologija*" kojim su se koristili francuski arheolozi kod datiranja merovinških nekropola. Osnovno polazište takvog pristupa jest pretpostavka kako groblje nastaje u određenom trenutku na određenom dijelu nekropole i kako se u širenju iz ishodišnog dijela groblja mogu uočiti određene zakonitosti. Na temelju toga, grobovi u ishodišnom dijelu trebali bi sadržavati najstarije nalaze, a oni kojima se može pretpostaviti mlađa datacija trebali bi ukazivati na način razvitka i vremensko trajanje nekropole.¹⁸⁷ Pritom treba imati na umu da ne nastaju sva groblja na isti način i da taj proces uvjetuje više čimbenika, poput mikrotopografskog smještaja lokaliteta ili ukupnog broja grobova. Također, grobovi su mogli biti grupirani prema rodovskoj pripadnosti, uokolo crkvenih građevina ili grobova društveno povlaštenih pojedinaca, pa čak i smješteni između zidova starijih građevina.¹⁸⁸ Iz razloga što dio lokaliteta nije nikada istražen, što nalazi nisu publicirani ili lokaliteti nisu u potpunosti istraženi, te zbog kompleksnosti pojedinih lokaliteta odabrala sam nekropole u Kašiću i na Bukorovića podvornici koje su opširno istraživane i objavljivane od strane raznih autora. Prilikom analize groblja, njihova kratkotrajnost pokazala se problemom iz razloga što se pojedini nalazi i danas ne mogu preciznije datirati. Analizom grobnih nalaza, pretpostavljam širenje nekropola uokolo crkvi netom nakon njihove izgradnje što je vidljivo kod većine crkvenih groblja u tom periodu. Vrijeme izgradnje crkvi može se odrediti temeljem nalaza crkvenog namještaja, koji se usporedbom s brojnim primjercima na području starohrvatske države smješta u vrijeme pojedinih klesarskih radionica aktivnih u tom periodu, kao i tlocrtima crkvi, misleći pogotovo na crkvu u Kašiću. Grobovi u neposrednoj blizini crkve u Kašiću bili su ili prazni ili su u njima pronađeni nalazi poput jednostavnih karičica i običnog prstenja koji nemaju datacijsko značenje i vjerojatno predstavljaju same početke ukopa na nekropoli. Kako je crkva na temelju crkvenog namještaja datirana u drugu

¹⁸⁷ Alajbeg 2014., str. 143

¹⁸⁸ *Isti*, str 144.

polovicu 9. stoljeća istom bi periodu pripadali i ovi grobovi. Osvrnula bih se na grob 55 ranije spomenut u radu, u kojem je pronađen probušen novac. Zbog stanja očuvanosti nije ga bilo moguće identificirati. Dušan Jelovina smatra da je novac naknadno dospio u grob i time nema datacijsko značenje. Zapadnu skupinu grobova s jednojagodnim naušnicama odredila sam kao sljedeću etapu širenja groblja. Većina nalaza odgovarala bi vremenu 10. i 11. stoljeća. Nekolicina grobova unutar te grupe sadrži nalaze kasnog 11. stoljeća i moguće je da predstavljaju zadnju fazu ukapanja na nekropoli. Najzapadnija skupina grobova velikom je većinom bez nalaza, osim jednog srebrnog prstena iz groba 130 koji je nemoguće vremenski odrediti, te dataciju skupine ostavljam upitnom. Istočno od crkve otkriven je grob 26 s nalazom koji smještam u kasni srednji vijek. Okružen je grobovima koje nije moguće datirati, stoga je za pretpostaviti da se radi o najkasnijoj skupini grobova na nekropoli ili što je vjerojatnije, grob 26 je samostalni slučajni ukop iz kasnog srednjeg vijeka. Grob 41 pronađen unutar crkve siguran je pokazatelj o ukopu nastalom nakon što crkva prestaje biti u funkciji, no s obzirom na nedostatak nalaza ne može se potvrditi Delongina datacija groba u kasni srednji vijek.

Temeljem analize grobnih nalaza na nekropoli Bukorovića podvornice smatram da se i ono počelo širiti oko crkve nakon njene izgradnje poslije sredine 9. stoljeća. Većina nalaza može se datirati u razdoblje 10. i 11. stoljeća. Na tlocrtu se izdvaja skupina grobova koja pripada poganskom načinu pokapanja i vjerojatno se radi o ukopima koji su prethodili izgradnji crkve ili se vremenski podudaraju s njenom izgradnjom. Crkva je uglavnom okružena grobovima koji sadržavaju nalaze bez datacijske vrijednosti, a grobovi s nalazima 10. i 11. stoljeća smješteni su uz rubove groblja. U grobu 9 ulomak arhitrava čini dio grobne konstrukcije. Prema Buriću grob 9 pripadao bi kasnom srednjem vijeku jer se pojava predromaničkog crkvenog namještaja kao dijela grobne konstrukcije javlja tek nakon 14. stoljeća. S obzirom da u grobu nema nalaza koji bi potvrdili njegovu dataciju u kasni srednji vijek moguće je da ovaj grob, kao i grobovi koji ga okružuju, pripadaju razdoblju kasnog 11. stoljeća i time predstavljaju gornju granicu ukapanja na nekropoli. U blizini nekropole na Bukorovića podvornici, u okolišu predromaničke crkve na Lopuskoj glavici početkom 12. stoljeća razvija se groblje na kojem ukapanje traje do 13. stoljeća.¹⁸⁹ S obzirom da se na tom groblju javljaju nalazi zrelog srednjeg vijeka kojih nema na Bukorovića podvornici, moguće je da ono nastaje nakon što nekropola na Bukorovića podvornici prestaje biti u funkciji. Smatram da sam temeljem dostupne literature i ostalih izvora informacija djelomično uspjela postići zadani cilj diplomskog rada. U oba primjera crkvenih groblja bilo je moguće odrediti pojedine segmente groblja koji odgovaraju određenom

¹⁸⁹ Petrinc 2005., str. 207

vremenskom periodu. Slika širenja groblja jasnija je na primjeru Bukorovića podvornice gdje se ono gotovo u svim smjerovima širi oko crkve. U ovom radu vodila sam se grobnim nalazima temeljem kojih sam nastojala odrediti širenje groblja, no važno je naglasiti kako pri analizi groblja treba uzeti u obzir brojne faktore, kao što su povijesni okvir, konfiguracija terena, status pojedinca/skupine, devastacije nalazišta i slično. Daljna arheološka istraživanja mogla bi potvrditi ili upotpuniti datacije pojedinih nalaza čime bi ovakve analize dale jasniju sliku širenja pojedinih groblja.

7. Popis slika

<i>Slika 1. Pogled na lokalitet s istoka (Jelovina 1982., slika 1).....</i>	<i>6</i>
<i>Slika 2. Početak iskopavanja na lokalitetu (Jelovina 1982., slika 2).....</i>	<i>7</i>
<i>Slika 3. Tlocrt s prikazom rustične vile i šesterolisne crkve na Mastirinama (Jelovina 1982., tlocrt).....</i>	<i>8</i>
<i>Slika 4. Tlocrt šesterolisne crkve na Mastirinama (Vežić 2002., str. 46)</i>	<i>8</i>
<i>Slika 5. Tlocrt šesterolisne crkve u Pridrazi (Vežić 2002., str. 57).....</i>	<i>8</i>
<i>Slika 6. Pogled na očuvane zidove (Delonga 1988., slika 6)</i>	<i>9</i>
<i>Slika 7. Fragmenti crkvenog namještaja s Mastirina (Delonga 1988., slike 1c, 1d, 2 i 3).....</i>	<i>10</i>
<i>Slika 8. Primjerci s Knina (Gunjača 1960., tabla XXVI).....</i>	<i>10</i>
<i>Slika 9. Primjerci s Božave (Petricioli 1954.).....</i>	<i>11</i>
<i>Slika 10. Plutej iz zadarske katedrale (Hrvati i karolinzi 2000., slika III 45., str. 153).....</i>	<i>12</i>
<i>Slika 11. Fragment zabata iz Rižinica</i> <i>(https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/b/bd/Fragment_grede_s_natpisom_kneza_Trpimira_9_st.jpg/200px-Fragment_grede_s_natpisom_kneza_Trpimira_9_st.jpg).....</i>	<i>13</i>
<i>Slika 12. Fragment arhitrava iz Rižinica (Hrvati i Karolinzi 2000., slika IV 228/3, str. 329)</i>	<i>13</i>
<i>Slika 13. Fragment zabata iz Lopuske glavice (Hrvati i Karolinzi 2000., slika IV 106a, str. 241).....</i>	<i>14</i>
<i>Slika 14. Fragmenti zabata iz Kašića (Delonga 1988., tabla XV.).....</i>	<i>14</i>
<i>Slika 15. Fragment arhitrava iz Kašića (Delonga 1988., tabla XIV.)</i>	<i>14</i>
<i>Slika 16. Fragment iz Kašića (Delonga 1988., tabla VII.).....</i>	<i>14</i>
<i>Slika 17. Prijedlog idejne rekonstrukcije oltarne pregrade na Mastirinama (Delonga 1988., str.70)</i>	<i>15</i>
<i>Slika 18. Grobovi načinjeni od nepravilnog kamena (Jelovina 1982., slika 4 i 6).....</i>	<i>16</i>
<i>Slika 19. Grob načinjen od kamenih ploča i neobrađena kamena (Jelovina 1982., slika 5)...</i>	<i>17</i>
<i>Slika 20. Grob na živoj stijeni djelomično načinjen od nepravilnih kamenih ploča (Jelovina 1982., slika 7).....</i>	<i>17</i>
<i>Slika 21. Primjerci tordiranih karičica s Mastirina (Petrinec 2009., str. 528)</i>	<i>19</i>
<i>Slika 22. Primjerak tordirane karičice s Bribira (Petrinec 2009., str. 519).....</i>	<i>19</i>
<i>Slika 23. Primjerci s Mastirina (Petrinec 2009., str. 525).....</i>	<i>20</i>
<i>Slika 24. Prsten s natpisom PAX pronađen u Bijaćima (Petrinec 2009., str. 246).....</i>	<i>20</i>
<i>Slika 25. Prsten s natpisom PAX pronađen u Žminju (Marušić 1987.)</i>	<i>21</i>
<i>Slika 26. Primjerci prvog i drugog tipa iz grobova 37, 79 i 86 na Bukorovića podvornici (Petrinec 2009., str. 525 – 526, 528)</i>	<i>22</i>
<i>Slika 27. Primjerci naušnica s jagodom od spiralno zavijene žice (Petrinec 2009., str. 401, 464, 528, 576, 581).....</i>	<i>22</i>
<i>Slika 28. Primjerci s Mastirina (Petrinec 2009., str. 238).....</i>	<i>24</i>
<i>Slika 29. Primjerci s lokaliteta Gorica – Stranče (Petrinec 2009., 427).....</i>	<i>25</i>
<i>Slika 30. Primjerak pronađen izvan groba na lokalitetu Crkvina – Galovac (Petrinec 2009., str.524)</i>	<i>25</i>
<i>Slika 31. Primjerak s Mastirina iz groba 37 (Petrinec 2009., str. 525).....</i>	<i>26</i>
<i>Slika 32. Nalazi iz groba 79 (Petrinec 2009., str. 526).....</i>	<i>27</i>
<i>Slika 33. Nalazi iz groba 82 (Petrinec 2009., str. 527).....</i>	<i>27</i>
<i>Slika 34. Ogrlica iz groba 120 s lokaliteta Gorica – Stranče (Cetinić 2011., str. 208).....</i>	<i>28</i>
<i>Slika 35. Ogrlica iz groba 127 s lokaliteta Gorica – Stranče (Cetinić 2011., str. 209).....</i>	<i>28</i>

Slika 36. Ogrlica iz groba 7 s lokaliteta Livade u Konjskom polju (Petrinec 2005a, str. 50).	28
Slika 37. Ogrlice iz groba 12 i 13 s lokaliteta Livade u Konjskom polju (Petrinec 2005a, str. 51).....	28
Slika 38. Nalazi s lokaliteta Crkvina – Biskupija (Petrinec 2009., str 249)	29
Slika 39. Grob otkriven unutar apside (Delonga 1988., slika 11)	38
Slika 40. Pogled sa bunara Bukorovac na položaju četvrte crkve (Gunjača 1952., slika 3)...	39
Slika 41. Prikaz grobova na Bukorovića podvornici (Gunjača 1952., slika 7)	40
Slika 42. Tlocrt crkve s Bukorovića podvornice (Gunjača 1952., slika 4).....	40
Slika 43. Primjer s Bukorovića podvornice (Gunjača 1952., slika 24)	41
Slika 44. Primjer s Bukorovića podvornice pronađen u grobu 9 (Gunjača 1952., slika 26)...	41
Slika 45. Primjer s Bukorovića podvornice (Gunjača 1952., slika 25)	42
Slika 46. Zabat i dio grede iz Šopota (http://1.bp.blogspot.com/-RIuZCnIN_yk/U7cx4wKFFZI/AAAAAAAAAE9U/9f0v7HWtOuc/s1600/natpis-kneza-branimira-iz-sopota.jpg).....	43
Slika 47. Ulomak sa Sv. Spasa (Jakšić 1995., slika 12, str. 145).....	43
Slika 48. Ulomak zabata iz Sv. Cecilije (Hrvati i Karolinzi 2000., slika IV 108b, str. 243)....	43
Slika 49. Ulomak s natpisom iz Sv. Petra u Muću (http://enciklopedija.hr/Ilustracije/HE2_0288.jpg).....	44
Slika 50. Sarkofag iz Galovca (Hrvati i Karolinzi, slika IV 130a, str. 258)	47
Slika 51. Nalaz iz groba 1 s Bukorovića podvornice (Petrinec 2009., str. 506).....	48
Slika 52. Primjerci karičica od spiralno uvijene žice (Petrinec 2009., str. 520, 532, 537, 543, 552, 568, 572).....	49
Slika 53. Karičice iz groba 2a s Bukorovića podvornice (Petrinec 2005., str. 185).....	50
Slika 54. Karičica s koljencem iz groba 18 s Opletja (Milošević 2011., str. 215).....	50
Slika 55. Primjerak iz groba 52a (Petrinec 2009., str. 504).....	51
Slika 56. Primjerak pronađen izvan groba (Petrinec 2009., str. 506).....	51
Slika 57. Primjerci sljepoočničarki s okomito postavljenom jagodom (Petrinec 2009., str. 214; Brajković; Krnčević; Podrug 2013., str. 113).....	52
Slika 58. Nalaz iz groba 13 s lokaliteta Grede u Kašiću (Petrinec 2009., str. 215).....	52
Slika 59. Primjerci s lokaliteta Stranče u Vinodolu (Cetinić 2011., str. 191 - 192)	53
Slika 60. Nalaz iz groba 193 – 1 u Žminju (Marušić 1987.).....	54
Slika 61. Nalaz sljepoočničarke s nepoznatog nalazišta (Petrinec 2009., str. 363)	55
Slika 62. Primjerak pronađen u Livnu (Petrinec 2009., str. 306).....	55
Slika 63. Primjerci luksuznih sljepoočničarki s Bukorovića podvornice (Petrinec 2005., str. 183, 187, 191).....	56
Slika 64. Primjerci neukrašenih sljepoočničarki s jednom jagodom s Bukorovića podvornice (Petrinec 2005., str. 187, 185, 189, 188)	57
Slika 65. Nalazi iz groba 549 s lokaliteta Begovača – Biljani Donji (Jelovina; Vrsalović 1981., tabla XXXVII).....	58
Slika 66. Nalaz iz sarkofaga s lokaliteta Crkvina – Biskupija (Hrvati i Karolinzi 2000., slika IV 55, str. 228).....	58
Slika 67. Primjerak iz groba 6a (Petrinec 2005., str. 179).....	59
Slika 68. Nalaz iz groba 16 (Petrinec 2005., str. 189).....	60
Slika 69. Nalaz iz groba 52a (Petrinec 2005., str. 189).....	60
Slika 70. Primjerci trojagodnih naušnica (Petrinec 2009., str.223, 483, 556; Petrinec 2005.)	61

<i>Slika 71. Nalaz trojagodne naušnice s lokaliteta Sv. Marte u Bijaćima (http://www.muzej-grada-kastela.hr/arheoSred2.html).....</i>	<i>62</i>
<i>Slika 72. Par trojagodnih sljepoočnica iz groba 499 s lokaliteta Crkvina – Galovac (Petrinec 2009., str. 522)</i>	<i>62</i>
<i>Slika 73. Nalaz iz groba 146 s lokaliteta Đakovo – Župna crkva (Filipeć 2003., str. 563).....</i>	<i>63</i>
<i>Slika 74. Primjerci glatkih karičica koje završavaju s – petljom (Petrinec 2005., str. 179; Cetinić 2011., str. 119 – 120; Zekan 1987., str. 48)</i>	<i>64</i>
<i>Slika 75. Prstenje preklopljenih krajeva s Bukorovića podvornice (Petrinec 2005., str. 181 - 193).....</i>	<i>66</i>
<i>Slika 76. Primjerci masivnog prstenja s lokaliteta Bukorovića podvornice (Petrinec 2005., str. 183 - 187)</i>	<i>66</i>
<i>Slika 77. Primjerci masivnog prstenja (Cetinić 2011., str. 206; Jelovina; Vrsalović 1981., tabla XLIII – XLIV; Vrsalović 1968., tabla I - VII).....</i>	<i>67</i>
<i>Slika 78. Primjerak iz groba 32a (Petrinec 2005., str. 187).....</i>	<i>67</i>
<i>Slika 79. Primjerak iz groba 36a (Petrinec 2005., str. 189).....</i>	<i>67</i>
<i>Slika 80. Nalaz sa Sv. Spasa u Kninu (Petrinec 2009., str. 539)</i>	<i>68</i>
<i>Slika 81. Nalaz s lokaliteta Begovača – Biljani Donji (Jelovina; Vrsalović 1981., tab XXVI).....</i>	<i>68</i>
<i>Slika 82. Prsten s lokaliteta Sv. Spas (Petrinec 2009., str. 533).....</i>	<i>68</i>
<i>Slika 83. Prsten s lokaliteta Grede u Kašiću (Vrsalović 1968., tabla VII)</i>	<i>68</i>
<i>Slika 84. Srebrno prstenje bjelobrdske kulture (Petrinec 2009., str. 253).....</i>	<i>69</i>
<i>Slika 85. Nalaz iz groba 16 (Petrinec 2005., str. 179).....</i>	<i>69</i>
<i>Slika 86. Podjela starohrvatskih faza unutar tri horizonta ukapanja po Sokolu (2006., str. 103).....</i>	<i>78</i>
<i>Slika 87. Tipovi grobne arhitekture po Sokolu (Sokol 2006., str. 147).....</i>	<i>80</i>
<i>Slika 88. Primjer ukopavanja u običnu zemljanu raku (A1) (Petrinec 2009., str. 108).....</i>	<i>81</i>
<i>Slika 89. Grob od pravilnih kamenih ploča (B2)(Petrinec 2009., str. 108).....</i>	<i>81</i>
<i>Slika 90. Grob u zemljanoj raci s djelomičnom upotrebom kamena (Petrinec 2009.,str.112).....</i>	<i>81</i>
<i>Slika 91. Grob sa suhozidnom ogradom od lomljenog kamena (Petrinec 2009., str. 112)</i>	<i>82</i>

8. Popis literature

Alajbeg 2014

A. Alajbeg, *"O topografskoj kronologiji ranosrednjovjekovnih grobalja s poganskim osobinama pokapanja u sjevernoj Dalmaciji"*, *Archaeologia Adriatica*, Vol.8 1/2015

Belošević 1996

J. Belošević, *"Dva kamena sarkofaga s Crkvine u Galovcu kod Zadra"*, *Arheološki radovi i rasprave* 12/1996, Zagreb 327 – 341

Belošević 1980

J. Belošević, *Materijalna kultura Hrvata od 7. do 9. stoljeća*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1980.

Brajković – Krnčević – Podrug 2013

T. Brajković, Ž. Krnčević, E. Podrug, *Arheološki vodič po Danilu*, Muzej grada Šibenika, Šibenik 2013.

Burić 1997

T. Burić, *"Predromaničke oltarne ograde vijek uporabe i sekundarna namjena"*, *Starohrvatska prosvjeta* sv. III 24/1997, 57 – 76

Burić – Čače – Fadić 2001

T. Burić, S. Čače, I. Fadić, *Sv. Juraj od Putalja*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split 2001.

Cetinić 2011

Ž. Cetinić, *Gorica – Stranče: starohrvatsko groblje na Gorici*, Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja, Rijeka 2011.

Delonga 1988

V. Delonga, *"Starohrvatska crkva na Mastirinama u Kašiću kod Zadra"*, *Starohrvatska prosvjeta* sv. III 18/1988, Zagreb 39 – 89

Filipeć 2003

K. Filipeć, *"Prilog poznavanju trojagodnih sljepoočničarki u sjevernoj Hrvatskoj"*, *Opuscula archaeologica* vol. 27 1/2003, 561 – 568

Gunjača 1960

S. Gunjača, *"Tiniensia Archaeologica Historica Topographica II."*, *Starohrvatska prosvjeta* sv. III 7/1960, 7 - 142

Gunjača 1952

S. Gunjača, *"Četvrta starohrvatska crkva u Biskupiji kod Knina i groblje oko nje"*, *Starohrvatska prosvjeta* sv. III 2/1952, Zagreb 57 – 79

Hrvati i Karolinzi 2000

Hrvati i Karolinzi – Katalog, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split 2000.

Marušić 1987

B. Marušić, *Starohrvatska nekropola u Žminju*, Arheološki muzej Istre, Pula 1987.

Marun 1998

L. Marun, *Starinarski dnevnici*, Split 1998.

Jakšić 1995

N. Jakšić, *"Klesarska radionica iz vremena kneza Branimira"*, *Starohrvatska prosvjeta* sv. III 22/1995, 141 – 150

Jakšić 1996

N. Jakšić, *"Kasnosrednjovjekovno groblje kod crkve Sv. Spasa u Vrh Rici - Analiza"*, *Starohrvatska prosvjeta* sv. III 23/1996, 139 – 172

Jakšić – Petrincec 1996

N. Jakšić, M. Petrincec, *Kasnosrednjovjekovno groblje kod Sv. Spasa u Vrb Rici*, Split 1996.

Jelovina 1968

D. Jelovina, *"Tri starohrvatske nekropole na Bribiru"*, *Starohrvatska prosvjeta* sv. III 10/1968, 243 – 246

Jelovina 1976

D. Jelovina, *Starohrvatske nekropole na području između rijeka Zrmanje i Cetine*, Čakavski sabor, Split 1976.

Jelovina 1982

D. Jelovina, *"Starohrvatsko groblje na Mastirinama u selu Kašiću kod Zadra"*, Starohrvatska prosvjeta sv. III 12/1982, 36 – 66

Jelovina – Vrsalović 1981

D. Jelovina, D. Vrsalović, *"Srednjovjekovno groblje na Begovači u selu Biljanima Donjim kod Zadra"*, Starohrvatska prosvjeta, sv. III 11/1981, 55 – 136

Josipović 2014

I. Josipović, *"Radionica pluteja zadarske katedrale"*, Ars adriatica 4/2014, 43 – 62

Jurković 2000

M. Jurković, *"Arhitektura karolinškog doba"*, Hrvati i Karolinzi: Rasprave i vrela, Split 2000., 164 - 189

Jurić 2009 – 2011

R. Jurić, *"Ranohrvatski grob 41 u Radašinovcima kod Benkovca"*, Kačić – zbornik u čast Emilija Marina, Split 2009. – 2011., 793 – 806

Marasović 2009

T. Marasović, *Dalmatia praeromanica – ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji*: 2. Korpus arhitekture Kvarnera i Sjeverne Dalmacije, Split – Zagreb 2009.

Milošević 1997

A. Milošević, *"Ranosrednjovjekovno groblje kod Gluvinih kuća u Glavicama kod Sinja"*, Starohrvatska prosvjeta sv. III 24/1997, 111 – 126

Milošević 2011

A. Milošević, *"Srednjovjekovna groblja na položaju Opletje u Bunini podno Koteza kod Vrgorca"*, Arheološka istraživanja na trasi autoceste u Zabiokovlju i Plini, Makarska 2011, 205 - 224

Petricioli 1954

I. Petricioli, *"Spomenici iz ranog srednjeg vijeka na Dugom otoku"*, Starohrvatska prosvjeta sv. III 3/1954, 53 - 63

Petrinec 2009

M. Petrinec, *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split 2009.

Petrinec 2005

M. Petrinec, *"Dva starohrvatska groblja u Biskupiji kod Knina"*, Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku vol. 98 1/2005, 171 – 212

Petrinec 2005a

M. Petrinec, *"Ranosrednjovjekovno groblje na položaju livade u Konjskom polju"*, Starohrvatska prosvjeta sv. III 32/2005, 21 – 52

Petrinec 2002

M. Petrinec, *"Dosadašnji rezultati istraživanja ranosrednjovjekovnog groblja u Glavicama kraj Sinja kao prilog razrješavanju problema kronologije starohrvatskih grobalja"*, Opvscvla archaeologica vol. 26 1/2002, 205 - 246

Petrinec 2000

M. Petrinec, *"Izvještaj o arheološkim istraživanjima u Glavicama kod Sinja"*, Starohrvatska prosvjeta sv. III 27/2000, 201 – 217

Sokol 2006

V. Sokol, *Hrvatska srednjovjekovna arheološka baština od Jadrana do Save*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2006.

Vežić 2012

P. Vežić, *"Dalmatinski šesterolisti – sličnosti i razlike"*, Ars adriatica 2/2012, 41 – 74

Vrsalović 1968

D. Vrsalović, *"Srednjovjekovno groblje na Gredama u selu Kašiću kod Zadra"*, Starohrvatska prosvjeta sv. III 10/1968, 69 - 92

Zekan 1987

M. Zekan, *"Srednjovjekovne nekropole"*, Bribir u srednjem vijeku, Split 1987., str. 46 - 57

Zekan 1996

M. Zekan, *"Pet srednjovjekovnih nekropola Bribira"*, Bribir u srednjem vijeku, Split 1996., str. 41 - 51